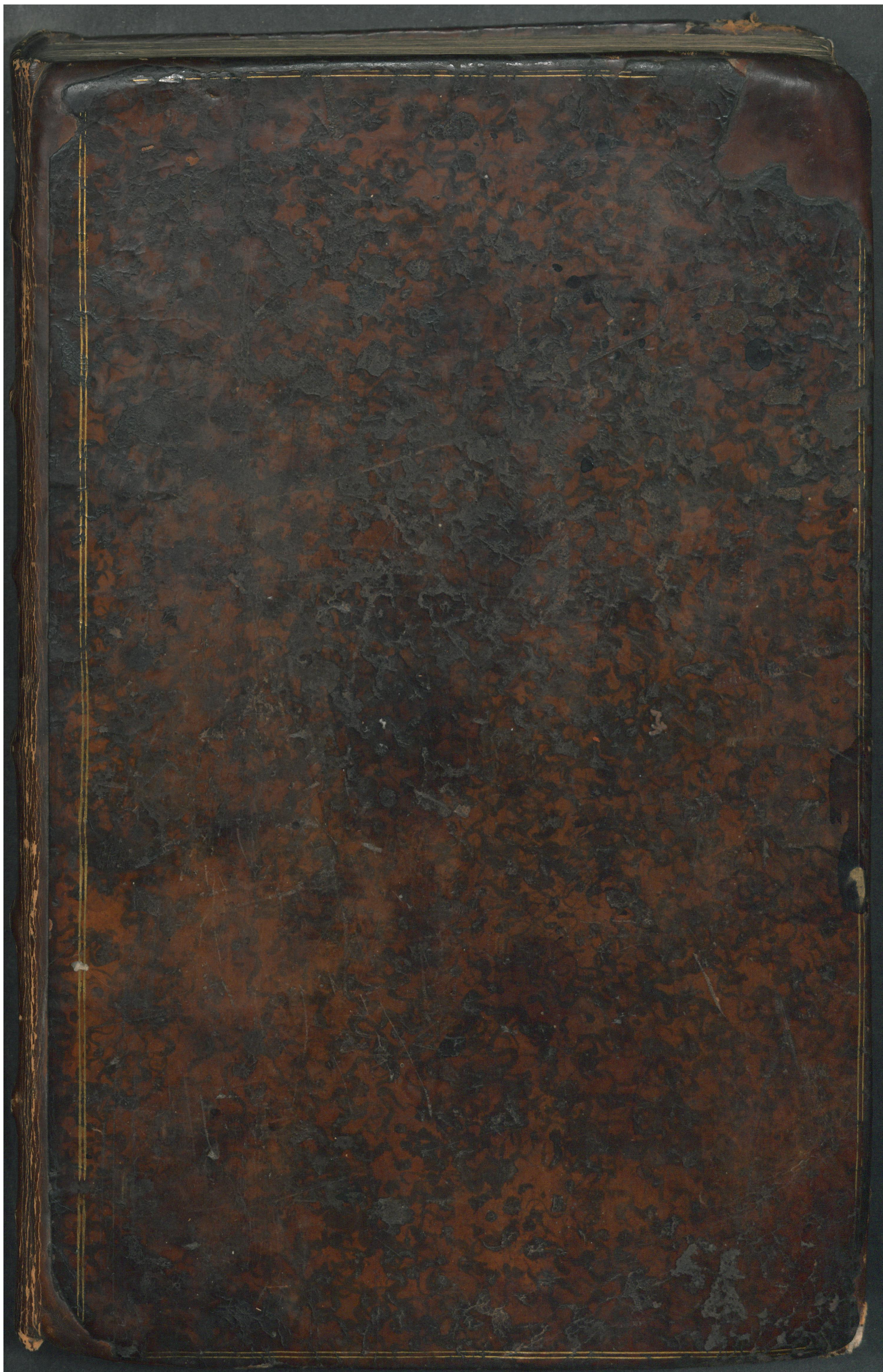
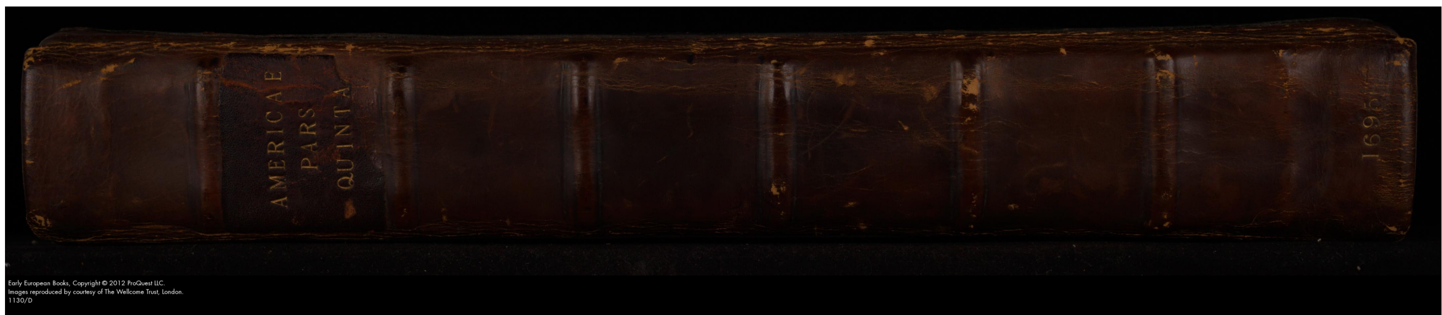
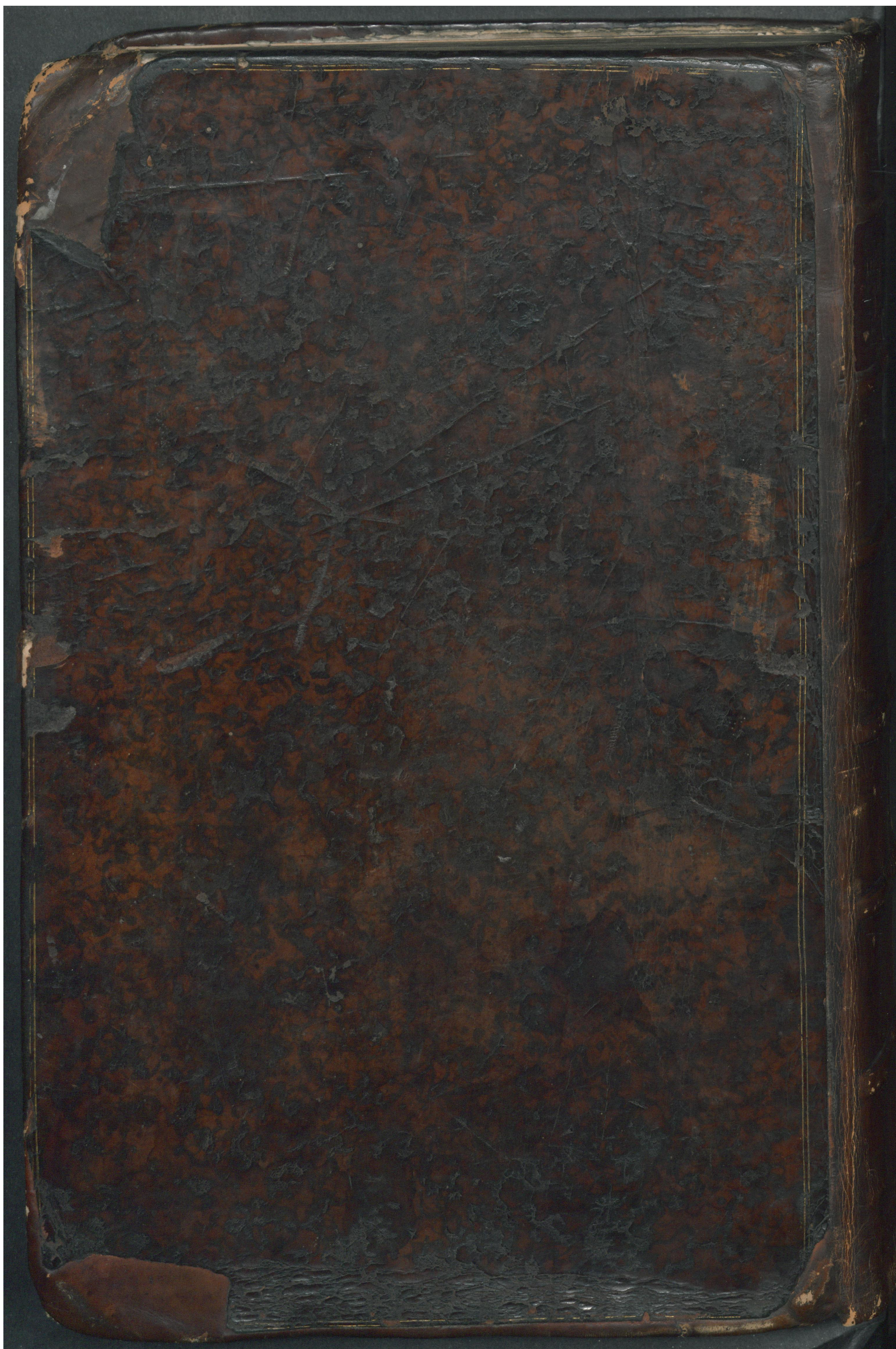

AMERICAE
PARS
QUINTA
1695

AMERICAE
PARS SEXTA.
SIVE
HISTORIÆ AB HIERONYMO BEZON
Mediolanēse scripta, sectio tertia, res nō
minus nobiles & admiratione plenas con
tinens, quàm præcedentes duæ. In hac
enim reperies, qua ratione Hispani opule
tissimas illas Peruani regni provincias o
cuparint, capto Rege Atabaliba: deīde ort
inter ipsos Hispanos in eo regno civilia bella
Additus est brevis de Fortunatis insulis Cōmen
riolus in duo capita distinctus.
Item ad ditiones ad singula Capita Histo
riam illustrantes.
Accessit Peruani regni chorographica Tabula
AD
INVICTIS: RVDOLPH: II ROM: IM: AVG
Omnia elegantibus figuris in æs incisis expressa
a Theodoro de Bry Leod: cive autem Fracofurti
A° M D XCVI.
Cum privilegio S. C. Ma^tis.

TERTII LIBRI SUMMA ET ARGUMENTUM.

HIſpani, ſubactis, aut certè tentatis, Indicæ continentis oris aliquot, Caſtella Aurea, Nova Hiſpania, Nicaragua, Jucatana, alíisq; quæ Septentrionem ſpectant; nunc quoque verſas in auſtros provincias affectantes, Peruanum inprimis regnum ditiſſimum, Pizarro & Almagro ducibus occupant, & legitimo Rege præter fas interemto, in provinciæ formam redigunt. Mox inter eos, ubi hoſtis defuit, fœda de principatu coorta diſſidia, bella civilia accendunt, ne ſublatis quidem partium ducibus exſtincta.

Interea gravi cum tyrannide ſervitus gliſcit adverſus Indos, cui tollendæ & ſimul componendis provinciȩ motibus, mittitur à Cæſare unus & alter. Mota in utrumque contumaciter arma; ſed in ultimum, Proregem videlicet, præcipuè ab omnibus ferè colonis ſævitiâ Edictorum offenſis, Gonzallo Pizarro duce, publicum bellum ſuſcipitur. Prorex prælio victus interficitur. Cæſar quando vi aperta non proceſſerat, aſtu rem aggrediendam ra-

tus, vulpem mittit in Indiam, Petrum Gaſcam. Is, precio & præmiorum ſpe pellectis in ſe hoſtium ducibus ac copiis, Pizarrum viribus exutum & facilè victum morte adficit; atque ægrè compoſitis Peruanis rebus in Hiſpaniam revertitur.

His exactis, Benzo in deſcribendam Peruanorum religionem, mores & inſtituta excurrit; docétque quàm Hiſpani non tantùm de ſe, ſed de omnibus quoque Chriſtianis, opinionem apud eas gentes conciverint; Nimirum non eſſe homines ex hominum ſtirpe genitos, ſed immanes quaſdam beluas ex barbari elementi ſpuma concretas ad humani generis perniciem. Uſque adeò barbariem inter barbaros ipſos exercuimus. Poſtremò librum ſuo ex India in patriam reditu claudit.

NOVÆ

NOVÆ NOVI ORBIS HISTORIÆ, LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Franciscus Pizarrus, Didacus Almagrus, & Fernandus Luques, inita societate, expeditionem in Peruanas regiones suscipiunt. Indi Pizarrum & Almagrum malè accipiunt. Illi tandem multos post labores in speratas opes incidunt.

IAM Franciscus Pizarrus, Didacus Almagrus, Fernandus Luques Sacerdos, Panamæ, certis partísque opibus fruebantur, quum pro certo acccipiunt omnem illam oram Meridiem versus auro, argento, eranis & smaragdis abundare. Itaq; tres istæ simul societatem ineunt, quumq; inter eos re cõmuni consilio deliberata, sententia stetisset, novas terras ire vestigatum, fide invicem accepta & data promittunt pro se quisque fidelem ad id operam collaturos: partasq; opes, terras & gentes subactas, ex æquo inter se fraternè divisuros. *Avaritia iniquas & medias inter opes inops.*

HIS ubi conditionibus res inter eos transacta est, naves, arma, commeatus, omnia classi ornandæ necessaria comparant. Mox ducentis & viginti contractis militibus atque in naves impositis, Pizarrus & Almagrus Anno M D XXVI. paucis alius post alium diebus Panamâ solvunt: Sacerdote ibi relicto, ut quæ ad expeditionem necesse essent, curaret. Pizarrus eâ orâ tercentum millium spacio pernavigatâ, tandem littus tenens in terram egreditur. Ibi obviam Indi progressi ad littus, terræ aditu Hispanos prohibent, multisq; interemtis, Pizarrum ipsum cum aliis aliquot, saucium prælio excedere cogunt. Ipse tam inauspicato principio deterritus, Panamam revertitur, jam suscepti consilii pœnitens. Diversa in parte Almagrus flumine adverso subiens, quod ipse S. Johannis nuncupavit, benignè ab indigenis exceptus est, & ab iis tria amplius aureorum Ducatorum millia dono data retulit. Inde ad mare secundo amne defluens, & oræ aliquantum prætervectus, in eundem fortè incurrit locum, ubi socium ejus malè acceptum fuisse diximus. Ergo Almagrum quoque ibi egressum Indi ferociter adorti, alterum ejus oculum lapide graviter feriunt, quem paulò post amisit: maximámque militum ejus partem fœdè trucidant. Itaque multis amissis Panamam quoque & ipse regredi cogitur.

Postquam eò pervenit, Pizarrum ibi nactus, ei significat terram ab se detectam ditissimam auri esse. itaque sibi videri de integro instaurandam classem, & denuò ad eam subigendam eundum. Quare percuratis vulneribus, cum ducentis militibus, & multis Indicis mancipiis, duabus navibus, & lintribus aliquot patriis, quibus Indi singulis arboribus cavatis navigant, portu solvunt: quúmque maximis laboribus per altum eandem illam, quam prius oram tenerent: non tamen eodem, quo primum loco, in littus egrediuntur. Indigenæ, quum gentem illam barbatam haud satis probam esse judicarent, strenuè in Hispanos impressionem faciunt, multisq; eorum cæsis, cæteros ad naves fundunt fugántque. Hispani appulsu littoris prohibiti in Gorgonem secedunt, perexiguam & desertam insulam, quæ sex tantùm milliaria freto à continenti discreta est.

Mira in Barbaris judicii sagacitas, qui ignotos tam bene nossent.

Ibi quum ea provincia potiri cuperent, propter ingens auri oblatum specimen, nec ad id perficiendum satis militum haberent, Almagrum ad supplementum arcessendum ire placuit. Ipse ejus rei causa Panamam regressus, quamquam paulò tardiùs ibi moratus, cum octoginta quinque Hispanis reversus est, & Pizarrum cum omnibus suis propè exanimatum fame reperit. Mox tamen vino, pane biscocto aliisq; cibariis, quæ Panamâ subvecta erant, refectis corporibus, inde solventes, viginti millia passuum longiùs appulsi, ingenti divitiarum spe in littus desiliunt. Sed vix egressis Indi lanceis saxisq; armati superveniunt, & in Hispanos animosè gradum inferentes, interemtis aliquot, cæteros è finibus suis arcent. Hispani rem haud satis obviam & paratam experti, in insulam desertam concedunt, quam quod galli gallinacei effigie promontorium haberet, insulam Galli nuncuparunt.

Pizarrus ira & dolore in eam gentem incensus, ob tot interfectos ab ea milites, ulcisci suorum cædem cupiens, socium Panamam remittit, eiq; negotium dat, ut quàm maximè multos milites contrahat & adducat. Parantem abire Almagrum plerique Hispani sequi volebant, suæ cupidini infensi, terramq; ipsam & speratas ejus divitias exsecrantes: sed quum illis duces ipsi potestatem abeundi, imò etiam scribendi ad suos, dare abnuerent, ne fortè adversam de ea ora spargerent famam & novum subsidium impedirent, remansere. Sed ne ita quidem fama cohiberi potuit, quo minus Hispanorum clades & miserias vulgaret: scripsere nonnulli Hispani clanculum ad amicos de morte suorum, de laboribus intolerandis, ærumnisq; in quas incidissent: quàm misero statu res essent, postremò de asperitate ipsius regionis: plurimum de Almagro & Pizarro querentes, quod plerique ipsorum morbis impliciti, quum Panamam ad curanda corpora regredi vellent, liberum commeatum ab iis impetrare non potuissent.

Hispani milites vota sua exsecrantur.

Forte paulò ante quàm Almagrus Panamam appelleret, ei provinciæ Petrus Flumineus (vulgò *de los Rios*) impositus fuerat. Is tali de Hispanis nuncio accepto, subitò domesticum quendam suum ad insulam Galli expeditè ire jubet, ac Pizarro edicere, gravi constitutâ pœnâ, ne quemquam Hispanum invitum ibi detineret. Pizarrus ex eo Gubernatoris mandato ingentem cepit dolorem: quum maxima pars Hispanorum, qui cum eo erant, insulâ excederet. Cæteris, qui remanserunt, (quatuordecim erant, omnes ferè sodales nautici) plurimas gratias agit, ac spe ingenti splendidisq; promissis onustos rogat, ut patienter durare aliquot dies vellent, donec Almagrus cum novo subsidio rediret. Ergo dies aliquot in insula tolerant, ostreis, cancris & piscibus vescentes, donec tandem ab Almagro navis commeatus subvehens venit: sed sine militum supplemento, propter improsperam famam, quæ de ea ora Panamæ increbuerat.

Dura militia, nisi quod inter omnia auri fames durissima est.

In ea insula Pizarrus aliquamdiu moratus, & cum eo pauci illi, in summa rerum omnium

mnium angustia, sine ulla auxilii spe, postquam diu multumq; inter se consultassent, quid facto esset opus, tandem communi consilio oram eam prælegendam esse statuunt, si quæ forte ipsis dives & prospera regio occurreret. Quingentum millium spatium emensi, quum Chiræ Peruani regni provinciæ littus tenerent: ibi exscensu in terram facto, pauca indigenarum pecora & Indos adolescentes aliquot excipiunt, qui linguam Hispanicam discerent.

INDE Tumbesiam regressi, de magnis videlicet ejus populi opibus ab Indis edocti, quum ad tentandum terræ aditum non satis animi Hispano cuiquam esset, propter ingentem Indorum multitudinem, qui per omne spatium littoris effusi conspiciebantur: Petrus quidam, Creta insula ortus, periculum ultro ipse facere statuit. Itaque machæra oblonga, ex iis, quæ ambabus manibus tractantur, armatus in littus egreditur. Non parum admirationis incussit indigenis barbati hominis tunc primum à se visi species: ille intrepidè per medios progressus, ab ejus ore Præfecto comiter & honorificè excipitur. Mox ab eo in turrim præsidiariam introductus, in qua templum Soli dicatum inerat, postquam id tantis opibus, quantas vix animo caperet, excultum ornatumq; conspexit, in admirationem adeò defixus stupefactúsque hæsit, ut ea per somnium intueri se duntaxat crederet. Ad portam animalia quædam specie leonum & duos tigres, sed innoxios, reperit. Quumq; abeuntem aliquot aureis emblematis & monilibus Præfectus donare vellet, Cretensis velut talia aspernaretur, abnuit, dissimulans se ea quærentem in eas terras venisse. Regressus ad navim, quæ & quanta viderit, refert. *Avarus callidè vitia sua dissimulans.*

CAPUT II.

Pizarrus, missu sociorum, in Hispaniam ad impetrandam repertæ provinciæ subigendæ potestatem, navigat. Sibi soli impetrat. Almagrum abs se alienat. Mox reconciliati, tertium socium extrudunt.

INCREDIBILI gaudio Pizarrus perfusus, quod in tam divitem oram incurrisset, extemplo signo abeundi pronuntiato, in Panamam vela dat. Ibi sociis Chiræ felicitatem, & Tumbesiæ oræ divitias, aperit. Illi, quum superfundenti sese lętitiæ, quantam vix animo caperent, temperare non possent: ambo, Almagrus videlicet, & Fernandus Luquez, Franciscum Pizarrum mittere in Hispaniam statuunt, qui à Cæsare Tumbesiæ subigendæ potestatem peteret. Verùm pecunia imparati, consumptis videlicet in earum terrarum quæsitu fortunis omnibus, mille quingentos ducatos aureos ab amicis mutuos sumunt, & ad sumptus illi erogant. Pizarrus in Hispaniam appellit, Senatum Indicum adit: & oræ à se nuper repertæ indicem & relaxationem exhibet: simul sumptus à se in ea factos & labores exhaustos referens, atq; ingentes divitias regiæ Castellæ coronæ pollicitus, Tumbesiæ potiundæ facultatem, regimenq; sibi tantùm postulat, nulla sociorum mentione addita. Quæcunque petierat, obtinet. itaque diplomate in eam rem à senatu scripto, à Cæsare confirmato, instructus contractis aliquot militibus è portu San-lucari de Barrameda cum quatuor fratribus, Ferdinando, Gonsallo, Johanne Pizarro, & Martino de Alcantara, vela in altum facit. *Pizarrus societatem fraudat.*

QUUM brevi secundo vento usus ad Nomen-Dei, atque inde Panamam pervenisset, magnificè à sociis exceptus est: sed mox, ut illi rescivere sibi tantùm Pizarrum in Hispania negotiatum, suis privatis rebus, non communiter societati, prospexisse, æquis oculis

Dissidiorum Pizarri & Almagri initia.

oculis eum deinceps intueri non potuere: Almagrus præsertim, qui tot sumptus à se, & majores quam à Pizarro factos reputans, & exhaustas facultates, & tres totos annos in ea expeditione consumtos, & amissum oculum: & super hæc etiam, ut pecunia ab semet mutuò accepta, Pizarro ad impensam præbita esset: ut is ad universæ societatis utilitatem, non suam unius, procurandam in Hispaniam missus fuisset, memori animo revolvens, impatientissimè id factum & implacabiliter ferebat. Pizarrus mitigare ultro ejus spiritus conabatur, Se nihil videlicet à Cæsare impetrare potuisse causatus, præter Tumbesiæ subigendæ potestatem: bono tamen interea Almagrus animo esset, quippe fidem suam ipsi obstringere, daturum se operam, ut & ipse aliud aliquod imperium in eadem provincia obtineret; Adhæc quum esset inter eos societas, posse ipsum, tanquam summum Gubernatorem, de rebus omnibus pro arbitrio & pari secum jure statuere. Sed parva ejus verbis apud Almagrum fides: imò etiam iste ob hæc nugarum ludibria multò adversus eum indignatior, palàm dicere, Pizarrum falsum & perfidum esse.

DENIQUE quum aliquot dies in his simultatibus & jurgiis consumpsissent, Pizarrus tandem necessitate magis, quàm voluntate adductus: quũ se videlicet sumptibus exhaustum & pecuniis ac commeatu vacuum (quib. contra abundare Almagrum, nec quicquã erogaturum ob discordias intelligebat) quum se, inquam, nisi cum Almagro in concordiam rediret, & ab eo nummis juvaretur, provinciam suam tardius initurum cogitaret: Doctorem Gamam rogat, ut inter ipsos concordiam reconciliet. Quid multa? istius interventu in gratiam invicem redeunt: jubet Doctor Almagrum Francisco Pizarro arma, equos, & quicquid commeatuum provisum haberet, & pecuniæ insuper certam summam, tradere. Pizarrum verò vicissim quoscunque honores & dignitatum ornamenta à Cæsare acceperat, ea cum Almagro participare. Ita conditionibus & pactis redintegratis, tertio socio Fernando Luque excluso, pacem & concordiam denuò inter se ineunt: ac sanciendis arctius promissis consecratam Hostiam sumentes, jurejurando firmant, se integra fide mutuam amicitiam ad mortem usque inviolatam conservaturos.

Pizarrus & Almagrus jurejurando amicitiam confirmant, sed mox violant.

HIS ita transactis, Franciscus Pizarrus cum centum quinquaginta militibus & equis multis, Panama moliens, Almagrum cum quanto posset maximo subsidio quàm ocyssimè subsequi jubet. Inde Colonchiam appellit provinciæ Guancavilichiæ portum, unde in Punam insulam transgressus à Præfecto peramicè exceptus est. Verùm ut ille fœda nefandaq; facinora expertus est, per singulas domos aurum & argentum quærentium, fœminas ad stuprum rapientium, cæteráque perpetrantium, quæ à militibus fieri amant: cum valida Indorum manu Hispanos ex tota insula expellere nititur. Sed quum impressionem ab hostibus ex adverso factam ferre non posset, cum multa suorum jactura, silvas fuga petiit. Pizarrus crudelissimè victoria usus, cum multis Hispanis in Tumbesiæ continentis oram L. mill. intervallo ab insula distantem trajicit.

Hispani praclaris factis Punensium animos ab se alienant.

SIMULAC continentem attigit, indigenæ auditis, quæ Hispani in Puna perpetrarant, in arcem aliquantum à mari distantem confugiunt. Pizarrus provinciæ Gubernatorem per nuncios arcessit, ejus amicitiam multum se appetere testatus: is verò non tantum ire abnuit, sed etiam hostiliter omnibus viribus insultans ei, quanta maxima damna potuit, intulit. Itaq; Pizarrus noctu flumen transgressus cum parte copiarum, præeuntibus peritis itinerum ducibus, spinas, saltus & asperrima quæq; locorum penetrans, hostes incautos & somno solutos opprimit. Mox ingenti eorum cæde facta, Tumbesiam revertitur, urbemq; captam totam diripit, & omnibus ornamentis delubrum Solis spoliat.

Atta-

CAPUT III.

Attabaliba Peruanus Rex, finibus suis Hispanos excedere jubet, Pontificem Romanum non agnoscit. Velut neglecti Euangelii reus, vi ab Hispanis capitur.

PER eos dies Attabaliba, Peruanæ provinciæ Rex Cassiamalcæ erat. Is audito peregrinam gentem barbatam in suos fines ingressam cum terribilibus quibusdam ac prodigiosis animalibus omnia loca percurrere, & cædibus ac latrociniis infesta facere: legatum ad Franciscum Pizarrum mittit, minitans nisi subditos suos tranquilla pace frui sineret, patriamq; repeteret, brevi infortunium inventurum. Adhæc Pizarrus respondit, se non eò venisse cujusquam offendendi animo, sed ut ope atque opera eos juvaret, qui suam amicitiam expeterent: id sibi disertè ab Imperatore principe suo mandatum: neque se posse sine magno dedecore ad eum reverti, nisi priùs Regiam ipsius personam vidisset, eíque res ad felicitatem tum corporis tum animi pertinentes exponeret. Sub hæc Pizarrus Cassiamalcam versus contendit: & per Chiræ provinciam iter faciens, à Regulis vltrò de jungenda secum amicitia interpellatur, qui ob occupatas ab Attabaliba suas terras cum eo capitales inimicitias gerebant. Ac qui eo fortè loco navigabile flumen erat, qua tutò subire naves poterant, condendæ ibi coloniæ sedem eligit, cui San-Michaëlis nomen fecit: & quo quisque suum diligentiùs asservaret, manubias & prædam omnem inter socios partitur.

Pizarrus subdolum animum specie amicitiæ & pietatis tegit.

INTER hæc Attabaliba Christianos adventare atque ulterius tendere audiens: sed eos paucos, defatigatos & molles usqueadeò, ut non nisi ingentibus Pachis (sic illi equos nominant) iter ingredi possent, de barbatis illis ridere ipse, & remissis ad eos legatis denunciare, si sua illis vita cara esset, ne longiùs progredi auderent. At Pizarrus, enimverò sibi necesse respondet, Majestatem ipsius coram cum debito honore visere: simul exercitum procedere jubet: quúmque Cassiamalcam pervenisset, præmittit legatos & magistros equitum, qui Regis animum statúmque explorarent, eíque indicarent, venisse Hispanum ducem adeundi ejus cognoscendíque avidum. Ille sub adventum Hispanorum duo fermè millia interiùs secesserat. Legati, ut in conspectum Regii agminis venere, agitare equos & glomerato gressu solo insultantes huc atq; illuc circumflectere incipiunt, Indi verò ad novi hujus monstri conspectum obstupescere. At ipse Rex nihil eo spectaculo moveri, non mirari: interea tamen irasci, quod parum reverentiæ atque honoris sibi exhibitum à barbatis illis crederet.

Attabaliba Hispanos nondum expertus contemnit.

FERDINANDUS Pizarrus per interpretem se Imperatoris fratrem esse significat, qui Papæ ac Cæsaris, amicitiam ejus ultrò appetentium missu è Castella venerit. Itaque veniendi ad se & coram colloquendi ei potestatem faceret. Quippe habere ad Regem ipsum summis de rebus mandata, eáque coram expromere velle: quibus editis mox in patriam reversurum. Attabaliba ad hæc, ea se cuncta facturm, inquit, dum ante omnia suis finibus excederent.

EA lata conditione, reversus ad suos Ferdinandus, magnificum Regis paratum & stupendam opulentiam prædicat: cæterum eum in suo regno advenis sedes concedere nolle. Quę eum diem sequuta est nox, quā longa fuit tota ab Hispanis ducibus instruendis ordinibus & animandis militibus consumta est: Victoriā videlicet esse in manibus &

Indorum divitiæ Hispanorum avaritiam & sævitiam irritant.

cum stolidis ignavisq; rem fore, quos vel solo equorum hinnitu ac fremitu perterritos, pecorum ritu, ad satietatem trucident. Inde Pizarrus, instructis ordinibus & dispositis circa palatium & in ipsis portarum limitibus aliquot majoribus tormentis, suos hostile quidquam cœptare, nisi signo edito, vetat.

Regius Attabalibæ apparatus.

SIMULATQUE illuxit, ecce Rex amplius XXV. millibus Indorum stipatus, velut in solemni triumpho, hominum humeris potabatur, circumpendentibus undique aureis monilibus, versicoloribus avium pennis præfulgens, interula sine manicis vestitus, & pudenda bombycina fascia velatus. Sinistrum regiæ frontis latus purpureus è lana tenuissima floccus honestabat, supercilia ejus & genas inumbrans: pedes brevissimo obstragulo calceoli ornabant. Tali cultu & paratu triumphali civitatem & palatium iniit, ibi barbatorum advenarum legationem per otium auditurus.

Euangelii Barbaris annunciandi nova & Monacho digna ratio.

INTER hæc viam sibi ad Regem faciens frater Vincentius de Valle-viridi ordinis Dominicani Monachus, altera manu Crucem, altera Breviarium gestans, ratus fortasse Attabalibam repente in magnum aliquem Theologum evasisse: per interpretem ei significat, se Sacræ Majestatis Cæsareæ mandatu ejus excellentiam adiisse, idq; cum auctoritate Romani Pontificis, cœlestis Servatoris Vicarii, qui Cæsari terras ante incognitas, & nunc primum inventas dederit, ut eo doctos piosq; homines mittat, qui sanctissimum ejus nomen publicè apud eas gentes prædicent, easq; à fœdis & Diabolicis erroribus liberent. Inter hæc verba Monachus Regi legem Dei (*sic ille Breviarium suum vocabat*) exhibet, & ab eo omnia ex nihilo creata prædicat. Inde ab Adamo & Eva exorsus ordine exsequitur, ut Christus è cœlo descenderit, ut assumta humana carne in utero virginis, in cruce mortem obierit: atq; inde resurgens à mortuis, ad plenam generis humani redemptionem in cœlos ascenderit. Mox ad resurrectionem mortuorum & vitam æternam delapsus, utramque affirmat: & à Christo Petrum primum ejus Vicarium, Ecclesiæ gubernandæ impositum testatus, simul authoritatem Pontificum ipsius successorum adstruens exponénsque, postremò Cæsaris & Regis Hispaniarum, totius orbis Monarchæ, opes ac potentiam exaggerat. Itaque pro officio facturum Regem si illius amicitiam accipiat, si vectigalem clientemq; ejus se ferat: deniq; si abdicatis falsis Diis, divinæ Legis & Christianæ religionis fidem & obsequium induat. Id, nisi sponte fecerit, pro certo habeat, se eo vi atq; armis coactum iri.

Pontifex de alieno liberalis.

HIS auditis Rex, se haud gravatè summi orbis Monarchæ amicitiam accepturum ait: sed se & liberum & Regem ei quem nunquam viderit tributa pendere, id verò sibi parum æquum & honestum videri, (*a*) Pontificem autem insigniter fatuum & impudentem esse, eo facilè prodi, quod aliena tam liberaliter largiatur. De Religione verò, se suam abjecturum planè negavit: ac si ipsi in Christum crederent, qui in cruce mortuus esset, se in Solem credere, qui nunquam moreretur. Inde à Monacho percontatur unde sciret Christianorum Deum ex nihilo creasse omnia, & in cruce mortuum esse. Monachus ab eo, quem haberet, libro ea doceri respondet. Simul librum Attabalibæ porrigit: ille
» acceptum inspectumq; aspernatus & irridens, Hic liber, inquit, nil mihi dicit: mox ad
» terram afflixit. Monachus illico librum recolligere, & quantum niti poterat clamitans,
» Hispanos ad cædem accendere: Agite Christiani (ajebat) agite, & tam fœdi facinoris pœnas expetite: Euangelia ludibrio habita & projecta sunt. Trucidate istos canes, qui legem Dei ita contumaciter aspernantur.

Crudelis concionator.

HÆC & talia cum magna voce dixisset, Franciscus Pizarrus explicatis vexillis, signum pugnæ, uti proposuerat, edit. Inde fulminantia tormenta primùm Indis terro-

rem

rem inferunt: mox jam insueto strepitu attonitis superveniunt equi, æneis tintinnabulis & crotalis latè tinnitum cientibus colla & crura circumdati: postremò circumstrepentibus undique tympanis admisto clangore tubarum extra se raptos barbaros & ancipiti circumventos malo, Hispani invadunt. Indi, quos non tantùm insolitus machinarum fragor perculerat, sed equi quoque, ferocissimum animal, & tam acutis ensibus fœda illata vulnera turbaverant, abrumpunt ordines, & quæ cuique patebat ad fugam via velut lymphati erumpunt. Tum verò Hispani equites ferociter in hostem velut profligatum incurrunt, & fugientes proculcant: qui quum ob nimiam multitudinem alii super alios cumularentur, ruinæ similem stragem dedere. Hic horribili cæde Hispani lanceis & gladiis in cadentes barbaros debacchari.

Hispanorum zelus pro Euangelio scilicet.

Hispanorum equitum facilis de Indis victoria.

PIZARRUS peditum agmen ducens, recta ad Attabalibem tendere, quem Indi multi circumstipabant: quúmque pugnæ immemores corpora tantùm ante ipsum Regem objicerent, Hispani cædendo gradum promovebant, donec ad Attabalibam viam sibi per hostium stragem facerent. Ut verò tandem ad eum pervenere, tum quisque capti Regis opimum decus expetens, Indos lecticarios cædere. Et jam clade ferentium è sublimi illa sella delabebatur, quum Franciscus Pizarrus amiculo illum corripiens ad terram detraxit. Ad eum modum projectus è sella ac provolutus Attabaliba, nullo resistente, capitur, & Pizarri fidei ac potestati sese permittens, custodiæ traditur. Ea res bello finem imposuit, sine ullius Hispani cæde ac vulnere, præterquàm Pizarri, cujus manus, quum Regem capere vellet, à milite Indum appetente, ferro icta est. Ferdinandus Pizarrus cum equitatu totum eum diem fugientibus instans, omnes vias Indorum cædibus replevit, quum nulli neque ætati neque sexui victorum crudelitas parceret.

PER omne prælii tempus ipse quoque Monachus milites clamore incendere non destitit, monens, ut Indos punctim magis, quàm cæsim ferirent, ne videlicet ensium laminas perfringeret. Hispani quum sanguinolentam eam victoriam de infelici illa gente retulissent, totam noctem, quæ eum diem excepit, tripudiis & festo luxu ovantes transegere.

Monachus ex concionatore lanista.

(a) *Alexandri VI. Pontificis exstat Bulla, quæ has terras Ferdinando & Isabellæ eorumque successoribus donat. Ejus verba, quæ huc pertinent, hæc sunt: Ut tanti negotii provinciam Apostolicæ gratiæ largitate donati, liberiùs & audaciùs assumatis: motu proprio, non ad vestram vel alterius pro vobis super hoc nobis oblatæ petitionis instantiam, sed de nostra mera liberalitate & ex certa scientia ac de Apostolicæ potestatis plenitudine omnes insulas & terras firmas inventas & inveniendas, detectas & detegendas versus Occidentem & Meridiem (fabricando & construendo unam lineam à polo Arctico, scilicet Septentrione, ad polum Artarcticum, scilicet Meridiem: quæ linea distet à qualibet insularum, quæ vulgariter nuncupantur de los Açores & Cabo-verde, centum leucis versus Occidentem & Meridiem) Auctoritate omnipotentis Dei nobis in Beato Petro concessa, ac Vicariatus Jesu Christi, qua fungimur in terris, cum omnibus illarum dominiis, civitatibus, castris, locis & villis, juribusque & jurisdictionibus ac pertinentiis universis, vobis hæredibusque & successoribus vestris (Castellæ & Legionis Regibus) in perpetuum tenore præsentium donamus, concedimus & assignamus: vosque & hæredes & successores præfatos, illarum Dominos cum plena, libera & omnimoda potestate, auctoritate & jurisdictione, facimus, constituimus & deputamus, &c.*

CAPUT IV.

Attabaliba libertatem ab Hiſpanis ingenti precio paciſcitur. Hiſpanorum de ſua nece conſilia ſubolfacit, & de ſua commotas ſuſpiciones purgat. Hiſpani ejus ſpoliis diteſcunt.

Attabaliba de Hiſpanorum ſævitia ſecurus, avaritiam eorum explere nititur, ſed fruſtra.

POSTERA die Pizarrus Attalibam inviſit, conſolatur, & vetat metuere, ne interficeretur. Rex iniquiſſimam ſuam fortunam incuſans, injectas ſibi catenas conqueri: dein gnarus quid Hiſpani concupiſcerent, Pizarro ſpondere, ſe ſi libertas ipſi promitteretur, tantum aureorum & argenteorum vaſorum daturum, quantum implendo cœnaculo, in quo erat, ſufficeret, ad id altitudinis quo ſublimè elata manu pertingi poſſet: ea tamen lege, ne vaſa frangerentur quoad pactam ſummam tradidiſſet. Promittit Pizarrrus libertatem, & conditionem accipit.

ATTABALIBA libertatis cupidus, & Pizarri promiſſis innixus Præfectos quoſdam ſuos per omnes regni provincias, Cuſcon maximè, dimittit (ea urbs ſexcenta millia Caſſiamalca diſtat) diſertis additis mandatis, ut quàm ocyſſimè fieri poſſet, redemtionis ſuæ precium properarent. Itaq; brevi ex omnibus Regni partibus affluunt Indi aurum & argentum vehentes: ſed quum jam menſtruum ſpatium exiiſſet, & vixdum dimidia pretii pars aut paulò amplior eſſet contracta, propter immanem pecuniæ impetratæ ſummam: Hiſpani fremere incipiunt, Attabalibam nempe ſpecie contrahendæ pecuniæ, ingentem conflare exercitum, & in ſua omnium capita conducere. Itaque major pars Franciſcum Pizarrum hortatur, ut de eo capitale ſupplicium ſumat: feciſſetq; jam tum haud dubiè, ni nobiles aliquot viri illum de ea ſententia demoviſſent.

Hiſpani Attabalibæ crimina & necem ſtruunt.

Attabaliba adverſas de ſe ſuſpiciones rebus ipſis revincit, ſed fruſtra.

ATTABALIBA exitii ſui conſilia coqui ſubolfaciens, multum de Pizarro conqueri ac dicere, Nihil cauſæ eſſe quamobrem priſtinum in ſe animum exueret: neque uſquam in ſuo Regno ulla hominum conventicula aut cœtus fieri, niſi ad curandum & convehendum corporis ſui pretium. quod quidem quia longinquis è regionibus comportaretur, ad tam brevem quàm vellet diem præſtò eſſe non poſſe. Quod ſi verbis ſuis parum fidei ineſſe ſuſpicaretur, aliquos ipſe è ſuis Cuſcon mitteret, unde maxima pars pecuniæ imperatæ ventura eſſet. Itaque Pizarrus eo Sottum tribus millibus & duos præterea Hiſpanos mittit. Illi quum in ipſo itinere obvios ſubinde Indos aureis & argenteis vaſis onuſtos haberent, rem ita eſſe uti Rex dixerat, facilimè comperiunt: quum tamen Cuſci opulentiſſimæ urbis divitias ipſi capeſſere oculis concupiſcerent, regredi è via noluerunt.

Hiſpani Attabalibæ adhuc viventis, videntisq; ſpolia inter ſe dividunt.

FERDINANDUS Pizarrus, fratris juſſu cum equitibus aliquot diverſa loca pervagatus, in multos & ipſe Indos incurrit, qui aurum Caſſiamalcam conveherent. Inde in interiora progreſſus in Pacamam pervenit, unde quoque ingens auri & argenti ſumma deportabatur. Summa pretii pro redemptione Attabalibæ perſoluti, cum eo quod præda contractum erat, duos auri milliones, id eſt, vicies centies aureorum Caſtellanorum millia ſuperavit. Ea pecunia in unum collata, quanquam quinta Regio fiſco ſepoſita eſt: ut ſinguli, quod ſuum erat, ſervarent, inter omnes pro meritis & dignitate cujuſque diviſa eſt.

QUUM inter hæc fortè adveniſſet Didacus Almagrus, ei quoque, ne quem tumultum moveret, debitam pecuniæ partem, ejúſque militibus, nonnullis quingentos, quibuſdam etiam mille ducatos Pizarrus dedit. Secundum hæc Ferdinandum Pizarrum &

vectigal quintæ ad regem Hispaniæ mittit, eumq; de rebus à se gestis edocet: cum Ferdinando multi Hispani, triginta & quadraginta millium ducatorum precium referentes, in patriam reversi sunt.

CAPUT V.

Attabaliba morte adficitur à Pizarro. Quisquiz ejus legatus prælio ab Hispanis vincitur. Franciscus Pizarrus Cuscon, Peruani regni caput, captam diripit.

His ita, uti diximus, confectis, Franciscus Pizarrus, Didacus Almagrus, cæterique duces communi consilio deliberant, quod de Attabaliba statui par esset. Nonnulli necandum esse: alii solvendum censebant: erant etiam, qui in Hispaniam mittendum ad Cæsarem dicerent. Tandem quum omnes sententiam rogati dixissent, vicit ea pars, quæ necandum censebat.

Traditum est à nonnullis, Indi cujusdam Philippi indicio proditum ac necatum Attabalibam, quum videlicet ille Francisco Pizarro occulta Attabalibæ consilia enuntiasset, clanculum Indos ad Hispanorum cædem sollicitantis. Verùm ipse audivi ac comperi Pizarrum ex quo Attabalibam captum in potestate habuerit, jam tum statuisse eum è medio tollere, quo faciliùs eas provincias subigeret: quippe sublato capite, membra haud difficulter in perpetuam servitutem concessura. Atque id verum esse, perspicuè ex eo apparet, quod Pizarrus, nisi Attabalibæ necem suffragio suo comprobasset, poterat eum honorificè in Hispaniam ad Cæsarem mittere: quod ut faceret, multis precibus ab eo Attabaliba contendit. Ergò non sine omine ac Dei nutu contingit, ut omnes, quid de necando Attabaliba consenserunt, postmodum infelicem vitæ exitum invenirent.

Attabaliba ab Hispanis necatur, ut faciliùs ejus subditos sub jugum mittant.

At tum Attabaliba, accepto mortis suæ nuncio, lugubriter in suspiria & lacrymas effusus, Barbatorum advenarum sceleratam perfidiam incusare exorsus. Mox quum Pizarrus sententiam in eum latam ipsi edidisset, totus in preces abjectas versus, eo prorsus ritu, quo Solem præcipuum suorum Numinum Indi adorant, tali ad eum oratione usus est: Plurimum te miror, inquit, Imperator, quod quum fidem tuam jurejurando obstrinxeris, te, si pecuniæ promissæ summam darem, non tantum mihi, exemptis vinculis, libertatem redditurum, sed etiam cessurum finibus meis: mihi tamen postquam pactum pretium accepisti, libertatis loco extremum & infame supplicium indices. Si Philippus me apud te criminatus est, de subditis clanculum ad vestram cædem sollicitatis, ficto crimine ab eo circumventus sum: neque id mihi unquam in mentem venit. Itaque vitæ usuram mihi ut concedas, te rogo, quando adversum te nihil morte dignum nec admisi nec cogitavi. Ac si mihi parva apud te fides est, mitte me in Hispaniam ad Cæsarem, cui ingens auri argentiq; pondus muneris loco deferam. Quod si vitam mihi eripis, pro certo habeto, subditos meos non priùs cônquieturos, quàm alio creato Rege, vestra omnium Barbatorum internecione necem meam expiaverint. si verò vita conceditur, Regnum quietum & tranquillum continebo: neque erit quisquam, qui commovere se audeat. Ut finem orationi Attabaliba imposuit, manantibus ubertim lacrymis, Pizarrus excipiens, jam revocari posse sententiam negavit. Itaque eum Numidis, quos talibus ministeriis assuetos habebat, ad supplicium tradit. illi laqueum cervicibus innexum cuneo ligneo introquent (id Hispani vulgò Garottum vocant) & fauces Regi elidunt.

Attabaliba verbis Pizarrum frustra flectere conatur, quem auro nequiverat.

Hunc

Hunc vitæ finem Rex Attabaliba habuit: vir mediocri statura, prudens, animosus, & imperii cupidus. Quo tempore primùm Pizarrus ejus regnum ingressus est, cum Guascare fratre natu majore, qui in Regnum paternū successerat, bellum gerebat: eúmque mox captum necari jussit. Uxores multas habuit, quarum præcipua & legitima soror erat, Pagha nomine: & ex iis aliquos liberos sustulit. Cæterum omnium rerum nostratium, quas Hispani ei ostentarunt, nullam libentiùs inspexit quam vitrum, dixítque Pizarro, se plurimùm mirari, quod quum in Castella rei tam pulcræ copiam haberent, pervestigandis metallis adeò vilibus auro & argento, peregrinas terras & maria obeundo, semetipsos fatigarent.

Attabaliba vitrum auro anteponit.

Ejus parens Guaivacava dictus est, popularibus, dum viveret adeò carus & venerabilis, ut eum etiam hodie lugeant, ac vulgò persuasum habeant illum ad vitam propediem revocatum, regni gubernacula suscepturum. Jacet in Quitensis urbis finibus, majorum suorum tumulis illatis, cum immensa auri & argenti elaborati copia, hominum, fœminarum, animaliumq; omnis generis ac piscium effigie. Hispani sedulò sepulcrum ejus à compluribus Indis etiam tormentis vehementissimis quæsivere: sed frustra. Neque illi unquam eum locum indicio suo prodiderunt, etiamsi omnes ad unum interficiantur.

Interfecto Rege, Franciscus Pizarrus Cassiamalca movens, Cuscon regni Peruani caput, occupare properat. Obviam fit ei cum exercitu Quisquiz Attabalibæ legatus, & præcipuus ducum, qui cum magna multitudine in aciem progressus Barbatos persequi & Regis sui necem ulcisci magno animo statuerat. Eum tumultuariis aliquot præliis expertus Pizarrus, tandem cum ingenti Barbarorum strage in fugam versum, Almagro cum parte copiarum persequendum & reliquias belli extinguendas, relinquit. Ipse quinque tantùm Hispanorum jactura facta, ulteriùs progressus, quum jam Cusco in conspectu esset, & multi passim ignes apparerent: ratus fugisse cives & ignem subjecisse urbi, equites ad rem explorandam præmittit. Illi ignes esse è speculis accensos deprehendunt, qui Barbatæ gentis adventum Præfecto significarent: procedunt tamen animi alacres, & jam fermè in collem urbi propinquum evaserant, quum repentè sese ostendentes Barbari subeuntes Hispanos propellunt & saxis obruunt.

Quisquiz Attabal. Principis sui necem ulcisci studet.

Inter hæc superveniens Pizarrus, fugientes suos colligit, & cum omni equitatu in Barbarorum cuneos effusis habenis invectus, vertit pugnæ fortunam, & feriendo ac cædendo obvios Indos in fugam avertit. Illi furioso equorum impetu & acri gladiorum acie perterriti, arma etiam passim abjecere, quo expeditius fugerent. Interveniente nocte Pizarrus insidias metuens, eo ipso loco, in quo eum nox deprehenderat suos considere jubet & castris locum capere. Itaque Indis fugiendum spatium datum est, quorum plerique cum pecoribus, vestimentis, & sale, devios montes petivere. Postera die Pizarrus Cuscon ingressus præsidium obtruncat, cæteros capit, urbem diripit, & ditissimum Solis templum spoliat. Itaque magis prædæ è Cusco, quàm ex Attabaliba Cassiamalcæ contractum est. Sed ne ita quidem expleta hiante militum avaritia, omnes insatiabili auri cupidine ardentes captivos omni genere cruciatus torquere, ut defossas pecunias & sepultos thesauros proderent: ut verè quidem hîc exclamare nobis liceat, O quot Nerones, quot Domitiani, quot Commodi, quot Bassiani, quot immites Dionysii, eas terras paragravere; Ibi reperti sunt Hispani, qui trucidatos ad ludicrum oblectamentum Indos vorandos canibus objicerent.

Hispanorum militum crudelis avaritia.

Direpta Cusco, & divisa inter Hispanos provincia, Marchio in maritimam oram regressus,

regressus, Didacum Almagrum ibi repertum nuper victæ provinciæ Gubernatorem designat, & eò cum imperio mittit. Ipse civitatem-Regum novam coloniam ad fluminis Limæ ripam condere incipit: inde Trigillium proficiscitur, ut captivos Indos inter Hispanos colonos divideret, quorum opera in subigenda provincia usus erat.

Lima seu Regum-civitas, colonia.

CAPUT VI.

Almagrus Peruani regni Mareschallus designatur. Chilensem provinciam petit. Mangus Attabalibæ frater rebellat. Cuscon urbem capit. Pizarrus undique in eum auxilia contrahit.

PER eos fortè dies Almagrus literas à Cæsare accipit, quibus se ab eo Mareschallum Peruani regni designatum intelligit: & ultra fines provinciæ à Pizarro devictæ trecenta millia passuum suo imperio attribui. Hoc tam læto nuncio auctus, quum Cuscon urbem extra terminos provinciæ Pizarri, & sui imperii esse sibi persuaderet, repentè privato consilio Indica mancipia & agros de integro partiri pro sua libidine instituit.

Almagrus Mareschallus.

ID ubi cognitum Pizarro, extemplò Johannem fratrem suum eò cum Hispanis aliquot & imperio mittit, qui Almagri conatibus obviam iret: ne videlicet absque suo permissu quidquam ab eo in provincia novaretur. Johannes re inchoata, nec dum perfecta, revertitur. Itaq; Pizarrus ipse per dispositos equos Cuscon petit, Almagrum convenit. Ille primò Cæsareis literis fretus, Pizarro obsequi negat: ad extremum tamen, ubi viribus se imparem cognoscit, se ad omnia paratum, quæ ille vellet, esse simulat.

CÆTERUM Indi quum terras suas desolari quotidie, haud satis æquo animo ferrent, & nova subinde auxilia Hispanis summitti, priusquam ampliùs crescerent libertatis recuperandæ cupidine, Christianorum vires dispergere statuunt. Itaque disseminant, Chilen provinciam Cusco mille passuum millia distantem, versus Magellanicum fretum auri & argenti ditissimam esse aliisq; rebus omnibus abundare, quæ ad tuendam vitam sufficerent. Hanc tam speciosam occasionem extrudendi Almagri oblatam amplexus Pizarrus, non prius stimulare hominem destitit, quàm illum ad eam expeditionem suscipiendam impulit. Convenit inter eos, ut si felicem eam ac commodam provinciam judicasset Almagrus, ejus administrationem propriè sibi à Cæsare peteret: sin minus, reversus provinciæ jam paratæ & communibus armis partæ æquam portionem acciperet, ex pactis & conditionibus, quæ inter eos Panamæ convenissent. Ita novis de integro sacramentis mutuam amicitiam sanciunt & inviolatam ad extremum conservaturos confirmant.

Indorum strategema.

Almagrus in Chilen provinciam sterilem, per speciem honoris ablegatur.

INDE Almagrus destinata exequi pergit, & equis, armis, rebusq; aliis ad expeditionem necessariis comparatis, cum quingentis militibus multisq; Indicis servitiis movit: ac quanquam immensis laboribus & intolerabili propè tempestate vexatus per montes perpetuis obsitos nivibus iter faciens, ubi maxima pars Indorum, & aliquot Hispani equiq; frigore obriguere: procedere tamen, quo intenderat, perseveravit, ac vix tandem in Chilen provinciam pervenit.

HAUD multò post Almagri discessum, Ferdinandus Pizarrus Limam appellit à Cæsare diplomata & privilegia afferens: Unum videlicet fratri suo, quo is Marchionis titulo augebatur: alterum Didaco Almagro, eodem exemplo, quo literæ, quas jam ille à Cæsare de honore sibi delato acceperat. Atq; hic fons fuit, unde mox atrocia inter eos orta bella tamdiu duravere, quo ad altero in vinculis strangulato, altero domi suæ interfecto

utriusque

utriusque exitio finirentur. Sed hæc, quum ad intestina bella ventum erit, suo loco dicentur: neq; de his alia ferè trademus, quàm quę vulgò nota & omnibus manifesta sunt. Quum enim hisce de rebus multa à multis audierim, alios aliter ea narrare atque in multis discrepare inter se comperi, studiis videlicet partium aut favore cujusque in suum ducem propenso præoccupatis animis. Addo etiam ampliùs, in illis terris veri perpaucis curam esse.

Peruani, duce Mango, adversus Hispanos rebellant.

INTER has rerum vices Mangus Inga Attabalibæ frater, cujus capiti Franciscus Pizarrus diadema Regium imposuerat, quum tumultum & novas res moliretur, à Ferdinando Pizarro oppressus est. Is Regulum ferreis compedibus onustum Cuscensis arcis custodia inclusit. Sed brevi ab ejus fratre Johanne vinculis levatus est, quum præter magnum auri pondus ei datum, etiam se fidum atque amicum fore promitteret. Mox tamen, ut emissus est, Hispanos animadvertens dispersis agminibus, cædibus incendiisq; latrocinii veriùs, quàm justi more belli, omnem provinciam pervagari: clanculum contractis militiæ ducibus & rebus omnibus ad bellum necessariis comparatis rebellionem cœptat. Ac repentino impetu aliquot loca circumvolitans multos Hispanos aurifodinis intentos opprimit, & cum Indis quoque ipsis, quorum illi opera in auro effudiendo utebantur, interficit. Mox unum è legatis suis, cum Indorum non spernenda manu ad occupandam Cuscon mittit. Ille nec opinanti civitati superveniens, arcem quoque eodem impetu capit, & Johannem Pizarrum cum aliquot Hispanis interimit. Eam quum brevi recuperassent Hispani, paulò post Mangus Inga centum ampliùs millibus Indorum circumsessam denuò expugnat, incendit, & maximam Hispanorum partem trucidat.

MARCHIO audita rebellione Mangi, nec tantam armatorum multitudinem quanta erat, ab eo excitam ratus, Didacum Pizarrum in eum cum septuaginta quinque Hispanis mittit: sed istorum cladis ne nuncius quidem superfuit. Nec dispari eventu cum Barbaris pugnavit Morgovius trib. mill. qui Guamanga profectus, ut Gusco opem ferret, ab Indis cum multis Hispanis oppressus est. Itaq; Marchio Gonzallum Tapiam cum octoginta equitum turma eò properare jubet: sed & iste cum maxima suorum parte non procul Guamanga occubuit: Gaeta quoque alius trib. mil. & quinquaginta simul Hispani, parem exitum habuere.

INTEREA Marchio anxius animi, quum multo elapso tempore neque à fratribus, neque ab aliis ducibus & legatis suis nuncium ullum acciperet, & nonnulli mali suspectans: præter superiores duces Franciscum Codoium cum quadraginta equitibus eò dimissum, quæ compererit renunciare jubet. Ille in angusto saltu deprehensus, quum undique irruentibus barbaris fœdam suorum cædem ante oculos cerneret, vitæ magis quàm decoris memor, quum fortè prævalenti equo veheretur, eum in fugam vertit, & in ipso itinere de rerum omnium eventu à quibusdam Hispanis certior fit. Ut Limam regressus est, Marchioni clades suorum, obsidiones urbium & excidia renunciat: insuper etiam addens, adventare ingentem hostium exercitum & recta Limam tendere.

Hispanorum ab Indis accepta clades.

MARCHIO extemplò Petrum Lermam cum quinquaginta equitum turma & multis Indis amicis obviam ire hosti jubet: ac postridie ipse quoque urbe egressus, hostibus pugnandi copiam facit. Acerrimè utrinque & æquo prope Marte res geritur: tandem Indi, quum impetum Christianorum ferre non possent, terga vertunt & collem non procul Lima editum ac munitum occupant. Multi eo prælio Indorum cecidere: ex Hispanis duo tantùm: multò tamen plures saucii, & Petro Lermæ dentes lapidis ictu excussi sunt.

INTER-

INTEREA Marchio, tanta rerum angustia constrictus, quadringentis Hispanis amissis, & ducentis amplius equis: quum neque à fratribus nuncium ullum acciperet, & Almagrum in Chilensi provincia mortuum esse crederet, & in tanta militum penuria tot repentè hostibus circumvallaretur: primum Alphonsum Alvaradum, qui Chiachiapoios subigebat, quàm ocyssimè accessit, & cum suo exercitu accurrere in subsidium jubet. Simul literas & nuncios diversa in loca dimisit, Trugillium, Panamam, in Nicaraguam, in Novam Hispaniam ad Ferdinandum Cortesium & alias Hispanorum colonias: atq; ex omnibus auxilia excivit. Primus omnium ducum Hispanorum Alphonsus Alvaradus Limam pervenit: quem mox Marchio legatum suum & totius exercitu summum imperatorem designat.

Pizarrus auxilia undique corrogat.

IS cum trecentis Hispanis, maximam partem equitibus, obviam ire hosti properat, non prius conquieturus, quàm deletis funditus Indorum copiis Cuscon obsidione solvisset. Primum igitur dejectis Indis è montibus Limæ propinquis, quos insederant, longiùs progressus Tizoiam præcipuum Mangi Ingæ legatum quinquaginta amplius millia Indorum in acie habentem, prælio fusum terga vertere coëgit. Ipse, quum in Sausam urbem ad saucios curandos concessisset, ibi Gomesium Tordoiam & ducentos Hispanos sibi à Marchione missos in subsidium reperit. Mox inde degressus Tizoiam denuò obvium habet. is novis supplementis instaurato & aucto exercitu, solutos recenti victoria Barbatos oppressurum se speraverat. Ubi in conspectu fuere acies, neutris certamen detrectantibus, strenuè pugnatur: donec ingenti edita strage, Indi in fugam versi sunt.

Peruani reges suos olim Ingas vocabant.

CAPUT VII.

Almagrus è Chilensi provincia redit. Mangus fuga montes petit. Almagrus Cusci ingressu à Ferdinando Pizarro prohibitus clam urbem intrat. Per speciem colloquii structas à Francisco Pizarro insidias declinat. Mox prælio victus à Ferdinando Pizarro capitur, & in custodia necatur.

DUM hi motus agitantur, diversâ parte Almagrus Chilensem regionem inopem & sterilem, non, ut fama erat, divitem nactus, ex ea provincia excesserat. Jamq; appropinquabat Cusco, quum Mangus Inga, audito ejus adventu, metuens, ne ipsius simul & Marchionis copiis circumfusis atq; inclusus undiq; exitum non haberet, abjecta recuperandi sui status spe, cum viginti ampliùs Indorum millibus, soluta Cusci obsidione, montes quosdam Guamangæ imminentes insedit. Sed quum locus incultus & asper tantæ multitudini alendę non sufficeret, paulatim dilapsi ferè omnes in diversa abjecere. Ipse Mangus tribus tantùm aut quatuor millibus Indorum comitantibus amicitiam Hispanorum in totum aspernatus, inter illos montes consedit.

QUUM aliquanto post præses Gasca, regno huic componendo quæsitus postquam Gonzallum Pizarrum capitali supplicio affecerat (ut inferius dicetur) missis ad Mangum Indis eum ad se arcesseret, juberétque sibi imperium suum sine ullo metu concedere (quippe se eò venisse, ut pœnis noxios & præmiis bonos afficeret: se componendis provinciæ motibus & restituendæ omnium libertati missum esse:) quum, inquam, Gascæ missu, Indici legati hæc Mango exposuissent: Tum ille, Ecquid putatis, inquit,

Mangus rum verb. sibi os sublini non sinit, quorum more noverat.

vos mihi facturum hunc Apum (sic illi principes vocant) postquam me ipsius fidei ac potestati permisero; Hic Indi, Idem de te statuet, inquiunt, quod Franciscus Pizarrus de tuo fratre. Petet abs te plenam auri & argenti domum: mox te strangulandum carnifici tradet. Ita irrita legatione Indi domum reversi sunt.

Bellorum civilium inter Almagrum & Pizarrum tentamenta.

QUUM, uti diximus, Mangus Inga devios montes fuga petiisset. Didacus Almagrus brevi Cuscon perveniens, civitatem velut suæ provinciæ, Gubernatoris jure, ingredi voluit. Sed Ferdinandus Pizarrus introire parantem repulit causatus, Sibi non licere eum in urbem accipere absque Marchionis fratris sui permissu, cujus nomine atque auspiciis ei provinciæ ipsi præesset. Cæterum si tanquam privatus intrare vellet, eum verò multò libentissimè cum militibus suis excepturum, tantisper dum de fratris voluntate certior esset factus. Hîc Almagrus dicere, Ut domum suam iniret, nihil sibi esse opus facultatem à quoquam petere. Tandem multis ultro citró queinteraltercantes commutatis verbis postquam Almagrus Pizarrum perstare in incepto nec se admittere velle comperit: noctu amicorum quorumdam civium ope urbem intrat, & Ferdinandum ac Gonzallum Pizarros incautos opprimens, utrumque separata custodia attineri jubet. Ac Ferdinandus quidem, ut totius mali causa, ab eo mori jussus esset, ni amicorum interventu & accuratis precibus protectus veniam obtinuisset. Luce orta Almagrus ex Regii diplomatis præscripto, approbantibus civibus, publicè præconis voce Gubernator pronunciatus est.

Almagri in hostem clementia ipsi postea exitiosa.

INTER hæc nuncius adfertur Almagro, Alphonsum Alvaradum, Francisci Pizarri legatum, cum valido Hispanorum exercitu castra habere ad Abancajam flumen. Ergo metuens, ne ille copias adversum se duceret, Hispanos ad eum aliquot mittit, qui denunciarent, ut aut Cuscon in fidem & imperium suum concederet, aut exiret è provinciæ suæ finibus. Sed ubi legati non revertebantur, nempe ab Alvarado retenti, copias instruit, & fidissimis suorum tum civitatis tum captivorum custodiam committens, Cusco cum non spernenda manu movet. Quum sub noctem ad Abancajam pervenisset, nunciatúmque esset ejus pontem magno Hispanorum præsidio obtineri: transmisso raptim vado, de improviso Alvaradi castra ingreditur, eumq; sine cujusquam cæde cum multis Hispanis capit.

ALMAGRUS ejus victoriæ successu inflatus, Cuscon revertitur, & jurejurando affirmat se non prius quieturum, quàm omnes Pizarristas ex Peruano regno ejecisset. Alvaradum in eandem custodiam, qua Gonzallus Pizarrus attinebatur, condit: illi præmiorum ingenti spe corruptis custodibus, nocte quadam ambo vinculis elapsi, in urbem-Regum perveniunt, & Marchioni hæc omnia exponunt. Ille quingentorum militum manu facta, recta in Almagrum ducere constituerat: ni Johannes Gusmannus, Didacus Mercatus procurator ejus, & Monachi aliquot Ordinis Divæ Mariæ Mercedis, ejus destinatis obviam issent. Illi enim ex apparatu Marchionis in Almagrum ingens aliquot malum oriturum præsagientes, reducere eos in mutuam gratiam conati sunt. Itaque tota controversiæ decisio istis concordiæ sequestribus committitur. Illi ita pronunciant, Placere, ut utrique arma ponerent: Almagrus Ferdinandum Pizarrum è custodia emitteret: ambo in Hispaniam ad Cæsarem scriberent, qui de integro eorum provincias atque imperia definiret: postremò ambo Malam locum colloquio destinatum convenirent ad sanciendam concordiam, decem tantùm equitibus stipati.

HIS conditionibus latis, Marchio Lima Malam contendit, & Gonzallo fratri

suo negotium dat, ut cum omni exercitu sequatur: cæterum in transitu, qua Almagrus iter facturus erat, aliquot tormentularios in insidiis condat, qui hominem incautum interimant. Ejus conspirationis Monachos quoque conscios fuisse fama est: cujus tamen non is successus fuit, quem exspectaverant. Simul enim ut Almagrus Malam pervenit, cum Marchione cogressurus, Pizarri miles quidam propius succedens ei in aurem dicit, Si cara illi sua vita esset, statim nulla interposita mora abiret. Ille extemplò in equum ascendens cum comitibus abiit: quúmque insessum à tormentulariis locum fortè animadvertisset, diverso itinere Cuscon trepidè repetit. Multum interea de Pizarristis & Monachis conquerens, dicénsque, Inde à Pilati temporibus non injustiorem unquam editam fuisse sententiam fraudémque quàm quam isti moliti essent.

Pizarrus specie reconciliationis Almagrum insidiis captat.

MARCHIO res patefactas & infensum Almagri discessum cogitans, ac veritus, ne de fratre Ferdinando, quem adhuc in potestate habebat, gravius aliquid consuleret: Didacum Alvaradum Cuscon ad placandum eum mittit, rogátque, ut quacumque ratione pacem concordiámque inter eos conciliet: jurejurando affirmans se insidiarum, quas frater parasset, planè ignarum esse, eáque omnia haud volenti sibi accidisse. Alvaradus vera ea esse persuasus, ad Almagrum properat: ei, quæ audiverat, aperit: rogans, ut vel in communis inter ipsos amicitiæ gratiam pateretur sibi persuaderi, ut pacem quàm bellum mallet. Quippe non esse conscium Marchionem structi adversus eum doli: denique illum fidem suam jurejurando obstrinxisse, imperii sui finibus contentum nihil adversus Almagrum moturum, donec à Cæsare nova constitutio afferretur.

ALMAGRUS, etsi à nonnullis amicorum moneretur, ne Marchionis promissis fidem adderet: precibus tamen Alvaradi permotus conditiones accipit, & conciliata de integro amicitia Ferdinandum Pizarrum liberat. Marchio ubi fratrem solutum habuit, eo stimulante, fidem datam & toties tam sanctis juramentis confirmatam abrumpens, brevi Almagrum dolo aggreditur, missis Chincam qui ei significarent: Recentissimè à Cæsare allatas esse literas, quibus juberet, ut ipse in provinciam à se repertam & domitam actutum concederet. Ad hæc Almagrus respondet, Se quidem, si mandati Cæsaris inspiciendi sibi copia fieret, protinus obsequuturum: sin minus, certum esse sibi provincia sua non decedere. Marchio rescribit, nisi protinus sponte Cusco excederet, se illum inde vi ejecturum: ídque non fœdera inter ipsos pacta violantem, sed novo illo Cæsaris mandato fretum, quæ sua essent pro suo jure repetentem facturum. Almagrus perstare in proposito, & negare se prius decessurum, quam visis Cæsaris literis.

Almagrus incolumem emittit hostem, quem ignominia irritaverat.

Pizarrus belli Almagro inferendi occasiones rimatur.

HOC accepto responso, Marchio, valida Hispanorum manu contracta & multis Indis, Lima movet: palam ferens se ad expellendos Chinca inimicos, provinciæ suæ haud ambiguè oppido, contendere. Almagrus ut hostem adesse cognovit, viribus haud satis fidens, in Gaitaram montem editum & saxosum concessit: sed inde quoque urgentibus inimicis dejectus, Cuscon raptim aufugit, atq; ibi suis ex trepidatione collectis, ab Indis galeas & alia munimenta corporis ex auro & argento fabricanda curat: omnes Hispanos, qui adversariis paulum modo studere viderentur, custodiæ tradit: primores etiam nonnullos maximè suspectos strangulari jubet.

MARCHIO itineris labore fatigatus, Ferdinando fratre suo summo Juris Prætore designato, alteri fratri Gonzallo legato suo & Præfecto militiæ cura belli permissa,

Prælium inter Almagristas & Pizarristas.

utrumque copiis omnibus in Almagrum Cuscon tendere jubet: ipse ad urbem-Regum revertitur. Almagrus hostium adventu cognito, obviam egressus, duobus millibus passuum procul civitate, munito loco castra posuit distributísque, ut potuit, copiis, Hordonio tribus mill. primam aciem ducendam tradit: ea expeditis velitibus, cætero peditatu & Indorum quorundam sociorum auxiliis constabat. Ille militari via ducens, inter montem & civitatem ad ripam exigui lacus constitit. Equitibus Franciscum Chlavensem & Johannem Tellum præficit: Alphonsum Peresium alia Hispanorum turma & multis Indis angustos calles ad montem spectantes insidere jubet: unde si opus esset, in hostium latera incurreret.

FERDINANDUS Pizarrus è monte in planum degressus, postquam hostes quietos animadvertit, Mercadillium tribus mil. cum magna parte equitatus & Indorum subsidio numquid insidiarum aut latentis doli subesset, exploratum mittit. Ille quum in Alphonsi Peresi cohortem incurrisset, Indos socios in adversarios Indos irruere jubet. Ita contractis pugnæ initiis, Pizarrus tormentularios in equitatum hostium emittit: illi pilularum grandine multos dejiciunt. Franciscus Chlavensis, quum suos malè haberi cerneret, aliquot machinas displodi jubet. Icti globis nonnulli hostium ceciderant: cæteri perculsi terga vertebant: ni supervenientes Pizarri fratres castigassent territos, & confirmatis suorum animis prælium instaurassent. Acrior inde coorta pugna summa vi utrimque res geritur: tandem funduntur Almagri milites: Pizarrus crudelissimè victoria usus est. Almagrus ægrè pugnæ interesse non potuit: sed è colle vertice prælii eventum contemplatus, ubi suos fusos conspexit, fugam & ipse capessit. Ferdinandus Pizarrus fugientium tergis inhærens Almagrum assequitur, captúmque in custodiam tradit. Inde quæstione de eo habita, reum peragit & capite damnat: arguens, quod è Chilensi provincia reversus vi Cuscon irrupisset, quod se & fratrem nullius flagitii compertos in vincula conjecisset: quod provinciæ agros pro libidine, nullo imperio aut mandato Cæsaris fretus, iterum divisisset: adhæc multis Hispanis necis causa fuisset: postremò ruptis induciis & jurejurando adversus regium magistratum pugnasset.

Almagrus à Ferd. Pizarro capite damnatur.

Pizarrus in Almagrum inexorabilis, cui vitam debebat.

ALMAGRUS postquam capitalem in se latam sententiam indicta morte cognovit, ingenti animi dolore ictus, ad Cæsarem provocat. Pizarrus provocationem admittere noluit. Itaque Almagrus totus in preces versus, illum per Dei gratiam ac misericordiam orare ut sententiam revocare vellet: Se jam provectæ ætatis, debilem, podagræ etiam doloribus infestari: ni solvere se vellet, at custodia clauso paucos illos, qui superessent, vitæ dies ad meditandam peccatorum pœnitentiam concederet. Ad hæc meminisset sua maximè opera Marchionem carissimum ejus fratrem in tantum honoris & divitiarum fastigium evectum esse. Ipsum quoque Ferdinandum aliquando apud se fuisse in custodia: in quem, etsi pro suo jure animadvertere potuisset, vim tamen ab eo abstinuisse.

SUPPLICAVERE præterea pro eo apud Ferdinandum multi nobiles, inprimis Didacus Alvaradus, qui, quum eos in pristinam concordiam redigeret, vitæ suæ sponsione, Ni datam fidem servarent, pro quovis eorum pacisci se paratum affirmaverat. Ipse quidem tum, ac cæteri, manantibus effusè lacrymis, & verbis ejuscemodi, quæ ferocissimi leonis animum frangere, & cor adamante duriùs emollire poterant, Pizarrum flectere conati, frustrà operam consumpsere: neque iste, obstinatus & clausus, ne quo affectu perrumperetur, pervinci ullis precibus potuit, ut miserationis signum ullum ederet. Ergo Didacus animo adversum suprema firmato, confessione defungitur, & testamentum

tum facit. Pizarrus laqueo ei gulam frangi in carcere: mox exanimis cervices amputari medio urbis foro jubet. Hunc vitæ finem habuit Didacus Almagrus in urbe Cusco anno M D XXXVIII. *Almagrò gula laqueo frangitur.*

Multis ea sævitia displicuit: maximè omnium Didaco Alvarado. is ergò paulò post in Hispaniam transgressus est, ut meditatas in Franciscum & ejus fratres querelas ad Regem deferret. Sed quum in id unum strenuè incumberet, brevi Vallæoleti moritur, veneno, ut fertur, sublatus. Cæterum Almagrus obscuræ & ultimæ sortis homo, quando & ejus adhuc ignoratur pater, literas nesciit: cæteroquin diligens, honoris avidus, si quem præmio donaret, id ab omnibus volebat intelligi: sævitia adversum Indos insignis: Didacum filium ex Indica concubina Panamæ susceptum ejusdem secum nominis reliquit. *Almagri natales.*

CAPUT VIII.

Pizarri, Almagro sublato, varias expeditiones suscipiunt. Ferdinandus Pizarrus in Hispaniam transgressus custodia clauditur. Franciscus Pizarrus ab Almagri factione interficitur. Didacus Almagrus filius imperium provinciæ occupat.

Pizarrus, sumpto de Almagro supplicio, prædam inter milites dividit, & res Cuscensis civitatis componit. Inde ad Marhionem fratrem regressus, de novis terris vestigandis cum eo deliberat. Id ubi visum, Petrum Valdiviam ducentis cum militibus in Chilensem provinciam mittunt: Gonzallum Pizarrum in Coliaum ditissimam auri regionem: qua subacta mox in Cassiæ (vulgò Canellæ) oram transiit: unde postea pauper & accisis rebus reversus est: Petrum Vergaram in Bracamorios: sed is in inopem & bellicosam gentem incidit, quæ propterea ad hanc diem invicta & indomita mansit. Duces præterea & tribunos mil. plures Trugillium, Chiachiapoiam & ad alios populos diversis cum agminibus mittunt. Ita Hispani variis expeditionibus alia atque alia appetendo loca, innumeris hominum cædibus atque infinitis sævitiæ exemplis editis, maximam partem ejus regni, ut cæteras occidentalis Indiæ provincias, in solitudinem & vastitatem redegerunt. *Hispanorum in varia loca expeditiones.*

Marchio expeditis ad dictas provincias subigendas legatis ac ducibus, fratrem suum Ferdinandum in Hispaniam cum Almagri causa & (ut dicunt) processu, ac quintæ Regiæ vectigali, mittere constituit. Ferdinandus quamquam dissuadentibus amicis ne iret (quippe ipsum nullis argumentis mortem Almagri Cæsari probare aut excusare posse: Adhæc Alvaradum ad Curiam gravissimas querelas cum de ipso tum de fratribus ejus deferetem præoccupasse animos) solvit tamen, ingenti suimetipsius fiducia, venditans se pro summis in Regiam Majestatem collatis officiis, compositis videlicet provinciæ motibus & seditiosis pœna coërcitis, ingentia præmia meritum. Verùm quum in Hispaniam appulisset cum magna auri vi, non multò postquam in Regiam venerat, Cęsaris mandatu correptus in arcem Medinæ-campi (vulgò Mottam vocant) inclusus est, neque quid de eo factum sit, deinde auditum est. *Almagri sanguis Ferdin. Pizarrum in Hispaniam usque ad pœnas expetendas, persequitur.*

Posteaquam Ferdinandus Pizarrus Lima solvens in Hispaniam vela fecerat, multi in ea civitate & aliis provinciæ locis utriusq; Almagri cum parentis tum filii, amici supererant: sed ii sparsi, egentes, nulla neque re neq; spe, omnibus videlicet fortunis à Pizarri factione eversi & spoliati. Inter eos princeps unus maximè eminebat Johannes Rada. Is primò clanculum cum Didaco Almagri filio de ulciscenda patris ejus morte

consilia agitare: mox ut ejus primum instinctu conflata & orta conjuratio est, occultè arma conferunt, amicos & confœderatos aggregant, mittúntque ad remotos, ut quàm diligentissimè possint Limam omnes convolent. Non defuere, qui Marchioni immatura adhuc conjurationis consilia proderent: sed ille, quum significatum esset Almagristas perniciem ipsi moliri: ista haud sanè magnifaciens, ratusq; hæc renunciantes odio potius in eos, quàm verò moveri, ferè respondebat, Siner ẽt illos suis miseriis conflictari: satis iis infelicem suam sortem oneri esse, ut vexari gravius nihil opus esset. Quinetiam quum denuò de cavendis insidiis moneretur, quippe haud dubiè cædem ipsi ab inimicis parari: etsi aliquantulum commotus est, id tamen sibi credibile non esse dixit.

Fr. Pizarrum nimius hostium contemptus perdit.

ATTAMEN ne planè lentus in suo periculo esse videretur, Johannem Velasquem Prætorem urbis accersi jubet. Is, quod fortè ægrotaret, pro se Doctorem Picadam collegam suum & Judicem ordinarium (ex eorum ordine, quos Hispani *Alcaldes* nominant) mittit. Hunc Marchio interrogat, num sui occidendi occulta consilia à Didaco Almagro iniri alicunde subolfecisset. Ille nullo se ea indicio comperisse aut sensisse affirmat: cæterum nihil ipsi timendum videri, dum rectum integrumq; magistratus sceptrum haberet in manibus. His verbis acquiescit Marchio.

DUM exsequendæ cædis occasionem exspectant conjurati, admonentur, nisi facinus maturarent, omnia mox emanatura. Itaque Johannes Rada, & undecim conjurationis participes armati transverso urbis foro decurrentes & vociferantes, VIVAT REX, ET MORIATUR TYRANNUS: domum Marchionis irrumpunt. Is tumultu exaudito, & quid esset suspectans, claudi atrii fores, firmari aditus, jubet: ipse ad muniendum corpus vertitur.

Fr. Pizarrus ab Almagristis interficitur.

INTEREA dum armatur Marcho, Franciscus Chiavensis, Præfectus-prætorio, fores palatii recludit: ratus authoritate sua conjuratos cohibiturum: sed ut via patuit, Almagristæ violenter irrumpunt, & ipsum Præfectum gladio in caput altè impacto interimunt. Doctor Velasquez sceptrum prætorium mordicus tenens, ne intercideret, per fenestram in hortum præcipiti saltu semetipse dejecit. Martinus de Alcantara Marchionis frater natu major, cum aliquot domesticis, ratus se adversus tot manus parem futurum, conclavis ostium tutabatur. Indè tandem armatus foràs prosilit Marchio, qui quum unum ex omnibus suis fratrem superesse cerneret: Euge, mi frater, inquit, pugnemus strenuè adversus proditores istos: per Deum juro nos duos solos istis omnibus cædendis pares esse. Sed Martinus multis vulneribus confossus brevi cecidit: ipse tamen solus egregiè se defendebat, donec irruentibus undique inimicis, unus cuspidem in medio ejus gutture ita fixit, ut exanimis in terram procideret. Hic Pizarro vitæ finis fuit. Trugillio Hispaniæ urbe ortus erat, robusto & vegeto corpore, strenuus manu, ingentis animi: verùm falsus, crudelis ac negligens & literarum ignarus. Gonzallo Pizarro patre genitum ferunt, qui in Navarræ regno ordines duxerat, & alii quidem legitimum ejus filium, alii spurium tradunt: expositumq; in cunis ad templi portam, nec repertum, qui tollere aut alere vellet, mox à patre agnitum, ut adolevit, pascendis suibus rus ablegatum: quum gregis pars aberrasset, pavitantem nec ausum reverti domum, fugisse Hispalim, atque inde in Indiam cum Alphonso Hoieda Urabensis provinciæ Præfecto transisse.

Fr. Pizarri natalium nobilitas.

Vulnere lethali ictus Marchio animam agebat: Almagristæ nihil cunctati foràs se projicere, & per urbem volitantes vociferari, VIVAT REX ET DIDACUS ALMAGRUS. Ad eas voces multi amici Marchionis tumultu exciti concurrunt: inde vulnera & cædes partium: sed quum Almagristæ multitudine & animis longè superiores essent,

facilè

facilè adversarios fundunt: Marchionis domum aliorumq; divitum civium amicorum ejus diripiunt, quorum alii capti, alii metu dilapsi fuga aut latebris discrimen vitavere. Didacus Almagrus Gubernatorem se ferens, omnes jurare in sua verba coëgit, quoad Cæsar Peruanis rebus prospiceret. Mox sceptum insigne Juridicæ potestatis familiarissimis suis tradit: trecentos milites legit: arma & equos, quibus non fidebat adimit: & summum Præfectum militiæ Johannem Radam designat. *Did. Almagrus filius Peruanæ provinciæ regimen invadit.*

His confectis, Cuscon properat: ibiq; à nonnullis adversæ factionis civibus dissimulanter excipitur. Inter hæc jurgium fortè inter Garziam Alvaradum & Christophorum Sotellum nobiles Hispanos oritur: Alvaradus Sotellum mucrone transfigit: qúmque Didacum ipsum per insidias interficere destinasset: Didacus, patefacto dolo, in Garciæ caput, quam ipsi struebat, perniciem vertit.

CAPUT IX.

Vacca de Castro à Cæsare componendis Peruanæ provinciæ motibus mittitur. Is Didacum Almagrum prælio victum captumque capitali supplicio afficit.

Mox sequuntur alii rerum successus. Postquam enim Cæsar funestas Hispanorum discordias, Almagri mortem, Pizarri & aliorum cædes, audivit: Licentiatum Vaccam de Castro in Indiam mittens, quæstionem acrem exercere & vindicare in noxios jubet, ac provinciam quam pacatissimè fieri posset, extinctis dissidiis componere. *Vacca ad tauros indomitos coercendos à Cæsare mittitur.*

His cum mandatis Vacca ex Hispania solvens, Panamam pervenit: unde in Peruanum regnum vela faciens, propter adversos ventos portum Bonaventuræ petere coactus est: ubi in terram egressus, summis cum laboribus omnem Venalcazaris provinciam terrestri itinere emensus, vix tandem Quiton urbem attigit. Ibi exploratis Didaci actis & consiliis, auditoq; eum Gomezii Tordoiæ imperium sprevisse, cui ut Cuscon urbem Vaccæ nomine occuparet mandatum erat: Trugillum petiit, ejusq; civitatis tutela Moræ legato suo commissa, cum ducentis militibus, quos variis è locis raptim contraxerat, Limam contendit. Ibi regiis literis mandatisq; coram editis, ab omnibus civibus Gubernator Peruanæ provinciæ agnoscitur.

Inde, decem millibus ducatorum mutuis sumptis ad stipendia & sumtus belli milites contrahit, arma & equos comparat, & cum quingentis Hispanis Guamanguam properans, ex eo loco ad Didacum Almagrum scribit, qui jam Cusco cum exercitu moverat: ut positis armis se fidei ejus ac potestati permitteret. Si ultrò obsequeretur, pollicetur non tantùm quæcunque ante peccasset ei condonaturum: sed & liberaliter daturum, unde honorificè in provincia vivere & ordinis sui dignitatem fastigiúmque tueri posset. Ad hæc Didacus respondet, Si ab eo patris sui præfecturam obtineret, & diploma Cæsareum, quo veniam præteritorum consequeretur, his se contentum fore: Sin minus, se ejus verbis parum fidei habere: quando quo tempore de fœdere & pace palam secum ageret, clam milites suos astu ad defectionem solicitaret. *Vacca Did. Almagrum mulcere studet.*

Vacca Didaci animo cognito, Guamanga, quod is locus asperior esset, movens progressúsque, edito in planitie tumulo, quem indigenæ Chiuppam vocant, in conspectu hostium, consedit. Hic Didaco rei bene gerendæ præclara occasio se offerebat, si ea prudenter uti novisset. Nam Vaccæ milites, quum agmen in clivum montis erigerent, si defessos & solutis ordinibus subeuntes adortus esset, parva manu fundere poterat. Postera *Almagrus occasione uti nescit.*

stera die ambo duces copias in aciem educunt, suosq; pro se quisque hortantur: victoriæ præmia ingentia ostentantes: victos contra, vitam, decus, fortunas, imperium, amissuros. Didacus suis tormentis loco plano constitutis, quibus Petrus Cretensis præerat, recta in hostilem aciem fulminabat: magnamq; cladem hosti intulisset, ni id tempestivè animadvertens Franciscus Carvajal, Vaccæ Castri primarius signifer, aciem paulum ex eo loco in vicinum obliquans, ubi à tormentorum ictibus tuta esset, exercitum servasset. Didacus ab utroq; machinarum latere equitatum, pedites in medio constituens: ipse in dextro cornu stetit, ubi multos Indos lanceis, lapidibus, jaculis & variis missilium generibus armatos locaverat.

VACCÆ de Castro acies hoc modo stabat, ipse inter primores cum triginta equitibus cæteram aciem antecedens postea tamen suorum rogatur, in postremum agmen sese recepit. Equitum alæ duæ ab utroq; cornu locatæ: dextrum Alphonso Alvarado, lævum Petro Alvarez Olguino, cum Regio vexillo tuendum datum: pedites in medium accepti. Indi, qui in Didaci auxiliis erant, primi ante cæteram aciem progressi, pugnam lacessentes, ab hostibus strenuè pelluntur. Tum Didacus ferociter in hostem invehitur: jamq; acri undique coorto certamine, Castrii pedites tormentis adversariorum potiti: & Didaci milites multis hostium cæsis, duo rapta signa referentes, omnia tumultu & dissonis clamoribus repleverant: quum jam propinqua nox & dubia victoria omnes ad pugnam acrius incenderet. Ergo utrisq; ad extorquendam hosti victoriam ingenti animo connitentibus multum ibi sanguinis fusum est. Ad extremum Vaccæ victoria fuit, sed ea non incruenta. A parte Cæsaris, trecenti amplius Hispani cecidere, & ducum ipsorum pars maxima: Almagristarum centum fermè & quinquaginta: nonnulli Guamanguam & alia loca, prout quemque fuga tulerat, diversi petiere: sed Vaccæ jussu capti, Licentiato Gamæ traduntur.

IS cognitis omnium causis, in noxios, sed maximè in duces ipsos & seditionis capita, animadvertit: quosdam diversis equis distrahi, alios è patibulo suspendi jussit: milites aliquot exilio damnavit. Didacus ipse à prælio, sequentibus tantùm quatuor militibus, Cuscon fuga petierat, eas sibi latebras tutas fore ratus: sed Rodericus Salazar urbis Prætor, quem ipse multis beneficiis donisq; honestaverat, clade ejus audita, quorumdam aliorum civium consensu eum correptum Vaccæ tradidit. Is Didacum capite plecti jubet: ejus morte provinciæ pax reddita. Mox Vacca Indos captivos inter milites, qui fidelem ac strenuam operam ei bello navaverant, velut prædam dividit: cæteros ad novas terras subigendas dimittit. Inde Indis de integro calamitates gliscere, quos Hispani, vacui bellis, aurifodinis exercendis, aliisq; intollerandis laboribus vexabant.

Almagrus ab amico cum fortuna fidem exuente proditur. Almagrus capite plectitur.

CAPUT X.

Blascus Nunnez Prorex SC. de Indorum libertate rigidius urgens Hispanorum odia in se concitat. Gonzallo Pizarro duce publicè adversus Proregem bellum ab iis suscipitur. Prorex Procuratorem regium interficit.

DUM apud Peruenses hi rerum motus agitantur, Indicus Senatus, Cæsaris jussu, Edictum de Indis in libertatem restituendis de integro confirmat: & Peruanæ provinciæ Prorex designatur Blascus Nunnez Vela, ingentis spiritus atq; animi vir. Hic Cæsareo diplomate instructus, cum quatuor Adsessoribus, Licentiato Didaco Cepeta, Petro Ortizio, Johanne Alpharez & Doctore Lisone, ab Hispania solvit.

SC de Indis in libertatem restituendis.

QUUM

Quum sub finem Januarii mensis, Anno M D XLIV. ad Nomen-Dei appulisset, ibiq; Hispanos è Peruana provincia transgressos reperisset, cum magna auri & argenti vi discessum in Hispaniam parantes: cognoscere ex illis voluit, quibus artibus aurum illud quæsissent. Quippe istos Indica mancipia, quæ ipsis in parte prædæ obtigissent, vendidisse acceperat, contra leges nuper in Hispania latas. Itaq; Regiis magistratibus, ut aurum illud retineant, quoad verum quærendo cognosceret, imperat. Ea res multis civibus nova atq; insolens visa est: præsertim quum in ea urbe id ab eo tentaretur, quæ extra ipsius provinciæ fineis esset. Ipse tamen nihilo secius, nisi adsessorum & aliorum Hispanorum, quorum opes in ea colonia multum pollebant, interventu ac precibus mitigatus esset, pecunias eas omnes haud dubiè in fiscum redacturus erat: ac sic quoq; ægrè admodum omnia dominis restitui jussit.

Exin terrestri itinere Panamam petit usq; adeo Assessorum pertæsus propter crebras ipsorum inter se altercationes, ut subinde diceret, Ab Cæsare & Senatu Indico se quatuor Adsessoribus ineptissimis instructum, quorum unus adolescens esset, alter stolidus, tertius stipes, postremus inscitia insignis. Quippe Cepeta adolescens erat, Johannes Alverez stolidus, Petrus Ortiz, imperitus literarum, & Latinæ linguæ planè ignarus, & quartus stipes & ineptus homo. E Panama in Peruanum regnum vela faciens, decimotertio, quam solverat, die Tumbesiæ oram tenuit: neque ulla navis tam brevi cursu spatium illud umquam percurrerat. *Proregis in Adsessores suos falsè dictum.*

Ab eo loco restituendæ Indis libertatis initium faciens, vetat, ne Hispanis quidquam commeatus aut mercium dent, nisi persoluto pretio, vetat, ne Hispani ipsis ad bajulanda onera & vecturam sarcinarum invitis abuterentur. Nam, qui ante eum ei regno præfuerant Gubernatores, edicto jusserant, ut omnibus Hispanis, qui pedibus iter facerent, eorum locorum Cicaci tres Indos bajulantis eorum sarcinis attribuerent: equitibus verò quinque: insuper singulis pullum gallinaceum, cuniculum, & patrii vini (quod illi *Azua* appellant) lagenam unam, sine ullo pretio præberent. Hæc omnia prorex sustulit. *Indorum servitus solvitur.*

Quum fortè Tumbesiæ in sacerdotem & Gonzalli Pizarri clientem quendam domesticum incidisset, qui prœlio adversus Didacum Almagrum gesto interfuerant, utrumq; in patibulum egit: in urbe San-Michaelis Didacum Palominum Indis vasallis privavit, quod eos durius & inclementius haberet. Gravissimè se in eos animadversurum minabatur, qui ipsius imperiis atq; edictis audientes non essent.

Inde Trugillium transgressus Edictum de Indorum libertate promulgat: quúmque ab eo cives provocare vellent, provocationem non admisit, causatus se à Cæsare expressum disertumq; mandatum habere Edicti strictè adeo & exactè servandi, ut appellationem ab eo nullam aut exceptionem admitteret. Omnes obstinatam & inflexibilem proregis duritiam experti, & ipsum & leges, & earum latores diris execrabantur. Qui servos regio signo inustos habebant, vulgo sortem suam miserantes dicebant, nullam sibi aliam superesse opem, nullam præterea rationem, qua uxores, liberos & domum sustentarent. Qui eas provincias subegerant, conceptum animis dolorem perferre non poterant, palàm conquerentes: Postquam pro imperio & gloria Cæsaris corporibus & fortunis consumtis, ei opulentissimum & pulcherrimum Regnum suis manibus quæsiverint, egregia scilicet sibi precia laborum persolvi.

Sed eum acerrimè omnium perstrinxit Monachus Ordinis D. Mariæ (Petro nomen erat) quum in has voces erumperet: Indigna præmia suam Majestatem iis redde-

Monachus intempestivæ libertatis pœnas morte luit.

re, qui tam fidelem & strenuam operam ei navarant: & eas leges explendæ avaritiæ latas rapinam potius quam sanctitatem & justitiam redolere. Neq; alio spectare omnia Edicta, quæ ex Hispania venirent, nisi ut augerentur Regii reditus. Itaq; his verbis offensus prorex noctu carnificem summisit, qui Monacho gulam frangeret.

Jam superbiæ proregis & durarum ejus legum fama ubiq; sparsa erat, quum Hispani malle se mortem oppetere, quàm ejuscemodi morem gerere legibus, palàm ferentes, omnibus locis tumultum & seditionem agitant. Miserat fortè prorex Cuscon ad Vaccam de Castro legatum quendam suum. Is rogatu civium admittere eum in urbem noluit: ac brevi cum multi Hispanis, quo propius rerum statum inspiceret, in civitatem-Regum contendit. Appropinquantem urbi cum magno comitatu cives admonent, ne ingrediatur, quippe vereri se ne aliquid secus, quàm vellet ipsi accideret, ob exclusum proregis Legatum. Præterea quod tanto agmine stipatus veniret, suspicionem de se aliquam moturum. Itaq; Cuscon potius reverteretur, & civitatem Regis nomine obtineret. Sed Vacca regredi haud satis autoritati suæ decorum existimans, maximam comitatus partem dimittit, quo minus suspectus esset, & cœptum iter peragit. Brevi Limam ingressus, commotum civitatis statum & res perturbatas offendit.

NONNULLI civium proregem monuerant, ut quamprimum posset, Trugillio venire properaret, priusquam Vacca de Castro Limam ingrederetur: is ergo festinanter oppido egressus Limam magnis itineribus contendit. In itinere, eo loco cui Fossæ nomen est, inscripta parieti hæc verba repetit: *Quisquis fortunas meas ereptum veniet, maturè videat, quid agat. nam id quidem capitis sui periculo fecerit.* Præterea ei significatum est, decrevisse Limenses cives eum Peruensi provincia ejicere, nisi edictorum effectum suspenderet, quoad à Cæsare rebus aliter prospectum esset.

HIS simul de rebus plurimum indignatus Prorex Fossa movet: qúumque jam Limæ appropinquaret, Guilielmus Suarez Regius procurator (Factorem vulgo vocant) obviam ei egressus jusjurandum ab eo nomine Senatus exigit: privilegia videlicet, beneficia, & jura ipsis à Cæsare concessa sarta & tecta conservaturum, provocationémque à novis legibus admissurum. Prorex jusjurandum ita concepit, Se, quæ ad obsequium & honorem Cæsaris pertinerent, ea omnia facturum. Ita civitatem ingreditur: maximæ parti civium parùm gratus ejus adventus fuit: sed multò acrius odia omnium in se accendit, quum Edictum de liberandis Indis promulgasset: qúumque à familiaribus rogaretur, ne faceret, quippe seditionem adversus eum concituros Hispanos, contumaciter respondit, Se voluntatem suam & Cæsaris mandata prorsus exsequi velle. Mox etiam Vaccam de Castro in custodiam tradit, Edicta sua Cusci admittere noluisse eum arguens, & assumta Gubernatoris autoritate Indos inter Hispanos divisisse: postremò non facta à Rege potestate, armis adversus Almagrum certasse.

Prorex dum de summo jure nihil remittere vult, odia omnium, mox rebellionem excitat.

PROREX tum cæteris factis, tum maximè Vaccæ vinculis, cujus in se benevolentiam studiúmque multò quàm antea majus Limenses experiebantur, tantam omnium civium invidiam, tantum odium in se concivit, ut plerique Hispani Gonzallum Pizarrum crebris literis solicitarent, ut Cuscon quam celerrimè veniret. Incidisse res magni momenti, de quibus cum eo ibi agere vellent. Is tum fortè erat apud Ciarchas fodinis suis prorsus intentus, nec de his rebus quidquam cogitans: tum verò frequentibus nunciis & literis excitatus, Cuscon venit. Ibi conjurationis principes sævitiam Edictorum exponunt, quæ prorex attulerat: quam etiam ipse intolerabili contumacia oneraret, omnem ab iis provocationem respuens. Itaque Gonzallum orare

Gonzal Pizarrus dux partium.

omnes

omnes, ut propugnandæ vitæ ac fortunis suorum summum se Ducem & Procuratorem partibus ostenderet. Polliceri ac jurare singuli se strenuam fidelémque operam navando fidem illi datam ad ultimum præstituros. Abnuere primò Pizarrus, & id à se expectari petíque non debere dicere: quippe Edictis repugnare, quid aliud esse, quàm repugnare ipsi Cęsari, qui eorum obsequium effectúmque tam exactè urgeret? Verùm, qui eas terras subegerant coloni, inceptum suum ab omni rebellionis suspicione purgantes, & causam probantes, flexere tandem ut imperium illud à se suscipi pateretur.

His suffragiis Gonzallus Pizarrus Gubernator & Procurator generalis Peruanarum provinciarum designatus, vexilla depromit, & brevi quadringentos amplius milites contrahit. Hæc ita Cusci gesta esse posteaquam Proregi allatum est, Hieronymum Loaisam Limensem Episcopum Cuscon ad Gonzallum mittit, oratum, ut suscepta adversus Regem suum belli consilia omitteret: ac Limam ad reconciliandam secum concordiam veniret. Id quidem eum pro certo habere posse, nullam ipsi incommodam Legem ab se allatam esse: imò venisse, ut eum ingentibus præmiis & meritis afficeret. Verùm Episcopus à Pizarro neque auditus, neque admissus, irrita legatione rediit.

Prorex, cognito Pizarri animo, metuens, ne ille prius ad Limam cum exercitu esset, quàm ipso bello necessaria parasset: quinquaginta tormentularios ad præsidium sui corporis comparat: quantum militum potest, contrahit: è variis locis nova subsidia arcessit: Quintæ vectigal retinet, quod Vacca de Castto confecerat, ut primo quoque tempore in Hispaniam mitteretur: ac præterea pecuniæ summam in sumptus belli & stipendia militum mutuò sumit. Itaque brevi ad eum Petrus de Puellis Guanuco, Gonzallus Diaz è Piura cum multis Hispanis è Quitensi provincia profectis confluunt: sed isti paucis post diebus, quam Limam venerant, cum omnibus ferè militibus aliisq; trib. mil ad Pizarrum transfugiunt. Nec multò post aliquot nobiles, qui apud Factorem seu procuratorem regium in hospitio erant, cum duobus ejus nepotibus à prorege ad Pizarrum transivere. Id ubi proregi nunciatum, extemplò Alphonsum de Monte majore cum quinquaginta equitibus ad capiendos transfugas mittit. Ille fugientes assequutus, proditur a suis, & ab iis, quos persequebatur, capitur: inde omnes uno agmine ad Gonzallum Pizarrum concurrunt.

Prorex procuratorem regium interficiens, sibimet exitium adfert.

Interea prorex, quem non minus defectiones suorum quam hostium apparatus angebant, Factori in primis succensebat, ei utique vehementer infensus, quem totius mali causam esse suspicabatur. Tandem hominem noctu arcessit: víxque ille domum ejus ingressus erat, quum iræ impotens, Ecquæ tandem sunt istæ, quas moliris proditiones, Factor? in malam tuam rem huc ad me venisti, quem tu technis tuis pervertis. Ad hæc Factor: Ego tam bonus Regis servus sum ac Dominatio vestra. Prorex: Mentiris per gulam, inquit, simúlque pugionem stringens gemino ictu eum confodit: deinde ingestis vulneribus confectum à domesticis, projici in præceps è cœnaculi pergula jubet: corpus ejus à proregis mancipiis licentia tenebrarum, quum nemo prohiberet, pedibus tractum & multis ludibriis vexatum est. ut illuxit, honorifico funere effertur.

Licentiatus Carvajal, ubi fratrem à prorege interfectum cognovit, juravit se non prius quieturum, quàm mortem ipsius ultus esset. Ea quidem Factoris cædes plerisque civium tantum terroris injecet, ut ne eadem à prorege in se exempla ederentur

vulgò pavitantes, Gonzalli Pizarri adventum ardentibus votis optarent, qui ipsis perpetuam eam formidinem demeret.

CAPUT IX.

Prorex Trugillium migrare constituit. Tumultu Limæ orto, capitur & custodiæ traditur. Gonzallus Pizarrus partium imperium & bellum in Proregem suscipit. Machicaus Panamam diripit. Inoiosa ei sufficitur, Verdugus Nomine-Dei potitus, mox inde à Pizarristis ejicitur.

PROREX ut perfecto demum facinore magnitudinem ejus intellexit, omniumq; in se accensa odia, hostis debellandi spe amissa, cum Regio Senatu Trugillium migrare constituit. Instaurare eo loco vires cogitabat: itaq; quamvis repugnantibus Assessoribus, duas naves instrui jubet, & Alphonsum Richelmum Regium Præfectum ærarii, Alphonsum rationarium Quæstorem, aliosq; præterea nobiles evocari jubens: negotium dat iis, ut in diem crastinum præstò sint. Quippe Trugillium navigare sibi esse in animo: & Velam Nunnez quidem fratrem suum terra cum militibus mittere: se verò cum conjugibus ac fortunis omnibus tum Adsessorum, tum colonorum, maritimo itinere abituros. Nulli eorum satis animi ad contradicendum fuit: ergò magis non ausi repugnare, quam consilium probantes abeunt, & omnia Adsessoribus enunciant.

Prorex nemine persequente fugam spectat.

Illi, quum inter se ea de re deliberassent, Lima non excedere statuunt: simulq; edicunt civibus, ne conjuges, neu quid rerum suarum exportari & in naves imponi sinerent. Ipsi quoq; Proregi fortiter abnunciantes, commonefaciunt, si Lima discederet, hostibus aucturum animos: manentem contrà frenos eorum audaciæ injecturum. Præterea sibi à Cæsare disertè mandatum, ut in ea civitate, non alibi, sedem figerent: neq; aliò migrare, salvo ejus imperio, sibi esse liberum. Prorex tamen omni obnunciatione & obtestatione neglecta, pertinaciter in proposito perstans, discessum parabat, quum in civitate ingens repentè tumultus oritur. Rapta arma: Vela Nunnez stans in foro cum aliis Proregis ducibus, mox desertus à militibus, metu hostium in cœnobium San-Dominici confugit: alii domum Proregis irrumpunt, & fores occludunt: circumfusi ædibus cives quadrantis horæ spacio Proregem obsident: quem milites clamoribus magis, quàm armis propugnabant: quum innoxiis lancearum hastilibus, cuspidibusq; retro versis, subeuntem propellerent hostem, & fistulas ferreas sine globis in vanum disploderent.

Limæ ex trepidatione Proregis tumultus oritur.

Tandem Antonius Robles scala in murum evadens, domum irrumpit: portam recludi jubet: Dominicani quidā Monachi Proregem adeunt, &, ut sese dedat, admonent. Ille tandem eorum precibus expugnatus, Laurentii Aldenæ aliorumq; aliquot trib. mil. fidei sese permittit: & ad Licentiatum Cepedam deduci se jubet. Ut in conspectu fuit, ingenti dolore anxius, quod obvius quidam, ipsum dum deducitur, infesto tormenti ictu appetierat, Cepedam ita affatur, Domine Cepeda, inquit, rogo te, ne quis me interficiat, ut mei curam habeas. Cepeda cohortatus, ne pavesceret, eum domum suam deducit. Mox etiam Adsessores consolantur hominem, & se ejus calamitate gravissimè affici affirmant: se ut caperetur neque operam neq; consilium dedisse, sed quando ita accidisset, ut in ipsorum potestate esset, pro bono atq; ipsius utilitate facturos, ut eum in Hispaniam ad Cæsarem mitterent.

IN eo statu adhuc erant, quum civitatem novi de integro motus invadunt. Nonnulli Proregem solvendum, alii contra interficiendum censebant, aut certè è civitate pellendum.

pellendum. Tandem diu multumq; inter se altercati cives in eam sententiam omnes descendunt: Remittendum esse in Hispaniam ad Cæsarem, uti paulò antè diximus. Quippe ejus discessum multa sequutura commoda: Pizarrum videlicet arma positurum: pacatam fore provinciam: atque ea Cæsari satisfactura. Ergo quæstione de Prorege habita eíque culpa totius motus assignata, cum fratre in navim imponunt, centum amplius millia ducatorum domum referentem, quæ partim muneribus, partim stipendiis, partim rerum venditarum preciis contraxerat. Eumq; cum omnibus fortunis Licentiato Alvarez in Hispaniam deducendum tradunt. Is ad Tumbesiæ oram appulsus, Proregem liberavit: quo facto ei mox exitium atttulit.

Prorex in Hispaniam remissus liberatur.

EODEM ferè tempore Gonzallus Pizarrus Cusco movens (paulò antè interfectis Philippo Gottierez aliisque aliquot nobilibus, quod ad Regem multa adversus ipsum scripsissent) duobus à Lima mil. pass. castra locat. Quumq; ibi accepisset, Proregem solutum Tumbesiæ exercitum contrahere: priusquam urbem ingrederetur, quo in se animo Assessores & nonnulli cives essent, cognoscere voluit. quippe non paucos inclinatis in Proregem studiis esse audiverat. Ergo à Senatu, omnium colonorum nomine, qui eas oras subegerant, civitatis imperium postulat, quantum id Regii obsequii respectus & totius provinciæ communis utilitas postularet. Maxima civium pars deferendum ei imperium censebat, metuentes ne vi irrumpens urbem ipsam diriperet: alii, Cepeda maximè, valida militum manu contracta fretus, omni ope propulsandum contendebat: sed ubi cognovit maximam militum partem transiisse in castra Pizarri: tum etiam à nonnullis, quod vim quàm leniores vias experiri mallet, correptus: quum illi sine utriusque partis gravissimo damno prælii aleam tentari posse negarent, speciosiora suadentibus accessit. Hæc enim simulata tantum erant: neque alio animo ab iis jactabantur, nisi ut Regis os fallaci obsequii specie sublinerent. Omnium ergo consensu Gonzallus Limam ingressus Gubernator, addita exceptione, dicitur: Nempe ea lege, ut quoties Cæsar de rebus aliter statuisset, ipse eo se munere ultrò abdicaret: interea illud fideliter pro boni & Christiani viri officio, sub Dei & Regis auspiciis & imperio gereret.

Gonzal. Pizarrus Gubernator Peru. designatur.

GONZALLUS jam Gubernatorem agens res civitatis componit, Senatum abolet, insidias ab eo metuens: quadraginta millia ducatorum à Regio fisco mutua sumit ad stipendia militum: Machicaum trib. mil. Panamam mittit: Doctorem Tejadam in Hispaniam delegat, qui Cæsarem de provinciæ statu, & quæ novas leges sequuta essent incommoda, certiorem faceret.

Bacicaum Hispani scriptores vocant.

MACHIACAUS penuria majorum navium, duobus phaselis vela fecit cum quinquaginta tormentulariis: & oram præterlegens duas naveis ad Trugillium, & unam in Tumbesiæ ora cepit: Proregi terrorem intulit: Johannem Lanez in fugam vertit aliquot milites in portu-vetere contraxit: & prope Tabogam nave una potitus, ejus magistrum, quod demissis properè velis in deditionem non venisset, ex antenna suspendit. Mox in Panamam appulsus, quum Johannes Gusmannus, qui militum pro Blasco Prorege delectum habebat, eum ingressu urbis prohiberet, intercessit ejus provinciæ Gubernator. Nam quum audisset Machicaum non alia de causa eò appulisse, quuàm ut Doctorem Tejadam, legatum & procuratorem à communi Peruēsis provinciæ ad ipsum Cæsarem missum comitaretur: Gusmannum cohibuit. quippe æquum non esse inquiens legatis moram & impedimentum offerre, & nulla de causa humanis cædibus materiem occasionemq; præbere. Itaq; Machicauo patet aditus: ipse cum maxima suorum parte in terram egressus, naves aliquot, quæ in portu stabant, occupat: milites, qui Johannem

Machicaus Panamam diripit.

Gusmannum deseruerant, omnes sibi adjungit, cum multis volonibus erronibúsque, qui Nomine-Dei eò confluxerant: Bartholomæum Peresium trib. mil. ejusq; signiferum interficit: ac multò plures interemisset, quòd initis de ipso occidendo consiliis ad exercitum ejus tradendum Proregi conspirassent, nisi sibi consuluissent fuga: tormenta urbi propugnandæ comparata capit: negotiatorum tabernas vestiendis militibus exhaurit, se aliàs pro mercibus pretium persoluturum pollicitus. Exactis per hæc scelera aliaq; multa aliquot mensibus, octo navibus & quadringentis amplius militibus auctus, Panama in Peru renavigat.

Inoiosa Machicao sufficitur.

Porrò metuens Gubernator Pizarrus, ne prorex è Panama bello vires facilimè repararet, quod is locus navibus, quæ ex Hispania ad Nomen-Dei appellunt oppotunus & commodus esset, eum portum sibi occupandum statuit. Sed quum audisset Panamenses cives & mercatores de Machicai latrociniis & rapinis plurimum queri, abdicato ei munere Petrum Inojosam in ejus locum sufficit. Non defuere, qui intercederent, & Machicao munus illud continuari vellent: sed hæc sententia obtinuit. Inoiosa, proprætoris seu summi classis præfecti titulo auctus, cum centum quinquaginta tormentulariis è Calliao Limæ portu solvit inde oram prælerlegens Velam Nunnez in portu Bonaventuræ cum viginti millibus ducatorum corripit. Is in eo portu duos myoparones instruebat, trajicere in Panamam, cogitans ibiq; proregi fratri suo milites conscribere. Eum captum Inojosa Limam ad Gubernatorem mittit: qui mox eum tumultus cientem & colonias ad proregis partes fovendas sollicitantem capite plecti jussit.

Proregis frater capite plectitur.

Inoiosa præterea Gonzalli Pizarri filium, quem captum Vela Nunnez secum ducebat, recuperat: & cum ea præda è portu Bonaventuræ solvens tribus navibus & duobus myoparonibus, Panamæ oram tenuit. Ibi tum fortè Johan. Lanez milites proregi contrahebat. is, ùt naves conspexit, extemplò pulsari tympana jubet, & in forum cum militum agmine progressus, quantum niti voce poterat, cives inclamat: Prodite foràs proditores, & Regiam provinciam à tyrannis defendite. Hæc verba multorum indignationem odiumq; in eum commoverunt.

Postera die Petrus Casaus summus ejus provinciæ prætor (Justitiarium majorem vocant) Joannis Lanez rogatu, milites Nominis-Dei colonia excit: simulq; ad Inoiosam mittit, qui causam adventus ejus quærerent. Ille se ad Ferdinandum Machicai nomina Luenda & dissolvenda venisse, respondet: eo facto, mox in Perusium regressurum. Attamen ubi ille Panamæ arma in se sumi & vim parari intellexit: nec pati ullo modo velle Johan. Lanez, ut urbem intraret: milites in terram exponit, & inter prominentes littoris scopulos collocat: myoparones cum aliquot tormentis oram radere jubet. Altera ex parte Johan. Lanez Panama obviam egressus, cum trecentis amplius Hispanis, castra prope hostem locat. Jamq; tormentarius, jussu Lanesii, machinæ uni, ignem immissurus erat: quum Monachus quidam ordinis D. Mariæ, crucifixi imaginem gestans, cum Petro Cabrera mula circumvectus, Pax, Pax, alta voce proclamat.

Inoiosa stra-tegema.

Progressi ad colloquium utriusq; partis duces, his legibus fœdus ineunt: Ut Inoiosa viginti quinq; tantum militibus comitatus urbem intraret: Reliquum exercitum & naves & Tabogam insulam procul urbe removeret, donec Machicai debita persolvisset: postremò nobiles viros duos, quoscumq; Lanez legisset, fidei obsides daret. Inoiosa his acceptis conditionibus, Balthassarem, comitis Gomeræ filium, & Paulum Menesium trib. mil. obsides tradit. Ita fallacibus promissis circumvento Lanesio, pax inter eos componitur. At paulò post, quum persolvendis militum stipendiis pecunia Lanesio deesset,

deesset, milites ejus terni quaternive ex urbe in Tabogam commeantes & ludicris cantionibus, quo minus suspecta res esset sese oblectantes, per omne induciarum tempus, paulatim omnes duci suo elapsi ad Pizarristas transfugere. Ipse tandem ab omnibus destitutus, uno reliquo pedisequo, fugæ comite, Panama decedit, & Carthaginem sese recipit. Inoiosa orbam præsidio urbem cum exercitu intrat, festas inter militum voces clamantium, VIVAT REX ET GONZALLUS PIZARRUS. Mox ad Nominis-Dei coloniam occupandam & eum portum tutandum Petrum Cabreram & generum ejus cum duabus cohortibus mittit.

NON multò post Melchior Verdugus, Pizarri partibus infestus, cum ducentis militibus per emissarium Nicaraguensis lacus secundo amne defluit. Ad Nomen-Dei noctu fortè quum appulisset, milites exponit. Egredientium in terram militum tumultu excitati coloni, Gallos esse arbitrati, in silvas confugiunt. Melchior in Cabreræ ædes ignem injici jubet, illum simul conflagraturum cum domo ratus: sed jam ille in Panamam cum genero aufugerat. Ad eum modum Verdugus Nomine-Dei potitus, eam præsidio munit. *Verdugus Proregis partes fovens Nomen-Dei capit.*

AT cives, quum multas à militibus injurias quotidie paterentur (illi enim militari licentia merces & quæq; obvia rapientes, aliaq; infanda edentes facinora, jus etiam prætexebant sceleribus: Id nimirum merito iis accidere, qui tyrannos adversus Regem defenderent) graves de illatis sibi à Verdugo damnis & injuriis querelas ad Doctorem Riveram, ejus provinciæ Gubernatorem, deferunt. Is Panamæ manebat: ac tum Petri Inojosæ auxilium implorans, cum eo Nomen-Dei cum centum & quinquaginta tormentulariis properat. Prius tamen, quàm vim adhiberet, Verdugum obtestatur, ut præstitis impensis & pensatis damnis, quæ colonis intulerat, provinciam suam extemplò repeteret, Id, nisi spontè faceret, vim & arma exspectaret. Ad hæc Verdugus, Et eum & colonos graviora mereri, quando tyrannos in regia provincia foverent, respondet. Inojosa tam contumaci responso offensus, civitatem irrumpit, suos undique invadere hostem jubet. Verdugenses tanta tormentulariorum copia perterriti, ad hæc, ut qui nihil præcavissent, incompositi inordinatíque, omissa sui defendendi cura, terga vertunt: & princeps fugæ ipse Verdugus in myoparonem raptim insilit: certatimq; milites navigia è portu moliti inde omnes, præter unum vulnere impeditum, trepida fuga excessere. *Verdugus Nomine-Dei ejicitur.*

CAPUT XII.

Centenus à Carvaile funditur. Prorex prælii fortunam adversus Pizarrum expertus vincitur & interficitur.

HÆC Panamæ & Nomine-Dei gerebantur: interea Gonzallus Pizarrus ad opprimendum Didacum Centenum, rebellionem adversum se molientem Franciscum Carvajalem præfectum castrorum legatum suum mittit. Is Centenum ad Potosiam assequutus, aggreditur funditque, usq; adeo captivis militibus immitis ut omnes suspendi laqueo juberet. Centenus ipse inter tumultum cum Lodoico Rivera & famulo uno in montes quosdam asperos Indis habitatos elapsus non procul Arequipa, perniciem effugit. Carvajal ea victoria insolescens & varia per loca infesta arma circumferens, omnia sanguine, ferro flammisq; miscuit, Ciarchas diripuit: atq; ex eo loco Arequipam, deinde Cuscon regressus, latrociniis, suspendiis, & corporum dilacerationibus quoscumq; Regis partibus faventes cepit, atrociter vexavit.

EODEM

Prorex vires instaurat. EODEM ipso tempore prorex in Popajano, provinciæ Venalcazaris agro erat: à Gonzallo Pizarro instante acriter cedenti diu jactatus, ejus manus vix effugerat: tum verò ibi delitescens, quum mendaci fama accepisset Pizarrum è Quito Limam concessisse, etsi captivitate fratris non mediocriter angeretur, spem tamen recuperandi imperii, vindictæq; à Pizarristis expetendæ, non omnem abjecit. Itaq; Sebastiani Venalcazaris ope quadringentos Hispanos contrahit, acieq; instructa procedens: ubi Ottabalum pervenit, Gonzallum nec Limam profectum, nec procul abesse cum valido exercitu adversus ipsum venientem cognoscit. Hoc tam inopinato nuncio perculsus sub vesperam crebris ignibus ad fallendum hostem passim excitatis, inde prima ferè vigilia movit: & per invios saltus atque aspera tesqua raptim exercitum ducens, ne ullo quidem quietis momento ad relaxandum laborem dato, totam eam noctem & magnam sequentis diei partem, ducibus Indis, ingens viæ spatium emensus est, ac vix tandem fatigatus & propè exanimatus siti, Quiton pervenit. Ibi quum Numidica mulier aquæ ampullam unam ei porrexisset, sitim restrinxit: & à civibus de exercitu Pizarri diligenter sciscitatus, ubi validum esse comperit, aliquantulum expavit: mox collecto animo, multis consulentibus ut positis armis Gonzalli fidem ac clementiam experiretur: Vel mori strenuè sibi esse melius respondit, quàm se tali viro, id est, tyranno, dedere.

Prorex à Pizarro victus inficitur. EXINDE nonnullorum fidei civium diffisus, Quito egreditur, & tribus ab urbe pass. millibus in modica planitie, castris locum deligit. Pizarrus, quem dispersis passim exploratoribus nullæ hostis res fallebant, fuga proregis comperta & quanto flexu viæ copias circumduxisset, milite sequi jusso cedenti instare constituit, & postera die patentibus locis eum adeptus, castra castris contulit. Prorex animosius, quàm prudentius suos in aciem eduxit: neque illi pugnam detrectant. Ac primo congressu tormentularii Pizarri pilis plumbeis hostium aliquot obtriverant, hinc trepidantes equitum alæ proregi circumfunduntur: ille animosè pugnam ciens omnes pariter in hostem ducebat. Sed transversam regiorum aciem equitum turma duce Cepeda incursans, facilimè perrupit. Prorex ex equo dejicitur, quúmque oppressus pondere armorum niti ad resurgendum non posset, ignotus aliquamdiu inter suorum hostiumq; stragem fefellit. Mox quum Quitensis æditus illac fortè prætervectus, propius se ad eum applicuisset, tum prorex: Abstine à me manus, inquit: ego sum prorex. Sacerdos, Opportunè: tu is es, quem nos quærimus. Ac confestim ad Licentiatum Carvajalem accurrens, lætum illi hoc nuncium perfert. Is Factoris fratris sui cædem ulcisci ardentissimè cupiebat, quem prorex *Sup. cap. 10.* manu sua, ut ante diximus interemerat. Ergo properabat, ut jacentem hostem confoderet: ni Petrus de Puellis descendere equo parantem cohibuisset, Haud satis decorum ipsius authoritati ejuscemodi facinus edere, admonens. Ille igitur, servo ad cædem misso, proregem obtruncari jubet. Interfecti caput abscissum Quiton Carvajalis jussu defertur, & patibulo, unde capita noxiorum pependerant, affigitur. Neq; eo ludibrio contenti nonnulli, barbam etiam contemtim vulserunt. Tandem tamen corpus sublatum, deportatur Quiton, & postera die jussu Gubernatoris honorificè conditur.

Eo prælio Pizarristarum quinq; cecidere, aliorum paulò plures. Gubernator moderatè victoria usus, cum hostibus clementer egit. Venalcazarem quoque, quamquam adversus se pugnasset, donis prosequutus, in suam provinciam remisit, & aliquot prætereа prætores & duces. Boniliam Præfectum ærarii, & alios Quitenses cives captos, Chilen in exilium misit. Sed illi comparata clanculum navi in novam Hispaniam aufugere. In Guajaquil Manuelem Statium propræfectum misit: ad Portum-veterem, Lupum Ajalam:

lam: Sausam Alphonsum Mercadillium: Trugillium, Didacum Moram. Ad hunc modum cæterarum civitatum imperiis distributis, Petrum de Puellis quoq; legatum Quito præficit, & inde progressus in civitate Regum ingenti omnium lætitia exceptus est.

CAPUT XIII.

Petrus Gasca componendis Peruanæ provinciæ motibus mittitur à Cæsare. Ad Gonzallum Pizarrum scribit. Pizarri & rebellium responsum. Multæ urbes à Pizarro desciunt. Centenus Cuscon occupat.

INTER hos Peruensium motus, nuncius affertur Cæsari proregem à Limensibus captum, à Gonzallo Pizarro motam contumaciter rebellionem & sumpta adversum se arma. Ex quo ingenti dolore affectus est, graviter Adsessores incusans, quod talia consensu suo approbassent. Mox comperto, præcipuam mali causam à prorege ortam: illúmque, quum nollet provocationem à novis legibus admittere, seditioni materiem & flammam subdidisse: aliquantum mitigatus, ne provincia majus detrimentum acciperet, superioribus vulneribus sanandis quieti ingenii hominem legere instituit. Nemo ad eam rem Licentiato Petro Gasca aptior visus est, viro quem astutissimæ vulpis quam ferocissimi leonis similiorem facilè esse crederes. Hunc Præsidis titulo auctum omníque imperio, authoritate, & quibuscumque voluit petiítque literis ac diplomatis instructum, in Perusium mittit. *Ubi leonina pellis non sufficit, vulpina assuitur.*

Is Licentiato Cianca & Renterio comitibus adjunctis, Anno M D XLVI. ex Hispania vela fecit, ac prospero usus vento quinquagesimo quinto, quam solverat die, ad Nomen-Dei appulit. Inde terrestri itinere Panamam progressus, quam occultissimè fieri poterat, quo statu Pizarri res essent, sagaciter odorando & sciscitando pervestigabat. Si quando à Pizarristis fortè interrogaretur, quam ad rem ex Hispania missus esset, omnibus comiter ac sæpè capite aperto respondebat, Se ad componendos Peruenses motus, & abroganda edicta, quæ prorex attulerat, venisse: ac obliteratis venia omnibus, quæ deliquerant, summopere se cupere eas provincias in pristinum statum reducere, ut omnes honestè pacificeq; viverent. Interdum etiam familiarius cum gregariis militibus sermonem socians, bono animo & hilari esse jubebat: se omnia velle recta & molli via consequi: quin etiam divitiis omnes expleturum pollicitus, non se aliò tendere affirmabat, quàm ut jus earum provinciarum recuperaret: & ipsi agnito errore sub imperium Cæsaris redirent. *Gascæ in subodorandis hostium consiliis mira sollertia.*

His & aliis multis ejuscemodi splendidis dictis omnium oculos perstringens, simul Inojosam aggreditur, & ad tradendam sibi cum exercitu classem solicitat. Deinad Pizarrum literas mittit, (b) quarum sententia hæc erat: Si imperium & arma spontè poneret, veniam ipsi omnium anteactorum à Cæsare tribui, & abrogatis legibus novis omnib. fortunas suas relinqui. Porrò, ne eorum, qui ipsius partes hactenus sequuti essent, fidei nimium inniteretur. quippe illos, simul ac vocem Regis audissent, veniam & pacem offerentis, omnes ab eo ad unum defecturos, & perniciem eosdem ipsi allaturos, quibus salutem suam crederet. *Gascæ fallaces ad Pizarrum literæ.*

His acceptis literis Pizarrus, advocato primorum consilio, omnes sententiam liberè dicere jubet. Illi, re diu multúmque deliberata, tandem congruentibus fermè

in unum omnium sententiis decernunt, Primum omni ope Gascam Peruanæ provinciæ aditu prohibendum esse: deinde mittendum legatum ad Cæsarem, qui de proregis morte ei explorata omnia & certa referret: tum Regiæ ejus Majestati supplicaret, ut propitia volénsque provinciæ imperium Gonzallo Pizarro confirmaret. Id, si ab eo impetrarent, magnam vim pecuniæ ei se ultro contributuros. His decretis, F. Hieronymum Loaisam & Laurentium Aldanam in Hispaniam delegat, ac Epistolam ad Gascam præsidem communi omnium nomine scribunt, legatísque eam sexaginta quatuor Provincialium, qui eas terras pro virili parte manu ceperant, chirographis subscriptam & obsignatam ad eum perferendam tradunt. Exemplum ejus infrà scriptum est.

Gonzalli & partium ad Gascã magnanimum responsum.

MAGNIFICE Domine, te Panamam advenisse, & nunc quoque de trajectu in Peruensem provinciam cogitare, accepimus. Equidem si paulò maturiùs & ante proregis mortem venisses, id nobis non minus jucundum, quàm utile futurum fuisse testamur. Nunc autem post tot intestina bella & Hispanorum cædes non tantum parum „ tutus in has provincias adventus tuus, verum etiam detrimentum aliquod gravius alla- „ turus est. Quare multò satius videtur, & cum publico omnium bono conjunctum, „ ut tu in Hispaniam cum legatis nostris redeas, quos ad Cæsarem mittimus, ut ei horum „ motuum causas successúsque & consilii nostri summam exponant: petántque ab eo, „ ut Gonzallo Pizarro hujus provinciæ imperium proroget ac confirmet, peritissimo o- „ mnium viro ac longo rerum & tractandæ provinciæ usu assuefacto: qui etiam propter „ singulares ipsius virtutes ab omnibus meritò velut parens patriæ habetur & diligitur: „ qui provinciam pace & justitia regit: qui Regia vectigalia ac reditus sartos tectósque „ præstat. Ac nos quidem eam gratiam à Cæsare accepturos confidimus, propter egregia „ in eum merita & constantem in obsequio & fide perseverantiam: quam, etsi ab ipsius „ legatis & præfectis bellis civilibus & rapinis adeo voracibus, ut ne vectigalibus qui- „ dem Regiis pepercerint, crudeliter vexati, integram hactenus retinuimus. Facilè quo- „ que nos ei probaturos speramus, quæcumque propugnandi nostri causa sumptis in eos „ armis gessimus. quidquid enim hujus fecimus, quod leges permittunt, juris nostri tuen- „ di gratia fecimus. Quare veniam aut gratiam criminum nullam ab eo petimus: quando „ deliquisse in eum aliquid nobis conscii non sumus. Te verò pro eo studio ac zelo, quo „ hactenus semper in Dei cultum & Regis obsequium affectum esse præ te tulisti, magno- „ pere oratum volumus, ut Hispaniam repetas, & quæ his provinciis recreandis commo- „ da necessariáque esse pro tua prudentia perspicis, ea coram ipse Regiam majestatem edo- „ ceas. Quod te quidem ita facturum speramus.

LITERAS quoque dant ad Inojosam (& hoc idem Pizarrus Laurentio Aldanæ in mandatis dedit) ut Petrum Gascam L. millibus ducatorum donatum in Hispaniam remitteret: aut si potius ita videretur, eum interficeret. Id mox, allatis Panamam literis, Laurentius Aldana præsidi Gascæ indicavit, monuítque, ut ab occultis hostium insidiis ad ipsius cædem structis caveret. Præterea ei pro certo retulit Pizarrum numquam sponte passurum, ut Peruanam provinciam intraret: quamquam alioqui complures bene in Regem animati eum multò libentissimè usuri essent. Cæterum quum Inojosa nullo pacto adduci posset, ut classem Cascæ proderet, nempe fidei Pizarro datæ nondum immemor, ad ultimum tamen Cæsareis literis inspectis, quibus anteactorum omnibus, qui à Pizarri factione ad Regem descivissent venia dabatur, expugnatus eam tandem tradidit: Tanta re tam facilè potitus Gasca, sine qua frustra in oppugnando

Inojosa classem Pizarri Gascæ prodit.

gnando

gnando Pizarro ſe fatigaſſet, ingenti lætitia, eundem Inojoſam ut ante claſſi præficiens: cæteros quoque claſſiarios duces ſuo quemque gradu atque ordine, quem prius obtinebat, relinquit. Simul Nomine-Dei aliquot tormenta & machinas advehi jubet, quas ex Hiſpania tranſtulerat: mox etiam Mexico, Guattimala, Nicaragua, Dominica, miſſis ad præfectos literis, milites, equos, arma, commeatus, contrahit: pecunias in ſtipendia militum mutuas à mercatoribus ſumit: Laurentium Aldanam ad promulgandas Veniæ generalis literas & novarum legum abrogationem, tribus navibus in Peruſium mittit.

Gaſca hoſtium duces præmiis & honorum ſpecie ineſcat.

ILLE Panama ſolvens, nullo loco prius terram attigit, quàm in Calliaum Limæ oſtium perveniſſet. Inde navim unam è tribus Trugillium, alteram Arequipam mittens, pluribus ſimul locis Regia diplomata & claſſis defectionem evulgat. Qua ex re factum eſt, ut maxima pars civitatum, fama de claſſæ ab Inojoſa Gaſcæ prodita ſparſa, à Gonzallo Pizarro deficeret. Primum Trugillii Didacus Mora, Quiti Rodericus Salazar ab eo deſcivere, quorum hic Petrum de Puellis jacentem in lectulo pugione confodit: Franciſcus Ulmeus in Guajaquil Emanuelem Statium interemit, jam tribus aliis in Puna inſula civibus interfectis. Quæ quidem cædes jam refixo explicatoq; adverſus rebelles & proſcriptos vexillo Regio, impunè graſſabantur.

Amici cum fortuna fidem mutantes.

QUUM fortè tantas inter rerum procellas ad portum veterem eſſem, Didacus Mendez Lupum Ajalam cepit, Moralem trib. mil. ſtrangulari juſſit: ſed ab iſtis hæc ulciſcendi potius rabie quàm ſtudio juſtitiæ fiebant. Didacus Centenus à Didaco Alvare Arequipa excitus è montium latebris, in quas ſe abdiderat, prodit, & ſe Alvari jungit, affluentibus quotidie aliis, cum octoginta Hiſpanorum globo, quos ejuſdem cauſæ ſors aggregaverat, Regis nomine Cuſcon occupare properat: eam tum trecentorum militum præſidio Antonius Robles obtinebat, quos paulò poſt ad Pizarrum ducturus erat. Id, ut comperit, Centenus noctu urbem intrat: hoſtes incautos & ſopitos opprimit. Multi trucidati, vulnerati plures: dux ipſe vivus capitur: ei Centenus cervices abſcindi jubet, & cæteram multitudinem, amiſſo duce, ſub imperium Regis facilè redigit.

QUA victoria admodum inflatus, Cuſco movet, & Potoſiam adverſus Alphonſum Mendozzam & Johannem Silveiram contendit. Hi duo Pizarri legati erant, eo loco juſſa ejus cum valida manu expectantes: ſed ubi Centenum adventare intelligunt, ei obviam ultro egreſſi copias junxere. Quibus ille viribus auctus Tiquacacenſis lacus clauſtra occupat, & cum exercitu ibi conſidit, eo conſilio, ut præſidem opperiens, ſimul obſeſſo eo tranſitu omnia itinera hoſti intercluderet.

(b) PETRUS *Gaſca longa epiſtola Gonz. Pizarrum monuit, ut abdicato Gubernatoris munere, ſponte ſub fidem atq; imperium Cæſaris concederet. Ejus exemplum extat apud Auguſt. Zarat. hiſt. Peru. lib. 6. c. 7. Eam per Petrum Hernandum Paniaguam miſit, ſimulque Caroli Cæſaris literas ad Gonzal. Pizarrum ſcriptas, Anno MDXLVI. Earum literarum ſententia hæc erat:*

REX.

GONZALLE *Pizarre, tum literis tuis, tum aliorum relatu, certiores facti ſumus de exortis in Peruanis provinciis motibus, cæterisque rebus, quæ ibi acciderunt, ex quo Prorex Blaſcus Nunnez Vela legatus noſter, & cum eo Regiæ Curiæ Auditores eò miſſi ſunt: quod nimirum illi novas leges atq; Edicta à nobis facta ad juſtum earum regionum regimen, & clementer tractandos earum indigenas, rigidius exſequi vellent. Ac certum quidem habemus, nec te, nec eos, qui te ſequuntur, eo conſilio ſeceſſiſſe, ut imperium noſtrum exueretis: ſed tantùm, ut rigorem & aſperitatem declinaretis, qua dictus Prorex ita uti ſtrictè volebat, ut nullam ab iis legibus provocationem admitteret. Itaque, totius veritate accuratè*

perspecta, simul audito Fr. Maldonado, qui abs te & Provincialibus colonis missus nobis omnia retulit: Licentiatum Gascam, è sancta & generalis Inquisitionis corpore ac consilio nostro eò mittere visum est. Quem idcirco mandatis ac potestate instruximus, ut eis terris pacè ac quietè reddita, quæcunque ad Dei cultum provinciarum constitutionem ac decus, & colonorum, clientium nostrorum, & indigenarum, commoda pertinere ipsi videbuntur, ea omnia curet ac provideat. Quare vobis mandamus atque injungimus, ut quæcunque dictus Licentiatus nostro nomine vobis edixerit, ea præstetis, ac perinde dicto audientes ei sitis, ut si ea à nobis ipsis mandata essent: tum ut quantocunque poteritis, favore & ope eum juvetis, quo facilius commissa à nobis perficere & exequi possit. Quod vos præstituros confidimus. Ac me quidem scito habere in memoria, & habiturum benefacta & officia in me vestra, tum quæcumque Marchio Franciscus Pizarrus frater tuus imperii mei propagandi causa præclárè & fortiter gessit: atque eorum tum liberis ejus tum fratribus suo tempore præmia persoluturum. Venelo, XVI. die Februarii, Anno MDXLVI.

EGO REX

Mandato suæ Majestatis:

Franciscus de Fraso.

CAPUT XIV.

Gonzall. Pizarrum amicorum præcipui deserunt. Centenus ab eo prælio vincitur. Chilensem provinciam, suadente Carvajale, petere abnuit.

INTEREA Pizarrus è Regum-civitate miseram partium ruinam, & paulatim diffugientes cum fortuna amicos, conspiciens, eos præsertim qui suscipiendi hujus incepti præcipui ipsi autores & participes fuissent: ac jam à Petro Inojosa, in quo uno maximè spem ac præsidium rerum suarum collocaverat classem Gascæ proditam, atq; ab omnibus ferè sociis populis sumpta in se arma: ingenti quidem dolore percuti, non tamen tot adversis casibus frangi aut animum abjicere. Itaque adversum mala insistens spei, Johannem Costam ducentis cum militibus Trugillium adversus Didacum Moram mittit: sed is, quum Didacum Cassiamalcam concesisse, & se validiorem esse comperisset, Limam revertitur. Eum mox Pizarrus cum majoribus copiis Cuscon ablegat, ut inde Centenum ejiceret, quem in ea urbe esse existimabat. Paulò post istius discessum, Laurentius Aldana Limensem portum quatuor navibus invectus, ingentem Pizarri exercitui terrorem intulit.

Göz. Pizarri invictus in adversis animus.

IN ea trepidatione Johannes Rojas & Alphonsus Maldonatus cum multis aliis Pizarrum deseruere. Pizarrus, ne plures ad hostem transfugerent veritus, Lima Arequipam migrare constituit: sed ne ea quidem res Licentiati Carvajalis fugam morari potuit, qui cum omni familia, cognatis & amicis repente à Gonzallo descivit. Ejus hominis transitio Gubernatoris animum vehementer pupugit, quod is è primoribus exercitus ducibus erat, & inter omnes amicos præcipuo honore cultus à Pizarro. Ergo ipse Lima excedens, per celeres equos ad Johannem Costam scribit, ut quam celerrime Arequipam veniat. Quum prope Guamanguam esset, Sottus summus Præfectus castrorum Martinus Ulmeus trib. mil. cum maxima cohortis parte, eum deseruerunt. Interea Arequipam ipse, Laurentius Aldana Limam ingreditur, & vexillum Regium attollit.

Pizarrus amicorum præcipuorum dese- [illegible] vulneratur

GUBERNATOR, reverso Johanne Costa, dubius animi, eum & reliquos amicos, qui

qui fidem non mutaverant, in consilium adhibet, quid optimum factu esset exquirens: neque enim jam de imperio, sed de salute agi. itaque quando retinendæ provinciæ nulla spes esset, vitæ saltem consulerent. Quum omnibus nova exilia, novas quærendas terras placeret, & ad id Chilensis provincia opportuna videretur: Pizarrus militem ire in ordines & disposito agmine ingredi jubet. Quingenti fermè Hispani milites, multis Indis lixis & calonibus admixtis, erant.

At Pizarrus cogitans recto itinere tendentibus necessariò transeundum esse, qua Centenus cum mille ac ducentis Hispanis angustias quasdam insederat, Franciscum Spinosam cum triginta equitibus viam propter alveum Tiquacacensis lacus sequi jubet, ut hosti velut illac ituri speciem præbens, eum ad impediendum transitum in illam partem averteret. Ipse verò diversa via Carvajale præfecto castrorum cum toto exercitu præmisso, per Uscovium asperrimos Guamangæ montes perstringens tendebat. Ibi sacerdos fortè repertus, Cæsarei exercitus explorator, ab eo suspendi jussus est. Centenus ab Olea trib. mil. qui ad eum transiverat, de Pizarri consilio edoctus, ex eo loco movet & Pucoranum properat. Pizarrus ubi hostem recta ad se tendere comperit, se Guarinæ saltu & hostilibus copiis clausum ac viribus imparem: mittit ad Centenum, Se provincia omni ultrò excedentem in Chilen migrare: proinde transitum liberum abeunti concederet. Centenus enimverò negare se daturum: sed petere ut se in ipsius fidem ac potestatem permitteret. At Pizarrus, Tu non es Rex, inquit, ut me tibi dedam: tu nuper „ unus è meis clientibus & domesticis eras: verùm quum fortè aliquid à me flagitanti ne- „ gassem, tu adversum me arma sumsisti. „

Ab hoc responso Centenus ulterius pergens, emissarius Tiquicacensis lacus ponte intercisso, Pucoranum pervenit, ibiq; xv. millib. pass. à Pizarro castris positis aliquot dies consedit, ratus haud dubiè Pizarri milites ad se transitionem facturos. Verùm ut ab illis nihil moveri videt, octo millia pass. propius hostem admotis castris: copias Alphonso Mendozzæ & Johanni Silveræ legatis tradit. Ipse, lateris dolorem causatus, cum Johanne Solano Cuscensi Episcopo in tutum locum secedit. Alphonsus Mendozza & collega, quibus hostem ultrò aggredi certum erat, aciem tumultuariè, ac contemtu hostis negligenter ordinant. siquidem jam certam victoriæ spem præceperant animis, multa & vana jactantes & ludicra inter se cientes certamina, quum videlicet se Pizarristis, etiamsi triplo tanto plures essent, facilè pares esse dicerent.

Prælium Pizarri cum Centeno.

Carvajal de ordine & loco, in quo hostium acies instructa stabat, ab exploratoribus edoctus, confestim ad Pizarrum, Illustrissime Gubernator (inquit per Deum ju- „ rans) ecquid proditores istos invadimus? quid cessamus? victoria quidem in manibus „ est. Simulq; dispositis agminibus, cum maxima tormentulariorum parte cæteram aciem strenuè antegressus, repentino incursu hostium stationes irrumpit. Ac primo quidem congressu tormentularii ingentem stragem faciunt. Sed Alphonsus Mendozza cum xl. tormentulariis, & omni suorum equitatu in Pizarri alam vehementer invectus, propè in fugam verterat: ni Carvajal huc illuc ad animandos milites agmina obequitans, quanto in discrimine esset Gubernator, animadvertisset. Simulq; is Johannem Torrem ad operam ferendam nomine ciens: Agedum, inquit, patrono nostro succurramus, qui in magno „ periculo est, ni maturè subveniatur. Ergo accitis promtissimis in eam partem accurren- „ tes, prælium instaurant, nec tantum labantem sustinuere aciem, sed omnibus viribus ad victoriam connisi, pepulere hostem. Tandem Centeniani, quum furentium inimicorum impetum tolerare non possent, abruptis ordinibus & defessi funduntur. Simul ac

Pizarri victoria de Centeno.

ſuorum fugam Centenus è tuto conſpexit, non exſpectato Epiſcopo, inſiliens in equum aufugit. E Pizarri exercitu circiter octoginta Hiſpani cecidere. Cepeda & Johannes Coſta vulnerati ſunt. Ex hoſtibus quadringenti & quinquaginta deſiderati ſunt: in iis Johannes Silvera, & alii trib. mil.

SECUNDUM eam victoriam Pizarrus Carvajalem cum XXX. tormentulariis verſus Arequipam mittit, ſi fortè Centenum fugientem exciperet. Is Centeno non reperto, urbem intrans aliquot cives pecuniis ſpoliat. Pizarrus Bobadilium trib. mil. cum totidem militibus, Ciarchas petere jubet, & quidquid equorum armorumq; nactus eſſet capere: Machicao & ſex aliis Hiſpanis gulam laqueo frangi curat, quod ſub initium pugnæ ad Centenum transfugiſſent: cæteris ignoſcit, quum fidelem ipſi operam præbituros in poſterum promitterent. His geſtis Guarina movens Cuſcon petit: urbemq; intrans cum ingenti omnium civium metu, Licentiatum Martellum & duodecim alios è primoribus civitatis ſuſpendi jubet: ex auro & argento arma fabricanda curat, urbemq; excubiis & valida cuſtodia firmat.

Proditorum numquam tuta fides.

TRADUNT nonnulli, Pizarrum à Carvajale monitum, ne militum, quos ex Centeni clade collegiſſet, & aliorum præterea quorumdam fidei crederet, quippe prodituros eum ubi ſe occaſio tuliſſet. Verùm potius in Chilenſem provinciam concederet, quacunque tranſiret terram urens populansq; & ſequentibus hoſtibus omnia vaſtitate præripiens, ne commeatus militi, neu pabulum equis ſuppeteret. Porrò ad hæc reſpondiſſe Pizarrum, Sibi ſtare animo, aut vitam amittere, aut provinciam ſervare. Tum Carvajal, horribiliter dejerans: Age, inquit, pergamus, quando ita lubet, Illuſtriſſime Gubernator: mihi quidem ſcias tam bonas cervices eſſe quam Dominationi tuæ. Equidem ſi tam ſapientis conſilii ratio à Pizarro accepta eſſet, fruſtrà in eo perſequendo Petrus Gaſca caput ſcaberet, & incaſſum ſe ac militem fatigaret, nihil ex eo incepto præter irritum laborem in Hiſpaniam relaturus. Verumtamen Pizarri res eum exitum habere neceſſe erat.

Pizarrus ſano conſilio uti neſcit.

CAPUT XV.

Gaſca in Peru trajicit, Pizarrum prælio vincit. In eum, in Carvajalem & cæteros noxios animadvertit.

INTER hæc Præſes Gaſca duodecim onerariis navibus cum magnis tum modicis Panama ſolvit, quæ omnes fermè mercibus onuſtæ erant, cum quingentis militibus quos in omnes naves diviſerat. Ex iis Liburnicam unam, ſeu biremim celerem, quæ remigio impelleretur, efficere conatus eſt: ſed fruſtrà, prærapida aquarum celeritate impeditus, quæ iis interdum locis torrentis inſtar decurrunt. Ergo decurſum eum maris adverſum ſubiens atq; ægrè inde eluctatus, hiberno videlicet tempore: vix tandem in Mantæ portum pervenit.

FORTE tum portum-veterem Franciſcus Ulmeus cohortis unius præſidio obtinebat: is audito præſidis adventu, cum Didaco Mendez aliiſq; civibus ad eum excipiendum obviam egreſſis, ei ad mare occurrit, ibi ab illis cognoſcit, quo in ſtatu res Pizarri eſſent, & ut ab eo omnes prope civitates defeciſſent: unde incredibili affectus lætitia, poſtquam tamen Moralis, Emanuelis Statii trib. mil. aliorumq; civium patratas cædes accepit, tali oratione eos increpuit: Vos, inquit, dum Regi ſervire vos dicitis, per ſpeciem obſequii & hominum cædes patratis & privatas injurias ulciſcimini. Rex ejuſcemodi obſequiis non eget.

Hiſp. multi ob ſimulta- [illegible]

Mox

Mox inde digressus, brevi Tombesiam appellit: Tribunum mil. ad San-Michaëlis coloniam mittit, qui transfugas à Pizarro deficientes colligeret: Mercadilium trib. mil. à Bracomoriis arcessit. Brevi quoque ejus accitu Quito Salazar, Popajano Sebastianus Venalcazar cum multis Hispanis venere. Exin nuncio accepto, Didacum Moram Cassiamalcæ esse cum valida manu, & omnibus ex locis ad partes juvandas auxilia concurrere, præses missis ad novæ Hispaniæ præsidem literis, remittere se illi cogendi supplementi laborem significavit, quippe eo opus non esse. Eodem exemplo ad Nominis-Dei, Nicaraguæ, & aliarum regionum præfectos, unde auxilia exciverat, scribit. Neque ex iis ullus venit, præter Licentiatum Ramirem: is navim unam militibus & commeatu onustam ad Gascam adduxit.

Interea Gasca Inojosam per montana cum maxima parte copiarum mittit, ut Hispanos, qui Sausæ erant, colligeret: ipse maritimo itinere Trugillium profectus de Centeni clade ibi nuncium accipit. Ex quo non mediocri dolore affectus, aliquandiu hæsitavit, an ulterius procederet. Donec trepidantem confirmarunt, sui hortantes, ne hac una clade territus irritum inceptum omitteret: quippe ipsi ad profligandum hostem abundè superesse militum: ad hæc hostilis exercitus maximam partem invitam Pizarro servire: simulq; ut vexillum Regium conspexissent, ingratam militiam deserturos. Quibus ille monitis acquiescens, versusq; in consilia belli Alphonsum Alvaradum ad cohortes excipiendas, quas Laurentius Aldana contraxerat, Limam delegat: exploratores multos cùm Hispanos tum Indos ad itinera & consilia Pizarri speculanda præmittit.

Intento in hæc Gasca, Episcopus Cuscensis & Alphonsus Mendozza, cum paucis victi exercitus reliquiis Trugillium superveniunt: & diversa ex parte Didacus Mora Cassimalca: Petrus Inojosa & alii duces aliis è locis suas eò quisq; copias adducunt. Jam præses circa se non spernendam manum mille & quingentos milites habebat. itaque quod supererat, arma inspicit, vehendis machinis carros instaurat, plures globos & pilas ferreas, hastas, & lanceas fieri curat. Quibus perfectis, cum toto exercitu movet: Indi sarcinas & commeatus humeris ferebant, iiq; longo versu vincti, ne aufugerent: sub iniquo onerum pondere laborantes plerique agmen sequi non poterant: alios adeò vehemens sitis fatigatos exurebat, ut linquente spiritu humi corpora prosternerent. Ergo istos, quum allevare se non possent, Hispani immaniter gladiis detruncabant: quorumdam etiam, quibus catena collo inserta erat, capita amputantes, ne videlicet in iis eximendis longiorem moram tererent, aut si funibus revincti essent, costas & lateras ferro transfigentes: nonullos quoque cruribus, alios naso, quosdam lacertis, alios etiam cruribus amputatis, truncos & laceros abjiciebant: donec tandem Præses Sausam, Indi Guamanguam pervenere.

Gasca apparatus.

Hisp. sævitia adversus Indica mancipia.

Porro iter facienti primum obvius fit Valdivia, ad ejus opem è Chilensi provincia accurrens, ac post eum Centenus: sed quum Andagolianorum provinciam ingressus esset, alimentorum inopia atq; insalubrium ciborum perniciosi succi (quippe exercitus Maizio duntaxat immaturè coctо, aut certè raptim tosto, vescebatur) tum etiam continui imbres & humidum terræ, per omnem ferè exercitum morbos vulgavere: donec Abancaja flumine transmisso, allata ab indigenis & finitimis populis cibaria, militem utcunque refecere.

Eo loco quum interscissos ab hoste pontes omnes præses cognovisset (junguntur autem flumina earum regionum ejuscemodi pontibus: Prælongas arborum virgas, eadem ferè crassitudine, qua perticæ salignæ apud nos sunt, simul connexas, moxq; instar

rudentum intortas, reticulato opere ab utraque ripa deligant: ex his ita contexti ponticuli, quamvis non equiti, pediti tamen facilem transitum præbent) quum ergo ejus formæ pontes abruptos nunciatum esset, eos præses ab Indis reponi & instaurari jubet. Quibus incredibili celeritate refectis, Apurimam fluvium haud procul Cusco cum exercitu incolumi transmittit: præter paucos milites & equos, qui prærapida vi fluminis ablati & aquis hausti sunt. Inojosa & Petrus Valdivia, quum ulteriorem ripam evasissent, cum LXX. tormentulariis editum collem, munitum & natura utrisque opportunum, dum totus exercitus traducitur, occupant. Vix eum locum insederant, quum Johannes Costa cum quinquaginta tormentulariis ad eum capiendum Cusco ingreditur. Sed ubi hostes in vertice conspexit, extemplo in urbem regressus Gubernatori, adesse hostes & à præside transmitti flumen, renunciat. Ille cum nongentis Hispanis & multis Indis Cusco egressus, in conspectu hostium ad Sanguisaguanam castra locat.

Gascæ de Pizarro victoria.

PRÆSES, trajecto fluvio, quum fortè locum frigore ac gelu infestum, lignorum & commeatus inopem insedisset, veritus, ne sui ad Pizarrum transirent, cui eæ res abundè suppetebant, maturè acie decernere instituit. Itaq; bonam noctis partem in expediendis armis consumit: ac luce orta milites ingentium præmiorũ spe ac promissis implet, quod sæpè dixerat, etiam atq; etiam inculcans: Irent fortes ac pugnam strenuè capesserent: se qui omnia eorum causa vellet, bene meritos de se milites præmii expertes numquam passurum. Mox signis explicatis rectè ire in hostem jubet. At Pizarri clades à Cepeda cepit. Quum enim eum ad angustias quasdam colli vicinas, quas hostis petiturus erat, occupandas præmisisset, ille repentè ad præsidem transfugit, & post eum quinquaginta tormentularii transeunt. Cæteri destituti à sociis & subitò pavore perterriti, abjicere arma, & qua quisque potuit, alii in castra Cæsaris, alii alio erumpere. Tum Inojosa quantum niti poterat clamitans, hortatur suos instare perculsis, illi nullius rei magis, quàm prædandi memores, ad diripienda impedimenta vertuntur: minus tamen prædæ, quàm speraverant, ex hostium castris redactum est. Cæsareanorum unus tantum Hispanis in acie cecidit: hostium quinque.

Pizarri in rebus deploratis magnanimitas.

GONZALLUS Pizarrus ab omnibus præterquam à paucis legatis & trib. mil. destitutus, ad Johannem Costam conversus, Nos, verò, inquit, tribune, quid faciemus? Costa, quid superest, inquit, Illustrissime Gubernator, nisi ut exemplo Romanorum fortiter moriamur? Tum Pizarrus excipiens: Absit, absit, inquit, ut honore & opibus amissis, animam quoque perditum eam. Secundum hæc dicta fortè Villam Vincentium prætereuntem conspicatus, sciscitatúsque qui esset, postquam is respondit, se exercitus Cæsaris primum Tribunum esse (Sergentem-majorem vulgò vocant) tum ipse, & ego, inquit, malè fortunatus Gonzallus Pizarrus sum. Inde ab eo ad præsidem deducitur: cultu in primis eo die notabili. Insigni & prævalenti vehebatur equo, quem præfulgentes argenteis bullis phaleræ undique adornabant: ipse munimentum corporis leve indutus, nitentem ex auro purissimo galeam, cristis & signo plurimis clarissimis smaragdis distincto decoram gerebat.

Gascæ ad Pizarrum captum oratio.

PRÆSES verò cum in conspectum adductum sic alloqutus est: Quam rectè fecisse tibi videris, Gonzalle Pizarre, qui occupata Cæsaris provincia adversus eum arma sumseris, & vectigalia ejus consumseris? Pizarrus. Meos reditus, inquit, consumsi, non Cæsaris: provinciam verò mihi pro meo jure ut Gubernator possidere visus sum, quam videlicet ego ac fratres mei armis subactam pro virili manu cepimus. Hoc responso audito, & Pizarro è conspectu commoveri jusso, præses ejus judicium Licentiato Ciancæ

committit.

committit. Is ubi edita in reum crimina causamq́; cognovit, ei perduellionis ac proditionis noxam judicat. Præses damnatum ad capitale supplicium postera die abduci jubet. Corpus Cusci humatum, caput Limam delatum est, & in foro, septo cancellis ferreis loco, pilæ lapideæ impositum. Hic Gonzalli Pizarri fuit exitus. Vegeto ac valenti corpore vir fuit: valetudine prospera, animi magni: avarior tamen quam liberalior, literarum planè imperitus, & facili in omnes credulitate. *Pizarri mors.*

Post in alios quoque noxios animadversum. Carvajalem semiquadrantis horæ spatio ad caudam religatum per campum traxit equus: mox è patibulo suspensum in quatuor partes dissecuit carnifex. Quum ad supplicium traheretur, imperatorem suum Gonzallum Pizarrum crebro suspirans flagitabat. Pridie quam moreretur, quum eum Didacus Centenus fortè invisens ita compellasset, Domine præfecte castrorum, inquit, ubi nunc sunt tui illi militares ungues? ita ei respondit, Mihi, inquit, erepti sunt in ipsa acie tanquam bellatori strenuo: sed tu, ut vili & ignavo prostibulo ortus, è prælio fugisti. In eo viro sævitia avaritiæ par fuit: & exiguo illo temporis spatio, quo in Gonzalli Pizarri exercitu Præfecti castrorum munus obiit, amplius trecentos Hispanos occidit. Quum aliquem suspenderet, sæpenumero ridens ei dicebat: Audivi te esse equitem: æquum est igitur eum tibi haberi honorem, qui tuæ dignitati & nomini conveniat. En tibi aliquot arbores: ex iis quamcumque libuerit deligito: ea tibi à me fiet gratia, ut ei, quam optaveris, suspendaris. Mox, ubi miserum talibus sarcasmis aliisq́; ejuscemodi ludibriis eluserat, suspendi jubebat: assiduè secum ad ejus operis ministerium quatuor Numidas circumducens. Longum esset commemorare fœda omnia & crudelia facinora, quæ iste passim edidit. Mortuo Carvajale, Johannes Costa & Johannes de Torre aliiq́; undecim Tribuni milit. suspensi sint: multi milites virgis cæsi & in Hispaniam ad triremes damnati, alii in Ghilensem oram exulatum missi, Valdiviam ejus provinciæ Gubernatorem sequuti sunt. *Carvajalis exitus.*

CAPUT XVI.

Gasca res Peruanas componit. Milites promissis explere frustra conatur. Contreræ fratres in ejus pecunias involant. Ille recuperatis omnibus, in Hispaniam trajicit.

Sublato partium duce Pizarro, Præses Cuscon ingressus, Hispanos omnes, qui vasallos & subditos haberent, quosdam donis, plures promissis onustos, domum remisit: de strenua & fideli erga Regem opera eorum gratias agens. Dein Gonzalli Pizarri aliorumq́; qui perduellionis damnati fuerant, ædes solo æquat, & areis salem inspergit: mox Cusco excedens Purimam petit. Ibi cum Hieronymo Loaisa Archiepiscopo Limensi & Petro Lopez scriba suo de assignandis agris dividendisq́; inter colonos Indis vasallis, consilio habito: Inojosæ centum millia ducatorum annui reditus attribuit: Valdiviæ paulò minus: sed hic postea non diu vixit. Veneno sublatum fuisse ferebant. Cæterum præsidem in hæc præmia & annuos reditus amplius decies centena & quinquaginta ducatorum millia pluribus erogasse constat. *Gasca duces de se bene meritos præmiis afficit, milites negligit.*

Verùm vulgata ejus divisionis fama, multi milites, qui summis periculis ac sudoribus strenuam fidelémque operam Regi præbuerant, ac gaudio alacres haud ambigua spe mercedem laborum exspectabant: ubi se solos indonatos & præmiorum expertes prætermitti videre, vehementer conqueri de Præside ac fremere apertè ceperunt. Mul-

cebant iratos benignis verbis ipse & Archiepiscopus quantum poterant: Sibi quidem non esse in præsentia dicentes, quod ultra largirentur: sed brevi daturos operam, ut omnes dignam meritis gratiam referrent. Sed illi dictis usqueadeo non placabantur, ut etiam vecordes seditiosis ac contumeliosis vocibus eos increpare & ferocissimè obloqui auderent.

Earum aliquot haud illepida exempla referam. Haud multis ab hinc annis Cordubæ Monacha erat (Magdalenam de Cruce appellabant) non tantum plebis opinione, sed Hispaniæ quoque procerum judicio pro diva & fatidica vulgò habita. Quin ipse Cæsar expeditionem nullam ferè aut inceptum aggrediebatur, ut ad eam velut ad oraculum non mitteret, rogarétque, ut fusis pro se precibus rem Deo commendaret. Tandem aliquando fraude patefacta, compertum est sortilegam eam mulierem esse, eíque cum Diabolo familiarem consuetudinem intercedere. Ejusce modi Magdalenam de Cruce ipsum præsidem esse, ei in os exprobravit miles, cumq; iniri à Diabolo: Archiepiscopum videlicet iis ambagibus designans, quod præses nihil sine ejus consilio & sententia ageret.

Militum Hisp. in Gascam falsè dicta.

Alius objecit, astutiorem eo vulpem cœlo non tegi. Alius furens & exspes ei dixit, Se in quam remotissimas terras abire velle, unde ne nomen quidem Hispaniæ audiret. In hunc adeò exarsit præses, ut nisi optimos precatores habuisset, qui à præside ei veniam exorassent, eum illico in patibulum acturus fuerit: tum verò remissa ultima pœna in Chilen relegavit. Quidam etiam miles ridens præsidem sic affatus est: Domine præsidens, date mihi, quæso, de gratia birrettum illum, quem vos habetis in capite. Tum præses & ipse renidens: Ecquid vis illo facere? inquit miles: Volo comburere, ait, & redigere in pulverem ad facienda maleficia: quandoquidem vos cum illo tot bonos viros decepistis. Alii vulgò in eum jaciebant, Venisse eum, ut veniam daret tyrannis, & fidos Regis servos occideret. Nonnulli minaciter dicebant, Nisi daret, unde viverent, semet ultro undecumque possent rapturos.

Hic tam præterturbatus rerum status eo tandem erupit, ut non pauci conjuratione facta Inojosam interficere, præsidem vinctum in Hispaniam mittere, Cæsarem per literas orare decernerent, ut sanctum atque innocentem aliquem virum eo mitteret, qui agros & ditiones provinciæ omnibus, ut quiq; meritus esset, de integro divideret. Verùm quum omnia foras emanassent, captis consilii autoribus & in Hispaniam missis (in iis erat Sacerdos Cantaber, qui se eo bello operam navantem Cæsari quadraginta millia ducatorum consumsisse dicebat) ea tum quidem conjuratio in præsens repressa est. Verùm non multò post quam præses Perusio in Hispaniam vela fecerat, nova seditia erupit. Octingenti exciti Hispani quendam Franciscum Ernandem ducem & caput sibi imponunt: Petrum Inojosam, Balthasarem Castellanum equestrem ducem, fratrem ejus, & Didacum Palominum obtruncant, & quoscumq; alios tribunos mil. & illustres viros adipisci potuere, qui primo Gonzalli Pizarri partes sequuti ad Gascam defecerant. Sed is motus statim restinctus est, sublato seditionis capite Ernande, quem noctu sui cum aliis aliquot tribunis interfecere.

Seditio militaris in Peru.

Cæterum præses, ne quid incommodi ab iratis pateretur metuens: tum etiam ne contumelias & probra quis à militib. lacerabatur, coram ipse audire ac videre cogeretur: Purima relicta Limam concedit. Ibi Regiam curiam & juridicos magistratus constituit: provinciæ statum composuit, quæq; ad ejus regimen pertinerent, descripsit. Inprimis edixit, ut Sacerdotes ac Monachi in singulos Indorũ pagos tributi & Christianam fidem

Gascæ edicta in Peru.

edocerent

edocentes, falsas & perversas opiniones ex eorum animis evellerent. Hispanos omnes, qui subjectos sibi vasallos & clientes haberent, omnium Indorum censum agere jussit, & uniuscujusq; fortunarum recta æquaq; æstimatione inita, pro censu tributi modum describere. Cæterum in singulis, qua irent pagis Missam unam Spiritus sancti (ut vocant) celebrari voluit, quem æstimatores orarent, ut divina ipsius ope adjuti in censu peragendo sanctè atq; innocenter sese gererent.

SED eo demum perfecto, summæ tributi imperatæ Indi reclamaverunt: Sibi multò plus indici querentes, quam pendere possent: maxima videlicet indigenarum parte vel assiduis bellis exstincta, vel enecta laboribus, quibus ab Hispanis inclementius vexati essent. Edixit præterea, ut Indici vasalli suis Senioribus seu patronis ex earum tantum rerum genere tributum penderent, quas tellus sua funderet. Quippe antehac Hispani aurum & argentum, quamvis deesset, ab illis flagitantes, ut quærerent, tormentis urgebant: ac si qui fortè, quum nec possiderent aurum, nec unde parare possent, haberent, in silvas se abdiderant, Hispani eos veluti feras indagantes sagaci canum odoratu pervestigabant: multosq; ita repertos efferati canes dilaceravere: ipsi verò, damnata vitæ spe, tantas ærumnas suspendio finiebant. Vetuit præterea præses, ne in posterum Hispani Indos invitos ad ferenda onera adigerent: quamquam in nonnullis provinciis, præsertim in Quitensi, penuria jumentorum eos onerari permisit. *Hisp. sævitia exemplum.*

PORRO earum omnium rerum curam Archiepiscopo Limensi & quibusdam Dominicanis commisit: qui tum Hispanorum tum Indorum causis inspectis, ubi verum comperissent, pro sua prudentia de rebus statuerent. Ipse verò totus in accumulandis Cæsari pecuniis, Hispanos provinciales omnes, quibus agros & ditiones assignaverat, stipendiarios facit, pensione imposita quam Cæsari solverent. Licentiatum Gamam in Quitensem provinciam, Gabrielem de Rojas diversa parte in Potosiam Judices assiduos cum Dominicanis aliquot Monachis mittit, ac nominatim eis negotium dat, ut peragrantes omnes eas terras, tum ab Hispanis colonis, tum ab Indis ipsis pecunias quantas maximas possent, conquirerent. Atq; illi ad eam rem minimè segnes, non jus aut verum in cognitionibus, sed solam opum magnitudinem, spectabant. Itaq; passim specie juris objiciendo, Tu in Regem rebellasti: tu Gonzallo Pizarro operam præbuisti: tu eventum spectasti, ut fortunæ tua consilia applicares: tu optasti, ut vinceret & provinciæ imperium occuparet: his, inquam, & aliis ejusmodi speciosis accusationum coloribus, ambo ingentem pecuniarum vim collegerunt. Inter hæc Gabriel de Rojas in itinere subita morte extinguitur: ac pleriq; ferebant justo Dei judicio interceptum: & à Deo tandem exauditas esse diras, & maledictiones vulgò à miseris provincialibus in acerbissimos illos exactores jactas: moxq; istum horribilis Cacodæmonis specie quibusdam Dominicanis Monachis apparuisse.

AT præses, posteaquam quantam maximam potuit vim pecuniarum collegit: quæ decies centenum & quinquagenum millium Castellanorū summam æquabat, proprætidem in sui vicem Licentiatum Ciancam relinquens, Lima decessit, & myoparonem Johannis Cajetani conscendens brevi Panamam appulit: moxq; inde statim Nomen-Dei cum pecuniarum parte profectus, Quæstorem regium reliquam summam, quamprimum posset, mittere ad se jubet. *Gasca à Peru decedit.*

BIDUO postquam inde decesserat Rodericus Contreras ejusq; frater, inconsulti juvenes, Roderici Contreræ Gubernatoris Nicaraguæ, filii, cum centum octoginta militibus de improviso Panamam irrumpunt.

Isti fratrem Antonium Valdiviesam illius provinciæ Episcopum interemerant, quod ad Cæsarem multa in ipsorum patrem scripsisset, cui ob id abrogatum munus & erepta provincia fuerat.

Contreræ fratres collectas à Gasca pecunias rapiunt.

Tum verò ingressi Panamam quadringenties millies amplius ducatorum auri involant: neglecto argento ut graviore & minoris pretii. Nec ea præda contenti nonnulli milites, qui cum ad triremes à præside damnati in Hispaniam mitterentur, nave una rapta in Nicaraguam aufugerant: vindictæ cupidine ardentes, Nomen-Dei quoq; petere statuunt. Ergo diviso trifariam exercitu, Rodericus cum septuaginta quinq; militibus terrestri itinere Nomen-Dei contendit: frater ejus cum totidem sociis secundo amne Chiagro defluens, eodem iter capessit: cæteri ad præsidium navium & partæ prædæ custodiam remanent.

Vix Panama egressi prædones erat, quum cives manu facta cum centum & quinquaginta amplius mancipiis abeuntes insequuti, primum eos assequuntur, qui per Chiagrum flumen delabebantur, eosq; adorti facilimè fundunt. Mox alterum quoq; adepti agmen, & illud profligant. Rodericus & Monachus quidam cum quatuor aliis Hispanis in vicinas silvas se abdunt, nec deinceps quidquam de iis compertum est.

Roderici frater, quum non compareret, diligentissimè inter cæsorum cadavera quæsitus: ac reperto fortè adolescentis cujusdam corpore, quum illum ipsum unus militum ejus esse diceret, etsi lutulenta & confusa facie satis quis esset internosci non posset: quisquis tamen ille esset, avulsum corpori caput in medio Panamæ foro ferreis cancellis septo loco pilæ impositum est. Tres & triginta Hispani capti, labore ac vulneribus fessi revinctis pone tergum ad ligneum cuneum manibus in urbem tracti sunt, & in custodiam traditi. Eos ibi prætor quidam rerum capitalium, proprio motu, crudeliter pugionum ictibus confodit. Cæteri, qui in navibus erant, audita suorum clade, scaphis subitò fugam capessunt: sed brevi omnibus captis, præcipui quiq; suspensi, cæteri ad triremes damnati sunt. Interea præses, audito Contrerarum latrocinio, cum valida manu Nomine Dei adversum eos egreditur: sed accepto in itinere de eorum clade nuncio, & receptis pecuniis, in urbem regressus, brevi inde in Hispaniam trajecit. Gasca in Hispaniam reversus, Vallæoleto in Germaniam ad Carolum Cæsarem transivit: ubi rebus à se gestis expositis, Palentiæ Episcopatu ab eo ornatus est.

CAPUT XVII.

Navigationis è Panama in Peru ratio. Portu-veterensis provinciæ incolarum mores, superstitio pervicax, & navigandi ratio.

E Panama in Peru navigantium cursus.

PRIUSQUAM Peruanis rebus & falsis opinionibus, quas eæ gentes de nobis concepere, finem imponam: quo modo quóve cursu è Panama in hoc regnum navigetur, exponere hîc mihi consilium est. Ergo navigaturi in Peruanas provincias, ferè inde à mense Januario usq; ad finem Aprilis solvere consueverunt, quippe hæc totius anni maximè idonea ad navigandum eo tempestas est: ac tum aperta illa maria, æstate videlicet obtinente, & assiduè Subsolano & Coro spirantibus. Quæ naves, quacunq; alia tempestate vela faciunt, ingenti maris sævitia & periculis conflictantur. Porrò onustæ naves Panama primum in Tabogam aut alias vicinas insulas aquatum decurrunt (quæ Perlarum, id est, Unionum, nominantur, ob repertam ibi ab Hispanis unionum copiam) mox in altum provectæ

circire

circiter centum & quinquaginta millia pass. versus occasum navigant, flexo videlicet in eam partem cursu, propter rapidos aquarum æstus, qui torrentis instar perpetuo lapsu in Ortum decurrunt. Inde correcto cursu recta in Perusium tendunt.

QUO tempore primum Panama eo navigavi, navis, qua vehebar, mense Junio solvit. itaque quod ea hiberna tempestas illic esset, omnes ferè vectores morbis impliciti sunt, quia naves, quæ ea maria navigant, constratæ ac tectæ non sunt, ut quæ in Septentrionali vehuntur Oceano (id est, eo qui adversam continentis Indicæ partem alluit) itaque in illis sub dio morantes perpetuo verberari imbribus necesse est. Ad hunc modum navigantes tandem ad Gorgonam insulam appulimus. Navis-magister (Patronum vulgò vocant) ubi se in eam deferri videt, Hæc, inquit, terra Dæmonum est: quippe nulla toto eo itinere pejor navibus nec statio nec navigatio occurrit. Tradidere nonnulli assiduè in ea insula pluere: sed in eo falluntur. Octo quidem certè continuos anni menses, inter tonitruum fragores, & corusca fulgurum, adeò effusus ibi ruere imbres verum est, ut elementa ipsa inter se certare ac misceri videantur. Quum nos eam insulam attigimus, jam veris initium erat, quod ibi sub finem Maji incipit: itaq; quod tempus in Panama hyemis est initium, id in illa altera regione ineuntis æstatis principium est. *Gorgona insula.*

PORRO vicini continentis oræ accolæ auro abundant, & cacuminibus arborum mapalia sua, velut nidos, suspendunt. Eam oram, qua palustris & inequitabilis est, Hispani subigere nondum potuerunt. Caspar Andagoia, quum ad Bajam, id est, sinum San-Matthæi esset, cum centum & quinquaginta militibus æstate populabundus eam provinciam percurrebat, tabulas sæpè ad protegendum militem adversum incidentia circumferens. Quippe Indi strenuè saxa, tragulas, ollas fervida aqua plenas, & quicquid sors in manus dederat, subeuntibus ingerebant. Hispani verò securibus arbores tamdiu cædere, quoad & ipsæ & super structæ domus ingenti fragore prociderent: interea tamen sæpè non inulti Barbari, nec nisi mutilatis aliquot Hispanis, interdum etiam elisis atque obrutis, cadere. Tandem quod asperior ea esset regio, neq; in tam informi omnis humani cultus solitudine alimenta exercitui expediri possent, Andagoja cum satis magna auri copia inde decessit: neque ea loca ullis Hispanis hodie habitantur. *Domus arboribus superstructæ.*

JAM quia hi tractus maxima anni parte importunis quibusdam ventis ab Occasu vel à Meridie perflantur, tum etiam propter rapidos maris æstus & torrentes aquas, velut præcipiti alveo perpetuo decurrentes: necesse est quotidie vesperi actis in salo ancoris ad ea littora consistere: mox luce orta flantem à terra ventum sequi atq; inde moliri. In quo sæpenumero usuvenit, ut dum naves provehi cogitant, in contrarium repulsæ peractum iter relegere cogantur, ac totos interdum quindecim aut viginti dies circa promontorium unum hærere, sicuti nobis contigit. Quum enim caput S. Francisci in conspectu haberemus, centum triginta millibus pass. à Capite Passao distans (quod quidem caput in Portus-veteris finibus est) rati eum locum Indis habitari, ut quondam solebat, quotquot vectores in ea navi eramus, victus penuria (jam enim tertius mensis abierat, ex quo Panama solveramus: & facilè mercatores, qui eadem navi vehebantur, nos miserrima fame contabescere potius passuros, quam vel bucceam panis elargituros, apparebat) consumptis igitur prope alimentis, terrestre iter capessere decrevimus.

ERGO viginti quatuor ejusdem fortunæ socii in terram exponimur, & singuli cum quatuor Maizii scutellis ignotum iter, quo casus & error ferebant, ingredimur. Pervenimus ad flumina, quibus Quisimiæ nomen est: quatuor sunt haud magno inter se spatio discreta: ea nos summis laboribus ac periculis prægrandibus arborum ramis, quæ in ri-

pa fortè rimantibus occurrebant, simul junctis & colligatis insidentes, tandem superavimus. Cæterum quum aqua salsa esset, æstu videlicet confundente dispares undas (quippe stata vice exæstuans mare non tantum his fluminibus, sed aliis, quæ in eum Oceanum defluunt, mixtum subit, & XV. amplius millium spatio alveos invehitur) ergo ut biberemus puteos fodere necesse erat.

Tandem ad Caput Passaum pervenimus. Ibi Indos crematis tuguriis penitus se in sylvas abdidisse, ut comperimus, in alterum promontorii latus transgressi, ad sinum Caraquam procedimus. Is sinus Æquinoctiali lineæ subjectus est. Ibi quo iremus incerti, quum neq; in adversam sinus partem trajicere possemus, nec alimenta suppeterent, cancris & cereis quibusdam prunulis vescebamur, quîs cum parum carnis inesset, lignum seu os interius simul commedebamus: & aquam certè salubrem ex lacu exiguo, quem haud procul mari in silvis reperimus, bibebamus. Ibi XXII. dies morati, quoad mavis portum intraret, quum pro certo omnes haberent, nos vel fame exstinctos vel ab Indis mactatos esse: ubi à Navarcho conspecti sumus, missa confestim scapha excepti, ea nocte in navi requievimus.

Portus-vetus colonia & provincia.

Postera die egressus Portum veterem petii. Id oppidum habitatum Hispanis viginti duas fermè domus ex arundine contextas & palea tectas continet. Ea provincia propemodum in vastitatem & solitudinem redacta est: indigenæ smaragdorum copia olim abundabant, & earum gemmarum feraces fodinas penes se occultas habent: neq; hactenus tamen ullis tormentis adduci potuere, quamquam multis sævitia torquentium exstinctis, ut locum Hispanis indicarent. Mihi tamen aliquando retulit Johannes Dolmos trib. mil. dispensator quidam, Indicam mulierem ipsius concubinam locum illum ei edidisse: nec eum id postea evulgare voluisse, veritum ne Rex eas sibi fodinas attribueret. Multa quoque aurea & argentea vasa in supellectili quondam habebant: sed ea Hispani omnia convasarunt: itaq; hodie nihil Patronis suis seu Senioribus pendunt, nisi ex iis fructibus, quos è sua terra percipiunt: unde fit, ut pauci Hispani coloni eam oram inhabitent.

Gom. hist. gen. Ind. lib. 4. cap. 195.

Tradidere nonnulli, ejus provinciæ indigenas fœdos suos mores & falsæ religionis errores paulatim abjicere: neq; ultra falsorum suorum Numinum responsis fidem addere, ex quo Sacerdotum & Monachorum opera sancti Euangelii vocem audierint. Ego verò, quanquam ita esse optaverim, Deumq; orem, ut id propitius faxit, verè tamen testari possum, nullos adhuc neq; Sacerdotes neq; Monachos ad concionandum aut fidem nostram edocendum eos populos peragrasse. Quin ipsi quoq; eam derident, palamq; ac publicè dicunt, se nolle Christianos esse, sceleribus videlicet & nequitia nostra deterritos. Ac quantumvis preses Gasca edixisset, (uti supra memoravimus) ut in singulis earum gentium pagis Sacerdotes & Monachi manerent & erudiendis Indorum potissimum filiis operam darent: Hispani tamen hujus coloniæ municipes, & aliarum præterea aliquot, vehementer reclamarunt. Quippe Sacerdotem unum quadringentos ducatos in stipendium annuum petere: id verò precium esse majus quam quantum omnes simul Indi Patronis suis tributi penderent.

Portu-veterensium pervicax superstitio.

Ac quia eo ferè tempore Perusio excessi, quorsum res postea evaserit, nescio: sed dum in ea provincia morarer, sæpè fallendi temporis gratia Indicos illos pagos tum maritimos tum mediterraneos perambulans, in ejuscemodi quiddam incidi. Ingressus fortè aliquando viculum quemdam ignobilem (Chiarapotum appellant) indigenas in fano solitis sacrificiis faciendis occupatos comperi. Quumq; inter strepentium tympanorum

norum sonitum patria quædam carmina canentes audivissem, propius visendi cupidus, delubrum ineo. Sed vix pedem intuleram, quum Sacerdotes, toto vultu iracundiam testante, propemodum mihi in faciem despuentes, festinanter me foràs ejiciunt. Ibi vidi Idololum è creta tigridis effigie, ac duos pavones aliasq; aves, quas suorum Deorum sacrificiis dicatas habebant. Ibi præter hæc fortè adolescens aliquis mactandus aderat (quomodo apud eos humanis victimis litare fas ac solemne est) mihi tamen tunc videre non licuit.

Alia quadam die usuvenit mihi, ut Picalancemam profectus, Indos ejus pagi incolas compotantes deprehenderem: quumq; propius accedens, per otium spectare vellem, quomodo se largius potu invitarent: quatuor repentè ex illis minaci gradu ad me tendunt, & Oh Christiane, inquiunt, nebulo impure, perfide, facesse, propere è finibus nostris. Ergo quum præter has minas, simul illos in meum ensem manum injicere velle animadverterem, proripio me in fugam: & apud me constituo Indis numquam deinceps intervenire, qua die solemnia sua agitarent. *Indi Christianos sacrificiis suis interesse nolunt.*

Præter eos, quos commemoravi, plures quoque perlustravi pagos, quales sunt Cava, Camuliova, Camuxiova, & alia earum gentium loca, quorum incolæ Indi aliqui filios suos enecant, ne Hispanis serviant. Pro certo refertur, Mantæ regulos pulcherrimum & nobilissimum smaragdum habere, ovi gallinæ magnitudine, quem inter præcipua Numina colunt. Manta porrò, oppidum ad mare situm, una è præcipuis ejus oræ urbibus quondam erat: & priusquam Hispani eam provinciam inirent, amplius duobus Indorum millibus habitabatur: quum ex tanto numero vix hodie fortè quinquaginta supersint. Nec dispar solitudo in aliis ejusdem provinciæ municipiis facta est. Quum aliquando Lupus Ajala ab hujus civitatis Regulo peteret, an Christianus esse vellet: respondit ille, Se nescire, &, Faceret ipse, ut visum esset. Ita Lupus Indum baptizari jubet, & Didacum nuncupat: sed ne ita quidem cicuratum Hispani cujusquam contra os intuentem umquam animadverti. Ejus subditi fœdis moribus bruti, spurci, masculæ Veneri dediti & vitiis omnibus inquinati sunt. *Manta oppidum.* *Peruensei inviti Christianismum subeunt.*

Per omnem ejus oræ longitudinem, Indi omnes ejus maris accolæ aquam salubrem bibunt, quam è puteis manufactis hauriunt: & peregrè ituri omnes cucurbitam ea aqua plenam efferunt: nisi qui fortè Manta in Portum-veterem iter faciunt. Quippe illi aquam putealem ferre negligunt, veriti ne in aliquem forte Hispanum incidant, qui eam eripiat & bibat: sed duo millia passuum in mediterranea progressi aquam quadam ex rupe manantem, nigram, spurcam & fœtidam, excipiunt: haud dubii nimirum talem Christianos non bibere. *Indi ne aquam quidem liberè ferre, metu Hispanorum audent.*

Ea regio calidi & humidi temperamenti est: itaq; serenum ac purum cœlum vix unquam ibi conspicias. Cervis, porcis, gallinisq; ex earum genere, quæ ab Hispania ad stirpem propagandam transvectæ sunt, abundat: neq; ulla in Indiæ parte melior ex Maizio panis fit quam illic. quamquam iis tamen non assentior, qui panem illum triticeo anteponunt. Mellis præterea, sed acerbi, ac ceræ, sed ignobilis, neq; admodum bonæ, satis ferax: peculiare quoddam fructuum genus habet (indigenæ *Papaie* vocant) ficuum specie, modicorum magnorumq; quale nusquam in India, præterquam in eo regno, vidi. Arbor, quæ illud pomum gignit, procera & gracilis: fructus sapore dulci est. Ibi etiam aliud ficuum genus exiguorum visitur (*Tunne* nominant) sed & illi aliis provinciis, ut Nicarague, Guattimale & toti novæ Hispaniæ regno, communes sunt. *Gom. hist. gen. Ind. lib. 5. c. 215.*

Cæterum omnes in universum Portus-veteris provinciæ Indi ferè pustulis quibusdam *Postulæ Peruenses.*

busdam obnoxii sunt, seu verrucis: quæ è facie aliisq; corporis partibus erumpentes, quum maximæ sunt, nucis juglandis crassitudinem æquant. Id morbi genus & ipse expertus sum: nullo doloris cruciatu afficiunt, fœdæ sanguineæ, ac ne aliud quidem remedium desiderant, quàm ut maturitate exspectata, tenui filo constrictæ abscindantur. Indigenæ ejus gentis ora coloribus fucant: nares, labra, aures & genas perforant, ac festis suis diebus aurea monilia, uniones, iis foraminibus velut emblemata includunt. Quod ad cultum attinet, maxima pars subuculis non manicatis vestiuntur: cæteri nudi, & sæpè totum corpus nigro fucantes, incedunt.

Peruensium lintrium forma.

INDI universæ illius maritimæ oræ accolæ piscatui in primis student. Lintres, quibus tum ad piscandum tum ad navigandum utuntur, instar ratium, tribus, quinque, septem, interdum etiam novem aut undecim tignis levissimis junctis, expassæ manus effigie, contexunt, ita ut medium tignum cæteris longius promineat: eosq; modo longiores, modo breviores fabricantur, ac pro longitudinis & latitudinis modo vela expandunt. Porrò ubi per tranquillum ejuscemodi rates diu remigio subegere, panem, fructus, aliaq; ejusmodi in mare, velut sacrificium, projiciunt: orantes ut prosperum ventum immittat: quippe se defessos esse, neq; ad remigandum vires ultra sufficere.

CAPUT XIX.

Guancavilichiæ regionis incolarum mores & cultus. Guainacavæ transitus. Zarza-parilla herba. Chimbos mons.

PORTU-VETERENSIS provinciæ fines proximè Guancaviliqui regio excipit, regni Peruani provincia inferior. Ejus oræ maritimæ primus pagus, Colonchi appellatur, S. Helenæ prominenti proximus. Ejus pagi ac populi Principem sæpè vidi, annorum fermè sexaginta hominem. Digna certè Principe ei facies, corpus vegetum robustumq; & prospera valetudine erat. Subucula non manicata, & rubro tincta, amictus, torquem ex auro purissimo, sextuplicato circa collum circulo, quasi majores corallii surculi, aut baccæ crassitudine gestabat, annulumq; in digitis: illi quoq; ex auribus perforatis baccæ & aurea stalagmia pendebant. Sinisterioris brachii carpum pellucida gemma instar speculi, tuendæ oculorum aciei, exornabat.

QUO tempore Hispani primum eas terras ingressi sunt, principatum obtinebat in ea provincia Regulus (Baltacho ei nomen erat) qui apud suos venerabilis non magis imperio, quàm authoritate ea loca regebat. iste nemini adeuntiũ aut visentium assurgebat, præterquã Colonchio illi principi, de quo ante dixi. Attamẽ iste Cacicus nulla unquam adduci persuasione potuit, ut Legem Dei vellet audire. Eum aliquando Patronus suus me præsente ita alloquutus est: Colonchie, inquit, volo, ut Christianus fias: at ille abnuens: Domine, inquit, jam mihi propè acta est ætas, neq; idonea, ut Christianus fiam: at filios meos potius, ut voles, cape, & eos, quidquid visum fuerit, edoce: quippe illi munia ministeriaq; moris tui facilimè obire assuescent: me verò id ætatis majorum meorum legem & instituta relinquere non juvat.

Peruenses reguli à Christiana religione abhorrent.

EJUS provinciæ homines è superiore maxilla quinque aut sex dentes excutere solent: ac si causam quæsiveris, id elegantiæ se causa facere respondent. Subucula non manicata, ut Portus-veteris indigenæ, amiciuntur. Pudenda fascia bombicina velant, cujus extremæ vittæ ad talos usq; demissæ, instar equinæ caudæ ab tergo dependent. Fœminæ

præcinctorio aut castula, nodo revincta & ad medium crus demissa, integuntur. Ejus provinciæ populi Hispanis in urbe Guajaquil habitantibus serviunt.

EAM coloniam principio Hispani in planicie Chioni fluminis ripæ imposuerant, quadraginta millib. pass. procul mari. In illis autem regionibus immensæ quædam panduntur planicies, velut infinita camporum patentium superfusia aquis mersa æquora: tum densissimæ silvæ, cum incredibili copia crocodilorum. Adhæc octo anni mensibus tanta vis culicum eas terras infestat, ut mirer ullos incolas ibi posse vivere. Itaq; Hispanos eo loco manentes, ubi nox advenerat, ut quiescere possent, vela & conopœa circumpandere necesse erat, quod & ipsi quoq; Indi adhuc faciunt. Quamquam etiam illi cubilia sublimè quatuor scaphis arundineis firmissimis, levi tabulato, suspensa imponunt: & in hunc modum quiescunt, minus videlicet ita infestis culicibus.

Peruenses culices infesti.

ANNO verò MDXLVI. continuis imbribus auctus fluvius ille non ingentem modo stragem dedit, sed totos circa campos & maximam regionis partem, illamq; adeò ipsam urbem, inundavit & obruit. Quare Hispani viginti millia passuum propius mare novæ urbi sedem deligunt, eamq; ad ripam ejusdem fluminis colli imponunt. Is locus Transitus-Gainacavæ appellatur, tali de causa. Gainacava ducem quendam suum cum valido exercitu, ad subigendam eam provinciam quondam miserat. Dux quum traducere exercitum decrevisset, indigenas transversis tignis trabibusq; injectis, quomodo schediæ & rates compingi solent, fluminis transitum ponte jungere jubet Perfecto opere, quum jam exercitus cum impedimentis transiret, hostes funibus abscissis pontem solvunt: multi in flumen se præcipitantes gurgitibus hauriuntur: cæteri interclusi à suis ab circumfuso hostium exercitu prope ad internecionem cæsi sunt.

Guajaquil urbis inundatio.

Gainacavæ transitus.

GAINACAVA ubi suorum cladem accepit, magno contracto exercitu, Quito movet, & ex illis montibus in plana degressus, eam gentem ingenti cæde perdomat. Post eam victoriam, jungendi aggere fluminis cupido eum incessit, ut pedestri transitu in ulteriorem ejus ripam tuto, quum visum esset, transcurreret. Jamq; aggestis saxis & terra inges moles jaci in alveum cœperat, & aggeris longitudo jam viginti & amplius passus impleverat, quum Gainacava propter latitudinem, altitudinem & rapiditatem fluminis quidquid ingerebatur absorbentis, incepto destitit. Hanc ob causam eum locum Hispani Gainacavæ-transitum nuncuparunt: urbemq; ibi à se conditam, San-Jacobum, quæ ædificiorum & incolarum frequentia à Portus-veteris colonia nihil differt.

San-Jacobum colonia.

EJUS fluminis ostio Puna insula objecta est, & ea quidem in ditione Regis. Ejus indigenæ, quomodo fluminum accolæ & aliæ earum provinciarum gentes, quoad suppeditarunt vires, continua adversum Hispanos gerentes bella multos interfecere. In iis, quum F. Vincentius de Valle-viridi, cum XLII. Hispanis Didaci Almagri furorem fugiens, (quo tempore ille Franciscum Pizarrum Marchionem interfecit) in eam insulam se abdidisset, nocte quadam Indi fustibus & clavis omnes ad unum trucidarunt. Hic erat Monachus ille, qui cum Attabaliba Cassiamalcæ colloquutus erat, quum is à Francisco Pizarro captus est (uti superius dictum est.) Eum Cæsar Episcopum Peruanæ provinciæ designaverat.

Monachus primus Peruensium bellorum instinctor, digna opera præmia refert.

IN Puna & finibus Guajaquil & Portus-veteris, herba quædam ramosam reperitur: foliis ut roboris, (*Zarzaparilliam* vocant) quæ venereæ contagioni & aliis morbis medetur. Ea nempe duobus silicibus trita expressus & percolatus succus, admisto aquæ calidæ modico, ægrotis bibendus porrigitur. Ii mox hausta ejus potionis, quantam natura patitur, mensura loco calido compositi, quoad tolerare possunt exsudant. Eo medicamento

Zarzaparillia, herba utendæ ratio adversus veneream luem. Vide Nicol. Monard. lib de simpl. Ind. Occid. Medicam.

dicamento tres aut quatuor dies, ut visum est, utuntur: biscocto tantum interea pane & pulli gallinacei assi paululò vescentes. Alii ejus herbæ ramusculos duntaxat aqua incoquentes, jus eliciunt, quod interdiu bibant: & eo sorbitionis genere nonnulli duos trésve continuos menses utuntur.

In provincia Guajaquil & aliis versis in Orientem regionibus, hyems mense Novembri incipiens usq; ad finem Aprilis durat. Majo veris initium est, Octobri exitus. In ora ejus maritima, inde à Tumbez Austrum versus, adeò rari imbres sunt, ut vix triennii quadrienniíve spatio paucis miserè expressis gluviæ guttis planicies illæ aspergantur. itaq; ibi partim ob nocturnos rores, qui copiosè cadunt, partim diurnis accolarum irrigationibus humentia sata adolescunt. Arenosæ quoq; ibi planities jacent, in quas nunquam impluit: in montibus contra octo mensibus anni pluit: nonnulli etiam obsiti nivibus & perpetuo rigentes gelu conspiciuntur. Æstate venti quidam assiduè à Meridie incolis noxii infestiq; admodum spirant.

Chimbos mons altissimus.

QUUM è Guajaquil Quito iter facerem, Chimbon montem, in altitudinem XL. millium pass. editum & omni prorsus humano cultu vacuum transgressus sum: quo in itinere, nisi Indus quidam pauxilulo aquæ oblato mihi subvenisset, siti planè extinctus essem. Postquam tandem in verticem perveni, paulisper consistens, novas illas & mirabiles terras subjectas oculis è sublimi tanta cum admiratione despexi, ut inusitata quædam, velut in somnis, visi species oculis meis ablata videretur.

IN hac ingenti provincia Quitensi, ut & in aliis nónullis Peruani regni regionibus, quum plerique populi peculiare idioma habeant, vulgò tamen Cuscensis lingua in usu est. Quum enim Ingæ (id est, Peruani Reges) eas provincias ditioni suæ adjecissent, edixere ut omnes Cuscensem linguam ediscerent, eamq; patres filios suos edocerent. Ex eo igitur illud idioma per universas eas provincias, quæ eorum imperio subjectæ erant, promiscuo usu obtinuit.

CAPUT XX.

Peruanorum religio & ritus, cultus. Pecora. Ebrietatis studium. Opificia. Vini apud Peruenses summa caritas.

Orandi ritus apud Peruanos.

HÆ gentes etsi cum Dæmonibus colloquia misceant, Solem tamen pro Numine præcipuo habent. Ab eo beneficium aliquod petituri tum Principes, tum Sacerdotes, mane, oriente eo suggestum quoddam editum, lapideum, conscendunt: ibiq; demisso capite stantes, complosis ac confricatis invicem manibus, mox in cœlum sublatis passisq; ut si Solem ipsum amplecti vellent, certas quasdam preces concipiunt, petentes ab eo quibus indigent. Nunc verò etiam quum ab Hispanis vexantur, eos uti Solem adorant, precantes ut misericordia in se utantur, neve ipsis noceant.

INGENTIA ibi delubra Numinum, præsertim Solis, & immensæ opulentiæ erant: incrustati intus auro & argento parietes: multæ quoq; sacris dicatæ virgines (*Mamoconæ* appellabantur) nulli operi præterquam nendis texendisq; tantum ornamentis Deorum vacabant. Humanis victimis litant, viros ac pueros mactantes, quorum tamen carnes non mandunt. Pecudes quoque, aves, & alia animalia immolant: & hostiarum fuso sanguine Idolorum ora & templorum portas inungunt. Quum Dæmonis colloquium expetunt, aut seminare, aut aliud quid aggredi in animo habent, Sacerdotes aliquot dies jejunium sibi indicunt.

Mona-

MORTUOS Regulos magnificis & ingentibus sepulchris inferunt, ac cum eis multum aurum argẽtumq; elaboratum, formosissimas uxores & quas viventes ipsi maximè dilexerunt, famulos, vestes, fruges, vinum & quæque alia carissima, simul defodiunt: ne videlicet eis cibus ac potus desit, quoad in alterum mundum pervenerint. Quæ sepeliendi ratio in plerisq; Indiæ regionibus usurpatur. Atq; isti immortalitatem animæ credunt. Ejuscemodi multa sepulchra ditissima Hispani reperere: pauca tamen illa præ iis, quæ adhuc supersunt. Multos dies defunctos lugent. *Sepeliendi ritus* *Immortalitas animæ apud Peruenses credita.*

VIRI subucula ex lana aut bombyce non manicata vestiuntur, & pendente nodo ex humero altero penula: nobiles caput fascia involvunt, & floccum è lana gestant, qui in sinistram aurem propendet. Ex herba quadam candida, cannabis specie, calceos conficiunt. Fœminæ longa palla ab humeris ad talos usq; promissa indutæ, & fascia quatuor digitos lata præcinctæ (*Chiumbi* appellant) ad pectus acus aureas & argenteas affixas præferunt, quas *Topi* nominant: ac superimpositum aliud breve amiculum gestant, quod *Liquida* appellatur: capillis quoq; promissis & liberè fluentibus conspicuæ. Atq; hic vestium mos & forma apud Cuscenses in usu est. *Peruensium cultus.*

PEREGRE profecturi rubro quodam bitumine faciem oblinunt, adversus ventos, herbamq; ore clausam (*Cocam* ipsi appellant) velut panchrestum quoddam pharmacum circumferunt. Quippe ejus præsidio freti integrum diem, nullius nec cibi nec potus egentes, iter faciunt. Atq; hoc quidem herbæ genus earum rerum, quibus mercaturam exercent, præcipuum est. Est & apud eos radicis genus (*Pape* vocant) tuberum specie, sed exigui saporis. Abundare olim pecoris copia (id asini amplitudine, specie prope cameli est) sed, ut ipsi referunt, non ita dudum tetra quædam lues, lepræ instar, armenta corripiens maximam partem extinxit. Verùm multò pejor lepra Hispani universum propè id pecudum genus absumsere. Horum animalium caro ferinum quiddam sapit: eorum velleribus indigenæ quondam vestiri abundè consueverant: quæ nunc in summa raritate carissima habent. *Coca herba inediam levans.* *Peruanæ oves.*

CÆTERUM eæ gentes, sicuti omnes ferè Novi illius Orbis, summam voluptatem & præcipuum vitæ præmium in crapula collocant. Itaq; postquam multo mero incaluere, fœminam quisque, quæ prima collibuerit, amplexus libidinem explent, sublato prope omni matrum, filiarum aliarumq; necessitudinum discrimine: & ipsi adeò Reguli ac proceres easdem sorores & conjuges in matrimonio habent. Panem nullum planè faciunt, excusso grano tantum cocto & tosto vescentes. Atq; hæc una lex est, quam inter alias Gainacava tulit: quum videlicet aliquam ingressurus, suos in pane faciendo occupatos esse nollet. Ergo etiam nunc eum morem observant. *Ebrietus Peruanorum.*

EJUS Regni primaria quondam civitas Cusco erat, Inguarum imperii caput: quæ priscis temporibus longo abhinc ævo (ut indigenæ memorant) à Magocappa condita est, primo ejus stirpis Rege. Cujus mox successores, amplificatis imperii sui finibus & multis gentibus subactis, leges iis suas moresque tradiderint, multáque passim ædificia, tum cultui Deorum tum Regis usibus destinata exstruxerint. Eorum parietes, levissimo lapide, pumice ædificati sunt: straminibus & paleis integuntur: cujusmodi ego aliis locis, maximè in provincia Quitensi, in Tumebambæ finibus non minus sumptuosa & magnifica quam in Cusco vidi. Ac quamquam plurima ab Hispanis diruta jaceant: multa tamen etiam nunc in militaribus viis visuntur (quæ indigenæ *Tambos* appellant) ex quorum semirutis maceriis, qualis fuerit ingentium eorum ædificiorum fabrica facilè colligi potest. *Peruanorum ædificia.*

Gainacavæ monumenta. INTER alia Gainacavæ monumenta, nobilissimum opus via strata, complanatis ad æquum aliquot monticulis, adhuc spectatur. Quitensis istius provinciæ aër temperatus & salubris est. Cuscenses Reges plerumq; ibi morabantur: multisq; partibus aurificinas instituerant. Ac aurifabri quidem Indi, nullo ferreo instrumento utentes, mirabilia opera, quamquam paulò rudius, non inscitè tamen fabricabantur.

Aurificum Peruanorum operæ. PORRÒ in hunc modum operantur. Primum aurum vel argentum fusuri catino longo aut rotundo injiciunt: eum ex panno terra incrustato, & carbone contuso factum, moxq; exsiccatum igni imponunt, cum ea metalli copia quantam capere potest: mox quinq; aut sex siphunculis arundineis tamdiu circumflando incendunt, quoad liquefactum metallum omni excocta scoria, nitescat. Inde catino eductum aurifices humi sedentes, nigris quibusdam silicibus, aptè ad id factis tamquam malleis, opus pariter inter se sortiti elaborant, & ex eo faciunt, aut (ut magis propriè loquar) faciebant prosperis suis rebus, quidquid jubebantur, puta Diis dicata statuas, vasa, monilia: pecudum etiam omniumq; animalium quæ videre poterant simulacra effingentes.

Gom. hist. nat. lib. 4. QUOD ad res ex Hispania eo traductas attinet, frigida omnia ac temperata loca tritico satis fida sunt, & in iis abundè provenit. Ibi etiam vites aliquæ, sed parum feraces sunt. Dicunt nonnulli spem esse sibi fore, ut brevi vites in iis regionibus adolescant fiantq; vina: imò ut fructus prope omnes Hispaniæ concessi, ibi quoq; nascantur. *Peruanæ regiones alendis vitibus ineptæ.* Verùm etsi spem suam nemo illis tollit, irrita tamen erit, neq; meo quidem judicio, effectus quales illi sperant, umquam apparebunt: quippe aëris temperamento & cœli positione nostræ planè contraria.

Ad hæc quando in Nova-Hispania aliisq; locis ubi melior mitiorq; tellus est, quanquam consitis vitibus, vinum tamen non collegere: quanto minus in Peruanis provinciis? Addo etiam Dei bonitatem brutis illis gentibus tam præstantem liquorem concedere noluisse: sed attribuisse tantum pro eorum captu habituq; res ad tuendam vitam utcumq; necessarias.

HISPANI, qui colonias ibi posuere, raphanorum, lactucarum, melonum, cucumerum, brassicarum, copiam habent. Limonum etiam & aurantiorum, quamquam hi fructus non nisi loco calido nascuntur. Ficuum mediocriter. Pecoris propemodum inopia est, idq; ob continua bella: & quum ibi essem, Limæ vacca una centum ducatis æstimabatur: ovis quinquaginta & sexaginta.

PERUANI regni fertilissima provincia Quito est: ea frumenti admodum ferax, magnam etiam vim porcorum & gallinarum, Hispanicæ sobolis, alit: insuper cuniculorum jucundissimi saporis ingenti copia semper abundans. *Vini caritas apud Peruenses.* Sed vini summa ibi caritas. nam in ipsa Quitensi urbe, ut quum vilissimè venditur, vini seria una, duodecim circiter lagenarum capax (lagena seu bocalium, ut vocant, XXVIII. uncias capit) quatuordecim aut quindecim ducatis aureis valet: Limæ & aliis maritimis locis, duodecim: sed Potosiæ mediterranea urbs est, quingentis amplius millibus pass. introrsus à mari retractiori vulgò LXX. & LXXX. ducatis venit. Ad eum modum cæteris locis, pro ratione & situ regionis, quo importatur, majus vel minus pretium sortitur.

ATQUE hic nova sæpè intervenit calamitas. quum enim cadi, seu seriæ aut fideliæ, quibus vinum ab Hispania deportatur, fictiles sint, quum è loco in locum circumferuntur, plerumq; franguntur. Sæpenumero etiam, morantibus diutius navibus, tanta iis locis vini penuria incidit, ut ejuscemodi cadus unus quadringentis, quingentis interdum, imò etiam mille, ducatis aureis ematur.

CAPUT XXI.

Peruani Christianos ex maris spuma concretos esse putant, Aurifodinæ exhaustæ Colonia in Peru ab Hispanis conditæ.

MATURUM jam mihi videtur falsas eas opiniones, quas illæ gentes de nobis habent, expromere. Postquam ingressis Perusium Hispanis, mores eorum, facta & atrocia sævitiæ exempla, quæ passim ab iis edebantur, inspexere: nunquam ex eo non modo fateri voluerunt, nos esse Christianos filios Dei (sicuti ab Hispanis audiebant) sed ne ita quidem in lucem editos ut vulgò nasci homines solent. Quippe fieri non posse, ut tam ferox & truculentum animal ab ullo homine genitum & fœminæ partu editum sit. *Absurda Peruanorum de Christianis opinio.*

Itaq; eorum animis penitus hæc insedit opinio, nos mari esse ortos: ac proinde nos *Viracochie* vocant. quippe *Cochie* apud eos valet mare, & *Vira* spumam significat. Ergo nos è mari concretos & coalitos, spumaq; nutritos, vulgò ferunt: ac venisse in terras ad vastandum ac perdendum mundum. Neq; eam opinionem ullus, præter Deum omnipotentem, eorum animis evulserit. Nempe inter se ita ratiocinantur, Venti domus prosternunt, arbores frangunt: ignis eadem urit: sed isti Viracochiæ omnia devorant: terram invertunt, vim fluminibus afferunt, neq; ullum tempus remittunt: perpetuo irrequieti modo huc modo illuc vagantur, aurum & argentū insatiabiliter quærentes: mox ubi quæsivere, alea consumunt, bella gerunt, mutuis cædibus se conficiunt, latrocinantur, blaspemant, Deum exsecrabiliter ejurant abnegántque: verum numquam loquuntur, & nos nostris ditionibus & fortunis spoliavere. Deniq; Indi mare diris exsecrantur, quod tam sævam & truculentam sobolem in terram immiserit. *Barbari Christianorum vitia gravissimè arguunt.*

SÆPE varia ejus regni loca perlustrans, si quem fortè Indum obvium haberem, animi gratia, ut mentem ejus nudarem, sciscitabar ex eo, ubi hic aut ille Christianus maneret. Illi verò tantum abest, ut responsum aliquod darent, ut ne in os quidem contra me intueri sustinerent. Verùm simul ac petieram, ubi maneret Viracochie, confestim mihi respondebant. Pueri quidem eorum vix verbum unum balbutire incipiunt, quum patres digito nostrum aliquem indicantes, En tibi, inquiunt, Viracochie.

PORRÒ quum in multis hujus Regni pagis, nempe quia opulentum est, Sacerdotes & Monachi erudiendæ juventuti dent operam, utinam tamen bonum aliquem fructum edant. Neq; hic omiserim, quod in Quito à Flandro quodam Monacho Franciscano audivi, cui Jodocus nomen erat. Is mihi retulit, se in provinciam Cagnariam profectum, exstructo ibi cœnobio, omnes ejus gentis regulos & primores evocasse. Quum tres tantum ex iis venissent, luculentissimam apud eos orationem habuisse, ut qui linguam Cuscensem optimè calleret, eisq; quæ ad fidem nostram pertinerent, copiosè exposuisse, fœdos simul eorum ritus & Diabolicas ceremonias damnantem: mox postulatu eorum omnes baptizasse, atq; ita domum reversos. *Religionis Christianæ contemtus apud Peruanos ex malis Hispan. exemplis.*

VERÙM, ut vidit Monachus eos ad sacrum in templum non venire, denuò homines adit, rogatq; ut in sancto proposito perseverent. Donec ad extremum, ubi vidit se operam ludere, nec fructus ullam esse spem, quum illi palàm cum risu dicerent, res Viracochiorum sibi non convenire, nec sibi tantum ab suis rebus esse otii, ut in templo frequentando vacare possent: his, inquam, compertis, Monachus sexto postquam eo venerat mense, Quiton ad suum monasterium reversus est.

Ac quando in eum sermonem incidi, age libens ab Hispanis ipsis quæsiverim, si apud eos nulla umquam antehac notitia, ac ne nomen quidem ipsum sacri Euangelii auditum, atq; hoc tempore gens aliqua in Hispaniam ad promulgandam Christianam doctrinam commearet, quomodo ipsi in Indiam iverunt: atq; & ea ipsis suas fortunas, uxores & liberos eriperet, atq; in ipsorum corpora tormentis cædibúsque sæviret, ac pro mancipiis venderet, multasq; alias in dignas injurias in eos ederet: quæro, quid ipsi essent facturi. Ego quidem non dubito, quin ipsi non tantum capitali & perpetuo odio eam gentem prosequerentur, & in eam probra omnia & fœda jacerent: sed etiam atroces de ea, si possent, expeterent pœnas. Si hoc Hispani ipsi alteri genti facturi sint, quis miretur hunc in modum Indos Hispanis, si possint, usuros?

Jam superius de immensa opulentia egi ab Hispanis reperta, quum primum hoc regnum subegerunt. Attamen utcunq; tantum inde opum exhauserint, Indi etiam nunc grandem lancem plenam Maizio tenentes, granum unum ex omni acervo eximunt, &, Viracochiæ, inquiunt, hic foras exportarunt: & illud (lancem intuentes) apud nos remansit. Itaq; illi ne tam ingenti gaza Hispani potirentur, partim projecerunt in mare, partim defossas in terram opes abdidere.

Potosienses fodinæ.

Hispani præter hæc argenti & auri fodinas ditissimas aparuere, & argentearum quidem nobilissimæ sunt apud Potosienses. Non procul Cusco in flumine Calvaja auri purissimi ramenta invenere: deinde in Quitensi provincia auriferum aliud flumen, quod ab Hispanis San-Barbara appellatur. Aurarias quoque in quibusdam montibus nacti, cuniculis per magna spatia actis & tellure ligneis columnis & fulturis suspensa, usque-adeo fodere, quoad aurariæ venæ finem invenirent. Ac sæpè accidit, ut fidentibus rimis fracti montes, & omnes operarios & Hispanos ipsos opprimerent. Aurum, quod ex iis montibus eruitur, minutæ arenæ speciem habet: id, effossa terra, agenti vivi ope colligunt, quod è fluviis tollitur, in grumos & grana tum exigua tum majora discretum est. At tunc quidem omnes ferè aurifodinæ exhaustæ sunt: argentariæ abundè quidem adhuc suppeditant, sed non ea copia qua primum. Neq; enim tantæ magnitudinis ullus mons est, quem, si semper inde tollas, ac nihil reponas, aliquando non exhauseris.

Hispanorum in exhauriendis fodinis labor.

Coloniæ Hispanicæ in Peru.

Coloniæ ab Hispanis in eo regno conditæ hæ sunt: Lima, Arequipa, Cusco, Neapolis, Argyropolis, Trugillium, Guanucum, Chiachiapoi, Quito, San-Michaël, & Portus-vetus. Earum amplissima Lima est, quadringentis & quinquaginta circiter focis habitata: cæterarum aliæ viginti, aliæ triginta, quædam quadraginta, nonnullæ quinquaginta, aliquæ octoginta domus continet. Deniq; sic statuo atq; affirmo, omnium earum urbium, quotquot Hispani in ea India condiderunt: (quas illi amplius trecentis esse jactant) etiamsi in unum acervum conferantur, non tot esse cives ac municipes, quot vel unius suburbii Mediolanensis extra portam Comasinam olim esse meminimus. Nam florentibus illius urbis rebus, ex solo eo suburbio XII. amplius millia hominum, exceptis senibus, emitti solebant: at in India Occidentali, annumeratis etiam senibus ac pueris, lustro facto nunquam amplius XIIII. aut XV. millibus capitum reperta esse constat.

C A-

CAPUT XXII.

Peregrini à Gasca è Peru arcentur. Hispanicæ classis naufragium. Benzonis ex India Occidentali in Hispaniam, atque inde in Italiam reditus.

QUUM jam tertius ageretur annus, ex quo in Perusium veneram, ac me, jam collectis aliquot ducatorum millibus, earum terrarum satietas & fastidium cepisset, reverti in patriam constitui. Accessit eo etiam edictum præsidis Gascæ, quo peregrinos omnes Perusio excedere jussit: quum videlicet à quibusdam Hispanis accepisset, Levantinos (sic nimirum nos vocant) perfidos ac sævos esse, ac multis Hispani exitii causam fuisse. Ergo, quum tunc in urbe Guajaquil essem, eoq; fortè acacium è Panama mercibus onustum appulisset, abire inde & patriam revisere statui.

UT primum, confectis ad quæ venerat, magistro navis abire vacuum fuit, navim conscendi VIII. die Maji, Anno M D L. solvimus, & in portu Zalangi præsidem Gascam invenimus. Is Panamam petebat, unde in Hispaniam trajiceret: ac tum quod solus navigaret, Navarcum nostrum comitem sibi ire jussit. Ille, quum Maizio navem onerare vellet, præsidem rogat, ut propter necessarios quosdam usus ipsum ibi manere pateretur. Præses abit, nos tamdiu in eo portu hæremus, quoad onustum esset navigium.

MOX inde solventes, brevi ad Mantam appellimus: sed ibi navigium scopulo illisum fractumq; mergitur: omnes vectores & nautæ cum maxima auri & argenti parte incolumes, ad terram evadunt. Ea calamitas naucleri seu piloti suæ artis non satis periti inscitiæ accepta est: is verò, qui Panamæ acatium deduxerat, substiterat in Guajaquil ejuscemodi ob causam. Allatum fortè erat per eos dies ab Hispanis Cæsaris edictum ac omnibus Indiæ partibus promulgatum, mulierum postulatu, quæ viris junctæ essent: Ut videlicet Præsides ac Gubernatores, viros, qui in Hispania uxores haberent, in Hispaniam remitterent: aut juberent eos de arcessendis eo uxoribus satagere. Ergo metuens nauclerus ille, ne Panama in Hispaniam remitteretur, nullius ibi favore subnixus, quum eo reverti nollet, in Perusio substitit.

Edictum de arcessendis uxoribus.

AMISSO verò, ita uti dixi, navigio, exspectare aliam trajiciendi occasionem necesse nos fuit. Tandem quinquagesimo post hæc die, quum navis Lima veniens eo applicuisset, ei jungimur, & brevi Panamam pervenimus. Ibi comperto præsidem cum omnibus navibus è Nomine-Dei in Hispaniam vela fecisse, in Nicaraguam transgredior. Ibi gravi ac diuturno morbo implicitus, ac vix tandem recepta valetudine, post quatriennium è Guattimala ubi tunc eram, ad Portum-caballorum me confero, quo naves ex Hispania appulisse acceperam.

CONSCENDO navim, solvimus: sed quum jam haud procul Cuba essemus, sæva repentè coorta procella navim ad brevia illidit: nos, omni prope amissa pecunia, quæ in navi erat, ægrè in scapham transgressi, omnes tamen incolumes trigesimo quarto demum die summis cum laboribus & periculis portum Avanæ tenuimus: ubi classem Regiam reperturos nos sperabamus. Sed ea jam octiduo ante, summo ipsius præfecto Didaco quodam Cajetano, in Hispaniam vela fecerat: atq; eam quidem vix medio itinere atrox adorta tempestas miserabiliter afflixit. Ex duodeviginti navibus, tredecim fluctibus penitus hastæ sunt, quarum una vehebatur Clavissus Panamæ Gubernator, & duo Adsessores juridici novi regni Granatæ, qui ob multa injustitiæ & repetundarum crimi-

Classis Hispanicæ naufragium.

na, Regis mandatu è provincia in Hispaniam deportabantur) duæ quassatæ & semilaceræ ad Dominicæ insulæ littora ejectæ sunt. Tribus reliquis in Hispaniam abreptis, una littoribus Portugalliæ illisa est: vectorum pars, amissa navi, ægre ad terram enavit: altera Calicium portum incolumis subiit: Prætoria, haud procul portu San-lucari de Barrameda, cum ducentis fermè hominibus periit. Præfectus scaphæ præsidio cum parte nauticorum & concubina evasit.

Mox quum Hispalim venisset, jussu Regis in custodiam conjectus est. Objiciebatur, eo tempore ex India solvisse, ut ei necesse esset hyeme in Hispaniam appellere, littorum præsertim egressu ea tempestate periculosissimo. Itaq; ipsius culpa tantam calamitatem esse acceptam. Ille verò culpam omnem in necessitatem transferens, se quum tantæ alendæ multitudini commeatu Avana expedire non posset, inde solvere esse coactum defendebat. Tandem hæc atq; alia afferens emittitur, sed abrogato ei munere.

Benzonis in Hispaniam, inde in patriam reditus.

Ego interea Avanæ hærebam æger animi ac merens, idq; duplici de causa. Primum quod fortunarum mearum partem in supradicta navi amiseram: deinde quod classem Regiam, cui me adjungere cogitabam, profectam comperissem. Verùm tam funesti naufragii nuncio audito, Deum divinamq; ejus gratiam laudavi, quod ei classi molienti me succedere non esset passus, haud dubiè, si id factum esset, cum aliis periturum. Tandem decimo postea mense classis Regia in Indiam appulit: moxq; in Avanæ portu aggregatis quatuordecim navibus cum modicis tum magnis, brevia vela, Dei ope, in Hispaniam fecimus. Trigesimo nono quam inde solveramus die, horibilem unam tempestatem in eo cursu perpessi, insulam quandam Lusitaniæ (vulgò Maderam appellant) tenuimus, quæ juxta Cosmographorum rationem ab Avana amplius IV. M. milliaribus distat.

Belmuda insula.

Medio fermè itinere jacet exigua quædam & deserta insula, quæ ab Hispanis Belmuda appellatur: sed eam neq; nos in conspectu habuimus, neq; multi nautæ illac prænavigantes vident. Sumto in Madera pane, vino, aliisq; commeatibus, vela damus: & octavum post diem, XIII. Septembris, MDLVI. San-lucari portum ingredimur, atque inde Hispalim procedimus. Ipse simul ac expeditis negotiis dimissus sum, Calicium portum peto: & onerariam navim conscendens (Urcam vulgò vocant) Genuamq; bimestri navigatione pervectus, & incredibili ex conspectu patriæ perfusus gaudio, brevi Mediolanum pervenio.

Gratiarum actio pia.

Quamobrem immensæ atq; æternum laudandæ Majestati Dei, potentiæq; ejus, ac Servatori nostro Jesu Christo, immortales gratias ago, quod concesso mihi hoc beneficio, ut res adeò novas, tamq; à nobis diversas ac remotas terras viserem, me ab innumeris periculis liberaverit: ut quoties præterita in memoriam revoco, humanum unum corpus tot tantisq; malis tolerandis sufficere vix potuisse existimem.

CAPUT XXIII.

Brevis insularum, quæ Canariæ appellantur, & rerum in iis memorabilium, descriptio.

OMNIBUS navibus, quæ in Indiam Occident. cursum dirigunt, primam stationem præbent Canariæ seu Fortunatæ insulæ, 200. leucarum, nonnullæ etiam 240. intervallo ab Hispania, à 27. ad 29. ab Æquinoctiali limite, in Septentrionem, gradum sitæ. Earum prisca nomina, Pluvialia, sive Ombrios, Capraria, Nivaria, Canaria, Junonia, & eodem nomine pro-

xima,

xima, ſex tantùm veteribus cognitæ, hodie ſeptem numerantur. Illæ poſt Jubæ & aliorum veterum inquiſitionem, diu noſtris hominibus ignotæ manſerunt, donec Johannis, ſecundi hujus nominis, Caſtellæ Regis, denuò, Anno Domini 1405. aut (ut alii tradunt) Petri Regis Arragoniæ, temporibus, Anno 1334. Hiſpanorum navigationibus apertæ ſunt, moxq; (ut hic ſcribit Benzo) partim ab Hiſpanis, partim à Gallis ſubactæ.

Operæ-pretium nunc facturus mihi videor, ſi quædam de Canariis inſulis memoria non indigna contexam. Hæ ſeptem ſunt: Gran-canaria videlicet, Teneriſte, Palma, Gomera, Ferrum ſeu Ferrea, Lanzarotta, & Forte-ventura. Eæ non magno intervallo inter ſe diſcretæ, ab ortu in occaſum, continuo verſu in ordinem porrectæ, XXVII. gradibus & dimidio ab Æquinoctiali linea abſunt: Ab Hiſpaniæ promontorio Boldori nongentis & octoginta paſſ. millibus: ab Africa LXX. Perhibetur à veteribus nonnullis ſcriptoribus Fortunatas eſſe dictas, quod omnibus, quæ vita humana deſiderat, iiſq; ſponte genitis abundent. Verùm Solinus multò ſecius de iis ſcribens, plurimum iſtius fertilitatis famam elevat. *Canariæ ſeu Fortunatæ inſulæ ſeptem.*

Porrò veterum earum incolarum & indigenarum ſtirps hodie propemodum ſublata eſt. Ego quidem unum duntaxat in Palma inſula vidi, annos fermè LXXX. natum: cui, quod è præcipuarum & veterum inſulæ familiarum ſtirpe eſſet, Rex Hiſpaniæ certum annuum ſtipendium in victum dabat. Quum mihi fortè aliquando ſermo cum iſto eſſet, & ab eo mores atq; inſtituta gentis cognoſcere cuperem, nunquam à vino integrum vacuumq; reperi. quippe ejus potius ducedine ſemel deguſtata, omnem voluptatem in ebriatione collocabat. Itaq; ea de re nihil certi tradere poſſum, niſi fortè pauca quædam, quæ ipſe vidi, vel ab Hiſpinis nonnullis magno conatu audivi. Sed priuſquam id aggrediar, exponendum videtur, quæ prima gens (uti à nonnullis ſcriptoribus proditum eſt) eas inſulas ſubegerit. *Canarii indigenæ pauci.*

In hiſtoriis Petri Arragoniæ Regis, ejus nominis IV. traditur Anno MCCCXXXIV. ad eum adiiſſe nobilem quendam Hiſpanum (Ludovico Cerdæ nomen erat) virum bellicarum rerum artiumq; peritiſſimum, qui, quod ei adhuc omnia incepta proſperè provenisſent, arroganter Principem Fortunæ, ſibimetipſe cognomen fecerat. Is à Rege, ut ejus autoritate atque auſpiciis Canarias inſulas ſubigere liceat, ſimulq; auxilium petit: moxq; impetratis ab eo pecuniis ad celoces duas armãdas, claſſe inſtructa è Calicio portu ſolvit. Brevi Gomeram tenet, ac centum & viginti milites in littus exponit. Sed vix egreſſos, Inſulani feroces animis acriter impetu facto repellunt: maxima pars cæſi: cæteri trepida fuga compulſi ad naves partim eo nantes, alii ſcaphis raptim conſcenſis evaſere: ac cum ſuo duce, qui Principatum Fortunæ ſe amiſiſſe ſerò tandem agnoſcebat, ſpe irrita mœſti in Hiſpaniam revertuntur. *A quibus primum ſubactæ Canariæ.*

Tradunt nonnulli miſſas è majore Baleari naves aliquot ad ſubigendas eas inſulas: ſed omnia fœdè atq; improſpere eveniſſe. Proditum eſt ab aliis, anno MCCCXCIII. Hiſpalenſes & Cantabros aliquot naves militibus, equis & commeatu ad eam expeditionem inſtruxiſſe. Hi quum claſſe perarmata ad Lázarottam appuliſſent, exſcenſuq; ad terram facto expedito agmine ad pugnam procederent, ne indigenas quidem incautos & ſolutos oppreſſere. Itaque multis horis acriter utrimque pugnatum: tandem victores Hiſpani plurimis hoſtium cæſis, multis captis, præda & ſpoliis onuſti in Hiſpaniam revertere.

Alii ejus rei gloriam Gallo tribuunt, Nobilem videlicet quemdam Gallum, Ventacurtium nomine, contractis ex caſtelli cujuſdam ſui pretio pecuniis claſſem tantæ *Ventacurtius Gallus Canarias tentat.*

expeditioni parem armasse, primumq; eas insulas cœpisse subigere. Is enim, quum ad Gran-canariæ oram naves applicuisset, atq; indigenæ egredientem in littus vim advenarum conspexissent, id protinus Bajanori insulæ regulo renunciant. Is tristi accepto nuncio, haud cunctanter concitis popularibus quantam potest multitudinem colligit: moxq; omnes è vicinis collibus ac tumulis ad littus descendentes ferociter in hostem incurrunt. Ac Galli quidem primo furentium Barbarorum impetu pulsi ac perterriti ingens damnum accepere. Sed mox confirmatis animis effusè concitant equos, & multa cæde hostium invecti, turbatos in fugam vertunt. Bajanor prælio superatus, simulatq; ex fuga sese recepit, statim ad ducem Gallum legatos de pace mittit. Qua bene data, Ventacurtius, Reguli hujus consensu arcem in insula coctili latere ædificat, eamq; quinquaginta militum præsidio munit.

Exinde cum reliquis suorum cæteras insulas ordine prælegens, Palmam aggreditur, qua parvo negotio subacta, brevi quoq; Gomeram in potestatem redigit. Has tres insulas ita perdomitas Alphonso comiti Nebulensi Hispano, magno pretio vendit, qui mox cæteras ditioni suæ adjecit. Ex quibus apparet, jam multis ab hinc annis has insulas Hispaniæ regno subjectas esse.

Jam, quod ad mores ejus gentis attinet & fertilitatem terræ, quæ vel ipse vidi, vel ab aliis audivi (uti superius sum pollicitus) ea paucis exsequar. Primum ergo earum insularum maxima (Gran-canariam Hispani appellant) rotunda propemodum specie, cxxx. circiter millium pass. ambitu, urbem in planicie modica sitam haud procul mari Orientem versus, habet: quæ quum ibi essem, quadringentis circiter domibus habitabatur. Ibi Gubernatores & præfecti tum seculares, ut vocant, tum Ecclesiastici manent. Nullus ante urbem portus, sed duobus ab ea millib. pass. Septentrionem versus, prope exiguum montem statio quædam est. Ibi naves ancoras jaciunt: quibus scilicet tutandis vicino in littore Hispani modicam arcem excitarunt: ubi tum tormenta quatuor ferrea erant, eáque situ ac rubigine obducta. Ac sæpenumero equidem demiratus sum, quum Galli eodem ipso in littore naves aliquot ceperint, satis validum ad impetus hostiles arcendos propugnaculum ab Hispanis non exstructum esse.

Gran canariæ descriptio.

In ea insula magna fit sacchari copia, plurimiq; propterea mercatores eo negotiandi causa commeant, maximè Genuenses. Omnes arbores ex Hispania eo translatæ facilè, præter oleam comprehenderunt. Ea, quæ Palma dicitur fructuum ubertate, maximè vini, inprimis insignis est. Itaq; tantum ex illis vitibus provenit, ut non insulis modo vicinis vina suppeditent, sed etiam dent, quæ navibus in Indiam, in Flandriam & Angliam portentur. Caprarum etiam & ovium greges eæ insulæ habent, ex quarum lacte caseum ingenti copia faciunt: cuniculorum verò vim prope innumeram. De cæteris, Tenerife quoq; & ipsa rebus ad victum necessariis abundat: sed tres illæ priores palmam obtinent: reliquæ, ut exiguæ, inopes & ignobiles spernuntur.

CAPUT XXIV.

Miraculum arboris in insula Ferro. Canariensium mores. Teneriffes insulæ mons.

Res poscere hic videtur, ut priusquam hunc de Canariis sermonem absolvam, memorandæ Arboris miraculum referam. In insula Ferro est: perennes aquas è foliis exsudans stillansq; & quidem tanta copia, ut non incolis modo, sed etiam multò plurib. sufficere possit. Ea arbor mediocri magnitudine, nucis juglandis folio, quanquam paulò majore, muro circumlapi-

Arbor perennes aquas exsudans.

deo septa, instar fontis, est: & eo cratere defluens aqua suscipitur. Arcanum equidem naturæ mirabile: non reperiri tota insula ullam aquam, præter eam, quæ ex illa arbore manat: Porro arborem perpetua ac densa nebula circumvestit: quæ tamen interdiu, ubi Solis æstus flagrare incipit, paulatim discuti ac resolvi videtur.

PRINCIPIO, Hispanos eam insulam subigere aggressos, quum neque fontes, nec puteos, nec flumina invenirent, ingens admiratio stuporq; incesserat. Quumq; ab indigenis sciscitando exsequerentur, unde aquam sibi pararent: illi pluvialem aquam in vasis collectam, reponere ad necessarios usus se respondebant: arbore nimirum prius arundinibus, terra aliisq; integumentis operta. quippe ita rati Hispanos, ubi aquam non reperissent, ex omni insula excessuros. Sed parum astus profuit. Nam insulam mulier Hispano cuidam, qui cum familiaris ei consuetudo intercesserat, arborem & arcanam vim ejus aperuit: protinusq; ille Hispanorum duci. At dux, qui rem tam inusitatam pro fabula duceret, risu temperare non potuit: mox tamen detecta arbore & rei certitudine comperta, omnes rei tam novæ miraculo defixi obstupuere. Neq; mulier indicium impune tulit, siquidem primores insulæ proditum ab ea arcanum quum cognovissent, brevi necem ei clanculum intulere. *Arborem illam mulier Hispanis prodit.*

CÆTERUM hi ferè Canarienses quondã idololatræ erant. Caprarum pellibus, quibus abundabant, amiciebantur: neq; alias domus, quam subterraneos specus norant, eosq; ferè ad radices montium aut sub collibus positos. *Canariensium mores & cultus.* Quum nullum haberent animal præter capras, quæ nostris multò grandiores sunt, iis vice boum ad colendos agros utebantur, & earum cornibus terram velut bipaliis fodiebant. Milium illis pro omni fruge erat, ex quo duorum lapidum attritu commolito panem faciebant, ab ipsis *Gofio* appellatum. *Canariens. panis.* Vinum è palmis, ut Æthiopes, moliebantur. Colore cutis prorsus tali sunt, quali errones illi, quos vulgò Ægyptios vocant. Earum insularum cœlum calidius, quàm frigidius est, etiamsi Tenerife montem erigat (*Picum Teydæ* vulgò vocant) totius prope anni spatio opertum fidumq; nivibus. Quod quidem primum signum à mercatoribus ad eas insulas navigantibus eminus conspicitur. *Tenerifes mons altitudinis 15. fermè leucarum.*

DE GALLORUM EXPEDITIONE IN FLORIDAM, ET CLADE AB HISPANIS NON MINUS INJUSTE QUAM IMMANITER ipsis illata, Anno 1565. Brevis historia.

CUI ADIUNCTUM EST, SUPPLICIS LIBELLI & querelæ, à viduis, liberis, cognatis & amicis Gallorum, ab Hispanis in Florida contra fas ac fidem cæsorum, ad Carolum IX. Galliæ Regem delatæ, exemplum.

ARGUMENTUM.

HUNC libellum superioribus Benzonis libris adjunximus, tum quia ejusdem pene argumenti est, quum & rei in iisdem illis terris gestæ historiam, & Hispanicæ sevitiæ insigne exemplum contineat: tum ut Hispanis ipsis speciosam illam larvam excuteremus, quam vulgò uti solent. Non mirum esse videlicet, se adversus Barbaros & Anthropophagos homines nihil humani præter speciem oris habentes, quorum immanitatem frustra per benignitatem & modestiam effugeris, sævitia sæpius quam clementia esse usos. Nam quid hic simile adferent? Expeditionem in Floridam suscipiunt Galli, idq; Regis sui jussu: neq; in alienam possessionem violenter irruunt. Etsi enim nullo jure Hispani latissimas illas in Occidente tum Insulas tum Indicæ continentis provincias, nisi fortè umbratili Pontificis donatione, cujus ea non sunt, possident: ab illis tamen Galli, velut justo titulo possessis, non vim duntaxat sed appulsum quoq; abstinent: & jam Hispanis visam quidem, nullis tamen adhuc Hispanicis coloniis insessam oram, velut vacuam, occupant. Hic Hispani non contenti vi ex iis littoribus arcere Gallos, ut pedem in sua inferentes: non in armatos tantum in quos par periculum & ardor certaminis irritat, sed imbellem quoq; inermemq; in turbam pueros & fœminas plusquam beluina sævitia debachati sunt. Et hoc quidem per me occultum sepultumq; maneret, nisi Hispani plura atq; atrociora & pridem & hodie in Belgio perpetrarent, quam quæ apud Indos unquam edidere.

CAPUT I.

A quo primum reperta & nuncupata sit Florida. Johannis Pontii, Ferdinand. Sotti & Hispanorum Monachorum infelices in eam expeditiones.

QUAM inclementer & parum humane Hispani victorias pacemq; adversum Indos Occidentales exercuerint, superiores libri abundè docuere: nunc verò etiam quomodo Gallos in Florida acceperint, brevi narratu exsequar. Sed ante omnia, quæ regio sit Florida, ubi sita, à quo primum reperta & tentata, exponendum est.

Floridæ situs, & quãdo primum inventa sit. NON procul Hispaniola Boriquena insula est, quam hodie S. Johannis de Portudivite appellant. Ejus primus occupator ac Gubernator Johannes Pontius Legionensis, pro certo habens fore, ut ab Didaco Almirante & Prorege Indiæ, magni illius Christophori Columbi filio, æmulantium calumniis accenso, provincia demoveretur, cedere inimicis statuit, & novas sedes quærere. Itaq; anno M D X I I. celocibus duabus armatis, flexo

flexo in Septentriones cursu altum tenens, tamdiu navigat, quoad aliquantum progresso Biminiæ insulæ sese apperuere: quæ ad Septentrionem Cubæ insulæ jacent.

EODEM tempore de prodigioso quodam fonte fama increbuerat, cuius aquis epotis senes, exuta canicie, in juventam reviresceren: neq; eam fabulam cupidius sparserant Indi, quam crediderant nostri. Eam famam sequutus Pontius, dum circa eas insulas, fontem illum fabulosum quærens, senescit potius quam repubescit, sex amplius menses irrito errore absumit. Tandem tamen diu vagatus novam Indicæ continentis oram detegit, eamq; partem ad quam fortè ipso Resurrectionis die appulerat (quem vulgò Pascha floridum appellant) velut è renata sumpto nomine, Floridam ipse nuncupat. Id terræ prominens, linguæ aut manicæ instar, se ingenti fronte in altum evehens, centum leucas in longitudinem, quinquaginta circiter in latitudinem, patet. Ejus extremum cornu ab Æquinoctiali linea, Septemtrionem versus, gradus XXV. distat: moxq; extendi ac dilatari incipit, qua in mediam inter aquilonem & exortum æquinoctialem regionem versa est. *Fons fabulosus.* *Florida nuncupatio.*

Ex ea nova terra reperta ingentes sibi divitias despondens Pontius, brevi ad S. Johannis insulam regressus, mox inde Hispaniam petit. Ibi à Rege Catholico expositis, quæ invenerat, non magis meritorum respectu quam amicorum gratia, Biminensem & Floridensem præfecturam, Adelantadi titulo, obtinet. His auctus, in Boriquenam revertitur: coloniæq; in suam provinciam deducendæ certus, milites scribit, classem comparat, multosq; in eas res sumptus facit. Sed vix in Floridæ littus egressus, urbe condendæ sedes quærebat, quum Barbari classe conspecta accurrunt, expediunt arcus & nimbo sagittarum Hispanos obruunt. Pontius ipse in turba, venenata sagitta graviter ictus, prælio excedere coactus est. Inde Cubam avectus, paulò post ex vulnere moritur. Neq; ipse tantum, sed multi quoq; Hispani, qui ejus auspicia ad eam expeditionem sequuti fuerant, partim Indorum telis confixi, partim morbis & miseriis absumti sunt. Ita jam tum Florida inauspicato tentata, inventoris sui cædæ nobilitata est. *Pontius Floridam infeliciter tentat.*

Ex eo quum ob truces & bellicosos incolas vulgò infesta atque infamis haberetur, perdiu intacta mansit. Donec tandem multis post annis Ferdinandus Sottus trib. milit. Attabalibæ Peruani Regis spoliis dives, & ex jam partis majora concupiscens, ejus provinciæ subigendæ administrandæq; potestatem à Cæsare petiit. Qua impetrata cum multis Hispanis Floridam init: & omisso condendæ coloniæ cura, in mediterranea progreditur. Inde incertis huc atq; illuc errans sedibus vexare indigenas, & uni parandi auri curæ intentus, metalli ejus fodinas quærere passim instititit. Parem videlicet ubiq; esse terrarum felicitatem, qualem in Peruana provincia nactus erat, credens aureos ibi montes opinionis errore finxerat. Ad extremum, quum non tantum Barbaros omni tormentorum genere, sed semetipsum quoque & socios cœca auri cupidine & irrito labore totos quinq; annos fatigasset, & suorum spem ipse, & eum vita, destituit. *Ferdin. Sotti in Floridam expeditio, de qua supra lib. 2. cap. 13.*

SED ne tristi quidem Sotti exemplo cæteri à simili incepto deterriti sunt. Siquidem Anno MDXLIIII. Floridæ in ditionem redigendæ multi decus petiere. In iis Julianus Samanus & Petrus Alhumada. Verùm neq; Carolo Cæsari, qui tum in Germania erat, neq; Philippo filio ejus, qui præsens Hispaniam imperio regebat, ex Indici Senatus consilio, mittere quemquam in eam provinciam cum imperio placuit. *Gom hist. gen. lib. 1. cap. 45.*

ERANT tum fortè in Hispania Dominicani, qui feroces illas gentes verbis magis cicurandas, quàm malo & armis exasperandas esse dicerent, quiq; se eas tum ad Christianam fidem, tum ad Cæsaris imperium accipiendum sola oratione adducturos profite-

rentur. Neq; id facilius dictum quam creditum. Itaq; anno MDXLIX. auspiciis & sumtibus Cæsaris mittuntur eo Monachi F. Ludovicus Cancellus de Balvastro Dominicanus & quatuor ejusdem ordinis.

Dominicani in Florida à Barbaris trucidantur.

Appellunt, exeunt de navi F. Ludovicus cum collegis & nautæ aliquot inermes (neque enim doctrinam pacis præ se ferentes arma ostendere par erat.) Illis conspectis, protinus Indi non ad concionem, sed ad cædem advolant. Mulcere alloquio Barbaros conabatur concionabundus Monachus: sed verba fiebant apud surdos. Ergo ne quicquam vociferantem invadunt, & cum duobus collegis trucidant: cæteri quum fortè Confessorum laudem inter suos quam martyrii palmam apud Barbaros consequi mallent, proripiunt sese in fugam & navim repetunt.

At Barbari (sicut postea ex adolescente quodam, Ferdinandi Sotti olim pedisequo, auditum est) in lætitiam atq; epulas versi saginatis Monachorum carnibus opipare vescuntur, & detractas corporibus pelles, cutim etiam capitum in orbem attonsam, ferale tropæum, in delubro suo suspendunt.

Hæc igitur Florida est, de qua acturi sumus, inter cæteras Indiæ provincias multis Hispanorum cladibus notissima: nunc verò etiam (ut ex sequenti historia patebit) Gallorum.

Atque hæc, quæ sequuntur, prope usq; ad finem, ex brevi Gallicè scripta historia sumsimus, cui præfixa epistola Nicolai cujusdam Challusii Diepensis nomen præfert: qui è Florida regressus, suos & sociorum casus memoriæ prodidit. Hunc ergo potius quam nos, quæ cum aliis viderit & perpessus sit, vt in Gallico illo scripto loquentem induximus.

CAPUT II.

Rex Galliæ classem in Floridam mittit, cui Johannem Ribaldum legatum præficit. Prospera de Florida fama sparsa multos ad eam expeditionem invitat. Apparatus classis Diepæ fit. Multi metu inceptum deserunt. Retracti à fuga imponuntur in naves. Galli ab Anglis comiter accipiuntur.

Rex Galliæ in Floridam classem mittit.

Paulò ante civiles Galliæ tumultus Rex ex Principum & consilii sui sententia decreverat in eam Indiæ oram, quæ Florida appellatur, nuperrimè à Gallis animadversam & cognitam, multarum navium classem cum non spernenda manu mittere. Itaq; composito primò civili Galliæ bello, paceque regio edicto sancita, intermissa ejus incepti mentio revocata est. Moxq; in ejus rei effectum Johannes Ribaldus, vir magni animi consiliiq; & longo rerum maritimarum usu peritissimus, in aulam à Rege accitus milites scribere & septem naves viris commeatibusq; instruere regiis auspiciis jubetur, eiq; ipse classi, Legati regii titulo, præficitur. Mandatum disertè erat, ut recto cursu in Floridam navigans, ab omnibus Hispanorum littoribus atq; insulis, quæcunq; in ditione Regis Hispaniæ essent, vim atq; egressum abstineret.

Vulgata protinus ejus expeditionis fama, multos ut illo Prætore & regiis auspiciis ire vellent, & se ei classi adjungerent, perpulit: sed propriè quemq; causæ & varii affectus trahebant. Alios cognoscendi orbis cupido accendebat, à qua nemo unquam ingenuus abhorruit, quippe navigationem plurimum ad id studium conferre. Alii recenti à bello adhuc calentes, navigandi subire molestias quam conflictari prioris vitæ sordibus & ingrato labori malebant.

SED

SED in primis stimulabat omnes secundus de Florida rumor per Galliam dispersus. Ei videlicet terræ omnium rerum, quibuscunq; vita carere non debeat, copia abundanti, mitissimam etiam, vitalis ac perennis salubritatis cœli temperiem esse concessam. Quippe neq; infesto rigore ac gelu Septemtrionis præmi, neq; nimio Solis æstu exuri: sed salubri utrimque mixtura, injussos etiam agros spontè natis frugibus incolas alere. Quod si excolere etiam liberet, hominibus tantum gnavis atq; industriis opus esse, qui nativam soli ejus ubertatem in humanos usus labore & cultu elicerent. ita optimam terrarum fore. *Fama de Florida, multa vana veris affingit.*

Ipsam ab Austro in Septemtriones prope pari cum Europa longitudine porrectam, latitudine etiam XXIII. ferè gradus amplecti. quumq; foliis percussa radiis plurimum genitalis caloris concipiat: eo tamen ita temperato uti non tantum rore ac frigore nocturno, sed lætis quoq; ac mollibus pluviis, ut è pingui cespite magnam vim herbidi graminis mirandam in altitudinem crescentis sua sponte tellus effundat. Ad hæc auri omniumq; animalium divitiæ, spaciosæ planicies, aprici colles montesq; clementer editi: mira amnium fontiumq; amœnitas, varietasq; arborum gummi nobile & odoriferos succos exsudantium, prospera fama passim celebrabantur.

ERGO talibus pollicitis multi invitati, pleriq; etiam avara ditescendi spe, diversis è partibus Diepam confluebant. Eo loco lustrari multitudinem convenientium atq; inspici oportebant, ut ex omni numero, quos maximè ad eam expeditionem idoneos judicasset, Regius legatus legeret. Segnius tamen quam pro nonnullorum studio tota res administrata & perfecta est: eorum maximè qui milites domi suæ exceperant, indignantium tam diu ignavos & immunes homines suis sumtibus ali, etiamsi spe precii & splendidis promissis lactarentur. *Apparatus Gallicæ classis Diepa fit.*

QUATUOR menses & amplius otiosè inambulantes in ea urbe consumserunt: donec tandem fide data se Regi strenuam fidelemq; operam navaturos, in verba legati juravere: simulq; ut sacramento obligati fuerant, stipendium in sex menses accipiunt: cujus rei mox Prætorem ipsum pœnituit. Quidpe ineunte Majo, Anno MDLXV. quum naves conscendentium numerum recognosci oporteret, multi eorum etiam, qui stipendium acceperant, sive longitudine itineris, seu formidabili barbari elementi specie perterriti, mutato repentè proposito, clanculum se subducunt. Ei desertioni ut maturè obviam iretur, ne latius exemplum serperet, conquisiti desertores atq; à fuga retracti, severè eodem ipso momento naves conscendere jubentur. Id X. die Maji factum est: nos tantisper dum pecorum & farinæ commeatus in naves in salo stantes imponitur, in ea statione usque ad XXII. diem ejusdem mensis hæsimus. Multitudo eorum, qui conscenderant, in quibus aliquot cum familiis suis opifices, trecentorum numerum efficiebat.

QUUM ibi commodum & imperium Legati regii simulq; secundum ventum exspectaremus, XXII. ejus mensis venti repentè vehementes utrimq; ingruunt. Inde inhorrescens mare, & concitati ex alto fluctus ictuq; contrario inter se horribilem in modum arietantes, nautas quoq; ipsos turbaverant. Ergo trepidi & ancipiti malo attoniti nihil opis invenere, nisi ut incisis ancoralibus, amissis ancoris, nos ventorum arbitrio permitterent. Vehementissimus omnium Aparctias erat: is tanto impetu vela nostra ex alto percussit, ut protinus ad Portum-gratiæ (vulgò *Haure-de grace*, Normandiæ portus est) volantibus similes deferremur. Ibi triduum morati, quoad missus à nobis Dieppam myoparo, nuncia inde referret; ab ea statione XXVI. ejus mensis solvimus.

QUUM recta in Floridam cursum corripere cogitaremus, adverso protinus vento repulsi

repulsi ad insulam, cui *Vvich* nomen, Anglicæ ditionis, deferimur. Ibi Angli de nostræ expeditionis consilio cognoscere quum voluissent, postquam intellexere, se sua q; nobis juvandis benignè obtulerunt. Ibi à XXVIII. ejus mensis ad XIV. Junii, quum naves in ancoris stetissent, ea ipsa die aspirante Aquilone secundo, sublatis velis rectum in Floridam cursum capessimus, quam velut novam Franciam appetebamus.

TOTOS duos menses Oceanum sulcavimus, priusquam Floridæ oram ullam aut vicinam aliquam ei terram in conspectu haberemus, præterquam Antiliarum unam (quam indigenæ *Vocajouques*, Galli Magnam-lucasiam vocant: nostrûm aliquibus eam Catharinam, Regis ipsius matris nomine, numcupare placuit) Eam XXVII. gradibus ab Æquinoctiali circulo in Septemtrionem distare ferunt. Ducentis etiam ab ea leucis in alto navim quandam animadvertimus, sed ad quam non propiùs quàm quinq; aut sex millibus pass. accessimus.

Lucasia magna, una ex Lucaiis insulis.

CAPUT III.

Gallica classis in Floridam appellit. Floridensium cultus, mores, cibi, fruges, potus. Crocodili & Alatæ serpentes. Florid. religio.

TANDEM XIV. Augusti Floridæ littora nobis sese apperuere, mox igne, quod Indi nobis signum dabant, eminus conspecto, phaselum ad explorandum terræ accessum mittimus. Is fluvium quendam exiguum speculatus, ostium ipsius invehitur. Accurrentes ad littus aliquot Barbari nummos mercibus nostris permutant. Eam autem pecuniam sibi paratam ajebant ex navi quadam, quæ ab Antiliis revertens carinam ibi vadis fixerat. Repertum quoque in eo littore Hispanum unum, qui è naufragio ante viginti annos ibi facto evaserat, in navim accepimus. Mox sciscitati ex eo, ecquid de Gallis audivisset, & ubi sedes haberent, docemur: Nihil scire ipsum ea de re, nisi quod ab ipsis Barbaris didicisset: Gallos videlicet quinquaginta leucis Septentrionem propius quàm quò appulissemus, consedisse.

Hispanus naufragus à Gallis excipitur.

ERGO inde retro oram prætervecti (quæ nobis depressa, & solo arenoso arbusculis consita: leni etiam neq; admodum profundo æstu, qui ab Occasu brumali adlabitur, inundari visa est) medio fermè cursu flumen detegimus, quem Maji fluvium nostri antè nuncupaverant, ubi æstus quoque, ab Occasu solstitiali affluentes, modicè intumescunt: ac propter tenuitatem aquæ sidentes in vadis ancoræ facilimè conspici possunt. Sex quidem aut octo à littore millibus pass. non profundiorem quàm sex aut septem ulnas aquæ altitudinem comperimus. In aliud præterea flumen nos incurrisse memini, inter Majum & Ayum fluvios, à Majo Septemtrionem versus quatuor millibus pass. distans: ad cujus os singulis noctibus jactis in profundum ancoris, octo aut novem ulnas altitudinis arenamq; interdum in fundo, nonnumquam calculosam terram, aliquando permistum limo uliginoso sabulum, reperiebamus. Fluvii quoq; qui Delphinorum dicitur, jacta bolide altitudinem explorantes, duarum ulnarum esse in alvei faucibus cognovimus: quamquam ibi æstus quatuor super cubitis intumescit.

Maji fluvius.

Delphinorum fluvius.

POST hæc commodum aliquem egressum in ea ora speculati, XXVII. Augusti statione in Majo flumini objecta, quatuor à littore millibus pass. ancoras ad VII. aquæ altitudinis ulnas jacimus. Vigesima nona die ejus mensis tribus minoribus navigiis flumine adverso subeuntes, rectà ad Carlinæ Castellum tendimus. Id propugnaculum nostri paulò antè, ut perfugio ac præsidio Gallis eò appulsis esset, exstruxerant, satis commodo atq;

Carlinæ castellum Caroli IX. nomine nuncupatum.

atq; opportuno ſitu quippe hinc alluente fluvio: ab altera parte vicina ſilva, campoq; interſilvam & munimentum interjecto, cui amœnus collis imminet, quem denſa altaq; gramina omni ex parte veſtiunt. Semita tantùm una adibatur ſilva, unius paſſus latitudine vix ſingulis pervia: quam noſtri aperuerant, ut ad fontem, qui in nemore erat, commearent. Poſtquam ad eum locum pervenimus, Prætor noſter exportari è navibus cibaria cæteroſq; commeatus ad recreandum præſidium jubet, noſq; opifices cum fœminis & pueris eo concedere: negotio dato nobilibus viris Ullio, Bellocairo, & aliis, ut nos eò educerent, quibus etiam rerum, quas in impedimentis precioſiſſimas habebat, cuſtodiam commiſit. Cæterum eos, qui in caſtello erant, non mediocri lætitia adventus noſter affecit. quippe anxios mœſtósque, quòd jam diu nihil è Gallia audirent. Onerabat dolorem, quòd alimenta etiam defecerant, niſi fortè indigenarum, agreſtium & barbarorum hominum, ritu vivere vellent: à quibus etiam nihil, niſi vi & rapto extorquere poterant, ſicuti ſuo loco fuſius dicemus.

SIMULAC nobis quies conceſſa eſt, indigenarum ſpeciem contemplari cœpi, quæ mihi ſatis liberalis & humana viſa eſt. Quippe viris rectus & quadratus corporis habitus: nativus cutis color in rubedinem vergit. Regulos eſſe illis & ſingulis præeſſe pagis accepi: corpus diſtinctum coloribus & maculis varium gerere, pro ornamento habent. Nullo veſtitu, nec magis viri quàm fœminæ, coluntur: niſi quòd illæ peplo aut plagula ex Cioſi alteriúsve animalis pelle, quam nodus aſtringit, extremis faſciæ tæniis in ſiniſtrum femur pendentibus, muliebria operiunt. Cæterum plena rotundaq; oris ſpecie, nec ſimi neq; chilones ſunt: truces vigenteſq; oculi, promiſſa cæſaries, quam & concinnè circa caput colligunt: ita innexis comis, quoties bella ineunt, pharetræ illis vicem præbentibus, quippe ibi ſagittas condunt, quibus mirum eſt, quàm procul, quamq; certo ictu deſtinata feriant.

Floridenſium indigenarum habitus & cultus.

Ciof animal Florid.

QUOD ad mores attinet, fœdi & flagitioſi ſunt: liberos ſuos, neque ulla domeſtica erudiunt diſciplina, nec coërcent: nec rapere, nec pro ſuo uti, quod rapuere, ipſis religio ulla eſt. Attamen ſua cuiq; uxor & ſevera illic matrimonia ſunt. Bella adverſus finitimas gentes, ſed ſermone diſſonas, gerunt: tela illis præcipua, arcus & ſagittæ. Domus ferè rotundæ ut columbaria noſtratia, robuſtis impoſitę arboribus & palmarũ foliis contectæ, nec ventos, nec tempeſtates metuunt. Infeſtis tamen vexantur culicibus, quos ipſi *Maringones* vocant: neq; alia ope quàm crebro igni, maximè ſub cubilibus accenſo, ab ejuſcemodi peſtibus ſe liberant. Acriter ea inſecta pungere referunt, & corporis partem morſu ab iis appetitam in lepræ ſpeciem verti. Nihil ferè precioſiùs aut elegantiùs ducunt, quàm verſicolores avium pennas: pretium etiam apud illos calculis, quos ex piſcium oſſibus faciunt, & rubris quibuſdam ac viridibus lapillis.

Floridenſium more

CIBI eorum, radices, fructus, herbæ & varii generis piſces. Pinguiſſimo piſce utuntur, quem exenteratum fumo durant: patria lingua *Bauquavé* nominant: cujus exemto adipe pro butyro aut alio liquamine utuntur. Frugum noſtrarum nihil habent, ſed Milii quoddam genus ſumma copia, quod in ſeptenûm pedum altitudinem creſcens, culmo arundineo, granum piſi craſſitudine, ſpicam ſeu paniculam pedali longitudine fundit, recentis ceræ colore. Cujuſmodi omnes ferè tum inſularum, tum continentis Indiæ Occidentalis indigenæ utuntur, & vulgo *Maiz* vocant in Hiſpaniola: Braſilienſes verò *Avati*. Quum eo veſci libet, primum tritum in farinam ſolvunt, mox eo diluto miſtóque *Migan* ſuum (ut ipſi vocant) informant: id oryzæ noſtræ ſpeciem refert. Protinus corrumpitur. itaq; quam recentiſſimum edi oportet. Silveſtres labruſcas magna copia

Floridenſium fruges.

Labrusca apud Floridenses.

ea tellus alit, quæ ut multis Galliæ locis videre est, amplexu arborum innixæ sursum repant sed cultu mitescere, vinumq; reddere ab incolis non docentur, neq; ejus rei usum ipsi norunt.

Floridensium potus.

Potum ex multiplici herbarum succo, ipsi sibi moliuntur: *Cassinet* appellant: Cerevisiæ fermè colorem refert, ac ne mihi quidem ipsi bibenti admodum abhorrenti gustu visus est.

REGIO mihi montosa ac silvosa visa est: inde ingens ferarum copia, quarum sævitiæ ipsi indigenæ, nisi acri custodia semet sepiant, obnoxios sæpè se esse memorant. Jam mira multa de animalibus, quæ ibi esse auditu tantum accepi, consultò prætereo. Ea exsequi satis habeo, quæ mihi visu comperta, & quæ nunc memoriæ prodantur, satis digna judico.

Crocodili Florid.

Crocodillos inprimis plures vasto hiatu ex arenis prædam captantes vidimus: in iis mortuum unum, cujus caro tenera & candida, mihi sociisq; vescentibus, vitulinæ gustum referre visa est. Is tormentuli globo duas inter squamas adacto, cæsus fuerat: alioquin cute contra omnes ictus invicta. Ore vasto hic erat, maxillis horribilem in modum inversis, pectinatim stipante se dentium serie: hiatu quidem adeò patenti, ut solidam juvencam vorare posse videretur. Cæterum XII. aut XIII. pedes longius, breviora crura quàm pro cætera corporis proportione habebat, unguibus sævis armatus, cauda longa & valida, in qua præcipua ejus vis roburq; consistit. Nullam in ejus ore linguam animadverti, nisi fortè intra fauces lateret. Ore enim (ut dixi) ita prodigiosè distorto erat, ut superiorem maxillam inferioris loco positam haberet, fœdum planè ac terribile visu spectaculum.

Alata serpens.

ALATAM quoq; serpentem, à nostrorum uno interfectam, non procul nemore, vidi: alis, ut videbatur, eatenus instructam, ut tolli à terra posse, & demissè volitare, videretur. Ejus desectum caput Barbari summa cura abstulerunt: rationem scire non potui. Nostrûm aliquibus opinio erat, id superstitione quadam à Barbaris fieri: neque quantum animadvertere mihi licuit, planè religionis expertes sunt.

Floridenses non prorsus à pietate alieni.

Imò, quemadmodum signis & argumentis deprehendi, eos non tantum ad civilem aliquam morum honestatem, sed etiam ad pietatem, si Dominus concederet, assuefieri posse existimo. Quippe simulac ære campano in castello signum ad preces datum audiverant, extemplò in vicinum campum concurrentes, sublatis, ut nos in cœlum manibus, attentionem aliquam ac reverentiam præ se ferebant.

CAPUT IV.

Hispanica classis ad Floridam appellit. Hispani Gallorum castellum de improviso adorti Gallos viros fœminasque promiscuè trucidant.

Hispanica classis infesta Gallis perniciem molitur.

INTEREA Prætor noster invicti muneris haud immemor, propugnaculo muniendo intentus erat, ut incursionibus Barbarorum sustinendis par esset, si fortè in nos impetum facerent. Verùm unde minimè metuebatur periculum atrox ingruit. Nam XIII. Septembris, repentè classi nostræ quinq; Hispanæ naves superveniunt, Prætoria quadringentorum, ut videbatur: scapha centum & quinquaginta doliorum capax: tribus dromonibus comitatæ. Ea classis ad eam ipsam stationem appellit, ubi quatuor nostræ naves in ancoris stabant, circiter horam nonam vespertinam. Noctu nostri in colloquium Hispanos evocant, petúntque, quo animo, quídve quærentes suis navibus adeò propinqui steterint. Illi respondent se Gallis pro hostibus uti, mutuumq; inter eos bellum satis superq; indictum esse.

Nostri

Gallica classis Hispanicam fugit.

Hispani cum Barbaris de Gallorum nece consilia sociant.

Nostri Hispanorum infesto perspecto animo, neq; sibi satis ad resistendũ virium, sublatis confestim dolonibus altum capessunt. Hispani fugiẽtes passis & ipsis velis insequuti, assequi tamen nequivere. Itaq; Delphinorum fluminis ostium invecti, exscensum ibi facere statuũt. Mox cum Barbaris (ut ex eventu apparuit) consociatis de pernicie nostra consiliis, occultos militum globos, quantum satis ad rem patrandam esse visum est, inde ab eo flumine emittunt. Sexcentos in armis fuisse expeditos, à Barbaris postea accepimus.

Paulò pòst, quum tres naves nostræ è fuga collectæ ad stationem reversæ essent, (nam Prætoria, Trinitas ea vocabatur, paulò longiùs in altum provecta à reliquis discesserat) Johan. Ribaldus Prætor, tribus illis Hispanis ultrò occurrere easq; aggredi statuit: postquam utiq; ex consilii sententia instructam in alto classem ostendere hosti, ut necessarium, decrevit, & se toto Oceano defendere, nisi navium jacturam facere vellemus. Nostris enim militibus in terram expositis, facilimum hosti erat, naves præsidio vacuas, nullo impediente occupare & injecto unco abducere: quod sine gravi nostro incommodo accidere non poterat. quippe supremo erepto auxilio & sublata unica ope, qua Regem Galliæ de rerum nostrarum statu possemus certiorem facere.

Galli Barbarorum barorum animos ab se alienant.

Itaque x. Septembris, hora tertia pomeridiana, Prætor lustrato & recensito exercitu, lectisq; non iis modò militibus, quos ipse nuper adduxerat, sed eorum quoq; præcipuis, qui Castellum præsidio antè obtinebant: in iis nominatim, legato, signifero, & præfecto-ordinum Laudunerii tribuni mil. omnesq; ad strenuam Regi operam navandam cohortatus, simul navim conscendit. Is tribunus tum quòd jam diu nullum è Gallia nuncium acciperet, tum in summa commeatus angustia tædio victus, paulò ante adventum nostrum inde excedere & reverti cogitabat: parum interim solicitus, ne quid Barbaris injuriæ à suis inferretur, quo eorum animi à Gallis alienarentur. Itaq; illi tolerante ipso vulgò indigenas vexare, & vi captos in castellum trahere: milium cæterasq; eorũ fortunas agere ac ferre. deniq; omnia facere, quæ necessitas impatiẽs legũ jubebat. Quibus ex rebus ingens brevi Barbarorum odium in nostros conflatum est. Ergo (ut conjicere ex eventu est) stimulante partim insita humanis ingeniis ulciscendi cupidine, partim protegendi corporis appetitu, omni animantium generi à natura tributo, perniciem nobis clam struere & occulta cum Hispano consilia inire, incipiunt.

Tempestas Hispanicæ & Gallicæ classis concursum dirimit.

Undecima die Septembr. circiter viii. horam matutinam, quum jam nostræ naves haud procul Hispanis abessent, vehemens repentè turbo exoritur, effuso imbre mistus, cum ingenti fragore cœli tonitribusq; & fulguribus præstinguentibus aciem oculorum, ut penè ipsum cœlum continuo incendio ardere videretur. Turbatæ utrinq; classes diversæ abiere: tres nostræ naves demissis antennis procellæ vim declinare, Hispana Prætoria & scapha ventum sequi, coactæ sunt. ea tempestas, usque ad xxiii. Septembris diem tenuit. Interea Hispani in terram egressi satis ocii ad nostra exploranda habuere, eaq; comparanda, quibus nos per dolum opprimerent. Neq; eos fallebat, nos præcipuè classe pollere, eoq; vires abductas cæteram multitudinem in castello relictam, imbellem numerum, partim ægrotis, nondum ex jactatione maritima recreatis, partim opificibus, fœminis ac pueris constare. Ducenta fermè & quadraginta capita ibi erant, Laudunerii trib. mil. fidei ac tutelæ commissa: militare robur in navibus: neq; is, casus ejus, qui supervenit securus, vim ullam hostilem ab terra metuebat.

At Hispanus incredibili celeritate, silvas, stagna, & flumina transgressus, ducibus Barbaris, xx. die Septembris improvisus advenit, & paulò ante Solis exortum, pluvioso admodum tempore, Castellum nullo resistente ingreditur. Pleriq; vigilum solutis ma-

nè excubiis, ad reficienda quiete corpora fœda totius noctis tempestate vexata, dilapsi erant. Hispani portula aperta irrumpentes, sopitos vigiles in cubilibus suis obtruncant: fœda inde trucidatio in castello fit: viri ac mulieres, ægroti & valentes, senes ac pueri promiscua cæde jugulantur. Quis immania ejus diei facinora, quis stragem huic parem aut animo assequi queat, aut oratione complecti? At nostri interea tamen in tantis angustiis non se deserere: qui maximè impigri erant, è stratis inter tumultum elapsi celeri fuga se in navigia ad fluminis ripam religata proripiunt, quorum Prætor Jacobo Ribaldo, navis unius Præfecto (cui Perla nomen erat) & Ludovico Balardo legato ejus, custodiam commiserat. Alii repentino casu oppressi, vallum transiliunt: in iis Laudunerius tribunus mil. cum domestica ancilla illac erupit.

Hispani Gallos de improviso oppressos fœdè jugulant.

Ipse vix è tugurio egressus, quum ad opus diurnum fabrile scalprum gerens proficiscerer, in hostes incido: ac quum neq; ulla nisi in fuga spes, neq; ullum effugium, nisi per vallum pateret, & jamjam tergo meo duo Hispani cum hasta & sarissa hærerent: ibi repentè, qua vi nescio, haud dubiè quidem divinitus, geminatis in senili hoc meo & effœto corpore viribus, vallum novem ferè pedes altum, quod ægrè aliàs per otium reptando ascendere & sensim transgredi potuissem, expedito saltu supero & in silvam accelero. Ab ea quum non longius abesse viderer, quàm quantum telo adigi potest, respiciens & in castellum oculos retorquens, paulisper etiam in colle substiti, idq; eo fidentius, quòd nemo mihi fugienti instaret. Ab eo loco facili in castellum & inferiùs adeò hypætrum prospectu, sævientes Hispanos, & horribilem nostrorum lanienam video, triaq; jam hostium vexilla munimentis imposita. Quamobrem omni de nostris spe amissa, collectis conjectisq; in unum Dominum sensibus, meam salutem ejus gratiæ commendans, in silvam me proripio. Quippe nihilo immaniores feras experiri posse videbar, quàm hostes, quorum plusquam beluinam sævitiam in nostros exundantem conspexeram.

Hispanicæ sævitiæ exemplum horribile.

Cæterum horribiles illæ angustiæ, in quas conjectus nullam circà spem neque viam salutis in terris cernebam, nisi Dominus singulari quadam ope, & præter omnem opinionem, me ex tam præsenti periculo eriperet: erumpere in suspiria & flebiles voces cogebant, atq; ejuscemodi clamores, crebro singultu ac gemitu interruptos, ad Dominum edere: O Deus patrum nostrorum, Deus misericors; qui te ex ipsis inferorum faucibus & media mortis abysso invocari à nobis jussisti, teq; nobis laborantibus certò adfuturum es pollicitus: quæso, ut pro ea spe ac fiducia, quam in te reposui, viam mihi aliquam ostendas, qua exitum tot malis, atq; huic infelici meæ senectuti, in profundos dolorum gurgites demersæ, finem tandem inveniam. Saltem hoc unum concedito, ne hinc ex ferarum rabie, illinc ex hostium tuorum nostrorúmque sævitia conceptus pavor, omnem ex animo meo fidem & certam de promissis tuis persuasionem excutiat. Illi nos magis propter sacrosanctum tuum nomen, quod invocatum est super nos, quam ullam aliam ob rem oderunt, Domine. Fer opem mihi Domine, fer opem. nam me tot undique circumvallant mala, ut emergere nequeam.

Errantes in solitudine clamant ad Dominum: & de angustiis eorum eripit eos. Psal. 107.

Dum hæc mecum anxius agito, invium interea saltum densisq; inter proceras arbores virgultis ac spinis, veluti perpetua sepe objecta, contextum penetrans: vix semihoræ spacio processeram, quum ecce repentè è proximo strepitus hominum lugubri ejulatu planctuq; permixtus, ad aures meas pervenit. Ego, Dei auxilio fretus, progredior ac circumspectans, primum unum è nostris nobilem, cui Blonderio nomen erat, reperio: neque longo ab eo intervallo alium, quem D. Robertum vocabant, nobis omnibus facilè notum, quòd ei precum in castello concipiendarum cura commissa esset. Mox etiam etiam

iam in Ullii nobilis viri pedisequum, D. Belli nepotem, Jacobum Tusæum, & multos alios uno agmine, incidimus. Ibi collecti & communem miseriam deflentes, quid facto opus esset, ut saluti consuleremus, unà deliberamus. Tum nostrûm unus, quem vulgò omnes in sacrarum literarum lectione plurimùm versatum atque exercitatum judicabant, hunc ferè in modum disseruit:

Extremum hoc miseriarum est, Fratres: quocumque convertimus oculos, nihil præter immanem barbariem cernimus: cœlum, terra, mare, silvæ, homines, omnia nobis adversa atq; infesta sunt. Juvat tamen humanam misericordiam experiri. Ecquid scimus, num fortè Hispanus, si nos ejus fidei ac clementiæ permittimus, deditis ac supplicibus parcat? Interficiat nos: brevis in morte dolor, harum etiam calamitatum finem afferet. Homines sunt: neq; extra spem est, quin furore placato nos in deditionem accipiant. Nam quæ alia salutis via aut ratio nobis superest? Non præstat subire manus hominum, quàm aut hic lacerari ferarum unguibus aut miserrima fame tabescere? Ille ita loquutus est: & major pars, consilium approbans, in eam sententiam ibat: me frustrà dissuadente, & cruentas adhuc ab recenti victoria hostium manus subjiciente. Neq; verò eos propter communes Regum ac populorum discordias, aut humana certamina, tam impotenti rabie sævisse: sed ob id maximè, quod intellexerint nos ex eorum numero esse, qui Euangelio nomen dederint. Non pudere nos in homines potius quàm in Deum conjicere oculos? qui suorum vitam vel in media morte incolumem præstat, iísque ferè, quoties terrena subsidia deficiunt, & humanæ spei locus nullus est, salutarem manum è cœlis porrigit. Simul in eam sententiam petita è Scripturis exempla adferebam, Josephi, Danielis, Eliæ, & aliorum Prophetarum: Apostolorum etiam, in iis Petri & Pauli, qui extraordinariis, & humanæ rationi incognitis modis, periculis erepti sunt. An brevior aut imbecillior nunc, est (ajebam) Dei manus quàm olim fuit? Non meminimus exitus Israëlitarum ex Ægypto, quum à Pharaone fugerent? Quæ spes erat populo, ut tam potentis tyranni manus effugeret? Ipse à tergo fugientium vestigiis hærens: mare à fronte, utrumq; latus prærupti montes claudebant. Itaq; qui tum mare dividens, quibus nullæ ad resistendum vires, ac ne effugium quidem patebat, hinc à fronte, hinc ab tergo, inclusis, iis per medios fluctus novum iter apperuit, non potest idem per invios ingnotæ hujus terræ saltus nos in tutum locum deducere?

Hispani ob religionem pios Gallos oderunt.

Esa. 50. 1.

Hæc & talia quamvis dicerem, sex tamen ex omni numero minimè assensi, deserunt nos, ac sperantes se aliquid gratiæ apud hostes inventuros, ad eos se conferunt. Verùm mox tristi experientia didicere, quàm parum prudenter sibi consulant, qui plus fidei in hominibus quàm in Dei promissis ponunt. Vix enim silva egressi per clivum ad castellum descendebant: quum ab circumfusis protinus Hispanis capti, cæterorum exemplo jugulati sunt, & ad ripam fluminis tracti, ubi cumulatæ corporum strues jacebant, eorum quos in castello Hispanicus furor absumserat.

Eorum, qui hominum fidei quàm Dei providentiæ se credere malunt, tristis exitus.

CAPUT V.

Hispani Gallis, qui in navibus erant, deditionis leges ferunt. Galli deditionem aspernantur. Hispani in mortuos sæviunt.

SINGULARE sævitiæ exemplum hoc loco non prætermittam, Jacobus Ribaldus Perlæ præfectus, (navigii id nomen erat) naveis in ancoris centum fermè à cruento illo spoliario passibus, habebat, multosq; è carnificina elapsos exceperat. Hispani egregia de inermibus victoria inflati, & reliquum Gallorum sanguinem haurire cupientes, Castelli tormenta in naves & le-

Hispani, quos insidiis excipere non potuerunt, verbis pellicere conantur.

nunculos dirigunt, sed pluvioso tempore, tum non satis paratis machinis, effectum est, ut sine ullo nostrorum vulnere, omnes eorum conatus in irritum caderent. Itaq; tubicinem ad naveis mittunt, qui nostros ad deditionem compelleret. Verùm ubi his parum moveri Gallos intelligunt, legatum unum è suis remittunt, qui Dom-Petri de Malvendo, hujus cohortis Præfecti autoritatem præferens, cum illis de pace his conditionibus ageret: ut traditis majoris formæ navibus, ipsi cum suis rebus atque impedimentis, scaphis & lenunculis ad cæteram classem evaderent, quæ in salo ad ostium fluminis stabat, à Castello quatuor millibus pass. distans.

Galli cordatè omnem cum Hispano compositionem aspernantur.

AD hoc postulatum nostri respondent: nullum sibi cum ipsis bellum esse, quod pace aut deditione finiri opus sit. Se sextum ante mensem eam navigationem Regio mandatu ingressos: ac tantum abesse ut eam hostili in quemquam animo, aut prædandi consilio susceperint, ut disertè tum ab Rege suo, tum ab ipsius Almirante seu Archithalasso, vetitum sit, ne in ulla Hispanorum littora exscensionem facerent: imò, quo minus illis justam offensionis causam præberent, ne propiùs Hispanicæ ditionis oras naveis appellerent. Nos verò (inquiunt) hoc Regis mandatum sanctè atq; inviolatè servavimus: ac ne id quidem vobis relictum est, ut cædem hanc nostrorum hominum, quos contra omnia belli jura trucidastis, nostro ullo merito aut culpa accidisse causemini. Itaque nil mirum est, si vos ejus rei aliquando pœniteat. De cætero, quas petitis naves vita potius nostra quàm iis vos potituros scitote: ac si vis adfertur, nos arma & corpora, & quidquid à Deo accepimus, opposituros.

Hispani in cadavera sæviunt.

HISPANUS reversus, Gallos verbis nihil flecti renunciat, imò animos atque arma expedire ad certamen. Tum furiosa illa cohors omnem in cæsorum corpora iram effundere eaq; procul nostris, qui in navibus erant, ostendere: ut eorum pectora sauciarent, quorum corpora laniare, ut vellent, non poterant. Nam mortuorum exsculpentes oculos, & pugionum mucronibus præfixos gestantes, armato cum risu atq; ululatu in Gallos, quò illis oculi dolerent, versus aquam torquebant.

CAPUT VI.

Galli aliquot ex Hispanorum manibus elapsi, ægrè ad mare perveniunt. In aliquos è sociis incidunt.

Galli Hispanorum manus eluctari, cum locorum difficultatibus certant.

IAM, ut ad nos, qui in silva manseramus, redeam, quum porrò ire & ignotum transgredi iter pergeremus, ad mare, quantum ancipiti æstimatione augurabamur, tendentes: tandem, Deo gressus nostros dirigente, in montis cujusdam jugum enisi, mare inde prospicere cœpimus. Sed multum adhuc viæ, & difficilimæ quidem supererat. Mons, qua descendendum erat, arduus, adeoq; præruptus & præceps, ut stabilis gradus ullo loco insistendi minimè spes esset: ita rectis saxis, ut ægrè nemo, nec nisi tentabundus manibusq; retinens virgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Ergo modò saluti consuleremus, manibus non parcimus, quamquam jam laceras stirpium surculis ac spinis cruraq; & totum corpus fœdè cruentatum haberemus.

Nobis tandem ægrè è monte demissis, interjectum nemus, impositum colli maris, conspectum abstulit, quo per ingentem planitiem præalto limo atq; uligine informem, palustriq; ulva, calamis & inusitato quodam caricum genere consitam, perveniendum erat, quippe earum herbarum caulis duritie ligni, folia etiam præacuta crura nobis & pedes ita incidebant, ut sanguinem elicerent. Nos interea in aqua pubetenus, continuis

etiam

etiam imbribus adeò perfundebamur, ut hinc paludibus, illinc nimbis obruti, perpetuo quodam diluvio demersi videremur: & quò longiùs procederemus, eò altiores aquarum voragines occurrebant.

ITAQUE quum extremum tempus vitæ nobis tum adesse crederemus, ultimo complexu inter nos dato, collacrymantes suum quisq; & sociorum casum, multis cum suspiriis & lacrymis clamare ad Dominum cœpimus, & cum serio peccatorum sensu justa ejus in nos judicia pœnasq; agnoscentes, mœstas ejuscemodi voces supremos inter gemitus fundere: HEU Domine, ecquid in vilibus hisce vermiculis contendis, dexteram tuam fatigas? animæ nostræ ingenti dolorum æstu retorridæ, toties experta clementia tua fretæ, in sinum tuum semet rejiciunt. O Pater misericors, libera nos ab his angustiis mortis: aut si ad suprema ventum est, & in hac solitudine nos interire jubes, ne patiaris usque adeò sensus nostros mortis horrore constringi, ut gratiæ tuæ obliti, cujus tot documenta propter Christum Filium tuum nobis dedisti, locum demus Satanæ, diffidentiæ ac desperationis spiritui. Nam seu moriamur, nos tibi velle mori, coram Majestate tua hîc testamur: seu vivamus, non ob aliud victuros, nisi ut miracula tua in medio Ecclesiæ & cœtu servorum tuorum enarremus.

Galli ad Deum in perditis rebus confugiunt.

HIS precibus conceptis, ægrè ad nemus contendimus. Sed prius trajiciendus erat ingens amnis, ea prata interfluens: cujus alveus latitudine quidem modica, sed immensa altitudine, transiri posse vado spem ademerat: præsertim quum proclivi ad mare campo, prærapida celeritate aquas evolveret. Hinc nobis rursus nova laborum facies: nemo nostrum committere se præcipiti alveo & natatu periclitari audebat. In tanta rerum difficultate hæsitantibus, venit mihi in mentem relicta nobis ab tergo silva: itaq; socios ad tollerantiam & bonam spem cohortatus eò revertor & longum ramum fabrili illo scalpro cum quo deprehensus fueram, amputo. Mox ad nostros regressus, qui me anxii exspectabant, Agedum (inquam) fratres: experiamur, an hujus longurii ope Deus ad perficiendum iter nos adjuvet. Simul longurium à terra in amnem porrigimus: quumq; non plures uno trajici possent, cui primo obtigit, is ligno insidens aquam ingreditur: nos tamdiu perticæ alterum caput retinuimus, quoad ferè ad medium alveum enasset: tum ne secunda æqua deferretur, vi in alteram ripam impellimus. Ibi exstantium cannarum aliarumq; herbarum adminiculo in terram evadit. Ita primis ad eum modum expositis, alii deinde repetiti & singuli trajecti sunt: neque id tamen sine ingenti periculo. Quippe & multum salsæ aquæ bibimus, & labore ita debilitati sumus, ut propè semianimes in ulteriorem ripam evaderemus.

Deus per invia piis viam facit.

TANDEM collectis animis progredimur, & ad vicinam illam mari silvam à nobis notatam, quoad ejus fieri poterat, vestigia dirigimus. Quumq; aliud par priori flumen objectum esset, ejusdem perticæ ope, haud minore quàm illud alterum negotio ac periculo, tandem tamen Deo bene juvante superavimus. Sub vesperam silvam inimus: ibi quum nox oppressisset, ingenti cum pavore, applicati arborum truncis & stantes, pernoctavimus. Neq; nobis, quamquam summa continuati laboris fatigatione affectus, somni ulla cupido. nam quæ animis inter tam ancipites metus, & omnia circà horroris plena, quies esse poterat? Itaq; ea nox perpetuis vigiliis nobis extrahitur: ac primo etiam fermè diluculo feram quamdam, quinquaginta circiter passuum à nobis intervallo prætereuntem, cervi magnitudine, conspicimus: cui enormè caput, scintillantes & stantes oculi, aures promissæ erant, posterioribus partibus, velut tubere quodam, eminentibus. Eam velut prodigium quoddam exhorruimus, maximè ob radiantes & enormiter grandes oculos: quanquam ad nocendum propiùs non accesserit.

Feras ne noceant piis cohibet Dominus.

ORTA

ORTA luce egressi è silva, mare rursum prospicimus, quò secundum Dei opem, velut ad unicum vitæ subsidium, contendebamus. Sed novæ de integro interveniunt molestiæ. Quippe rursum in limum & paludes demersi, cannis & ulva constratas, neq; prioribus illis absimiles, quum non aliud commodius ostenderetur iter, fessa illac membra trahimus.

INTER hæc haud procul via, quà transituri eramus, repentè hominum agmen apparuit, quos cum primò hostes esse suspicaremur, qui ad intercludendam nobis fugam ex transverso incurrerent: postquam ex propinquo trepidos ac nudos, pari ac nos habitu conspicati sumus, facilè è nostrorum reliquiis aliquos esse cognovimus. Ii verò erant Laudunerius tribun. mil. ministra ejus domestica, Jacobus Morguesius Diepensis, Franciscus Vallius Rothomagensis, Hospitis coronæ ferreæ Rothomag. filius, Nicasius Crottensis, Nicolaus Minutarius, Ludunerii tribun. tubicen, & alii præterea aliquot, viginti sex omnino homines.

VIX præ fletu usurpata consalutatione, & deliberantibus quid facto opus esset, duo è nostris in præltam arborem connisi, unum è minoribus navigiis nostris aspiciunt, cui Mallardus præfectus præerat: Eiq; mox signo è sublimi edito, nos ipsius auxilio egere admonent. Is minorem scapham ad nos mittit: sed priusquam ad littus perveniremus, carecta rursum & duo fluvii iis pares, quos ea ipsa die & superiore trajeceramus, nobis superandi erant. Ad eam rem plurimum longurius ille, quem nuper exsciderам, & duæ præterea perticæ à Laudunerii comitibus provisæ, usui fuere.

SED quum jam propè ad scapham evasissemus, inedia & labore resoluti, posteaquam linquente animo vires ad connitendum ultrà non sufficerent, propè exanimes collapsi sumus. Ac nisi nautæ, qui nobis tum non vulgarem humanitatem præstiterunt, auxilium ferre properassent, eo loco exanimati essemus. Illi nos exceptos ordine in scapham portarunt, atq; inde ad navim, ubi humanissimè accepti sumus. Mox quum panem & aquam nobis apposuissent, sumto cibo vires animosq; paulatim reparare cœpimus: perspicuo erga nos divinæ bonitatis, & acceptæ ab eo salutis, argumento, qui nos tot præsentibus periculis & mortibus præter spem liberasset, ut ei immortales gratias ageremus. Ergo miraculis Dei enarrandis & mutuis invicem consolationibus perpetem eam noctem traducimus.

Nautarum in miseros Gallos humanitas.

Gratiarum actio.

CAPUT VII.

Ex Gallica classe duæ naves Galliam repetunt. Hispanicam navim in fugam vertunt. Ad Rupellæ portum appellunt.

VT primum lux reddita est, Jacobus Ribaldus, Perlæ navis præfectus, proximè nos adnavigans, quid factu optimum esset, quæve ratio iniri posset ad reliquias nostrorum hominum navesq; servandas, nobiscum deliberat. Ibi tum quantis commeatuum angustiis laboraremus, quàm debilitatæ vires essent, arma & tela nostra ab hostibus capta: insuper de Prætoris nostri statu incertitudo, in medium adferuntur, quem utrum nave alicubi vadis illisa periisset, an tempestate procul abreptus erraret, incertum esse. Itaq; nihil potius esse decernimus, quàm primo quoq; tempore in Galliam vela facere. Atq; hæc quidem fuit primorum sententia, ut qui è laniena evaserant, bipertito divisi, pars in nave, cui Perlæ nomen erat, manerent: alii sub imperium Mallardi præfecti concederent.

ITAQUE re non jam ultrà cunctationem recipiente, XXV. die Septembris, vento Septemtrione vehementi ab eo ora profecti, celeriter conspectu terræ ablati sumus: moxq; in alto alii ab aliis disjecti, ut numquam inde postea nostræ naves in eo cursu mutuum in cospectum venerint. Quingentas inde leucas satis prospero cursu emensi, tandem manè quodam sub ortum Solis Hispanam navim, quæ repentè ex alto in nos invecta erat, ita strenuè repulimus, ac tormentorum fulminibus obruimus, ut manantem sanguine alveum per columbaria perq; latera navis cerneremus. Jamq; nobis ab hoste de victoria propalam concessum erat: vehementiùs tamen concitato mari propiùs congredi, & navim Hispanam ferrea manu injecta, abstrahere non potuimus. hoc unum ad plenam victoriam nobis defuit. Quum enim ex eo concursu navium magnum sequi incommodum necesse esset, ac periculum, ne allisa navigia mutuo attritu demergerentur: sicut ipsi libenter eo discrimine defuncti prælio abstiterunt: ita nos ab iis abstinuimus, & quòd nemo nostrum ex eo certamine vulnere ictus, aut cæsus occubuisset, præter focarium nostrum, Deo læti gratias egimus.

Gallorum pars in Galliam è Florida reportatur.

Hispanica navis à Gallica vincitur.

RELIQUUM deinceps iter pacatum & sine ullo hostium incursu transegimus: iniquioribus tantum ventis subinde conflictati, qui navim nostram sæpè in littora Hispaniæ ejecturos minati sunt. quod unum, velut calamitatum nostrarum cumulum, exhorrebamus. In undis præterea quicquid malorum tolerari potest, inopiam, frigus, famem, pertulimus. Quippe nobis, qui erepti carnificinæ è Florida redibamus, pro omni tegmine noctu atq; interdiu nihil præter simplex indusium aut lacera quædam pannicularia (miserum adversus frigora & cæteras aëris injurias præsidium) velando corpori supererat. Panis quàm parcissimè dabatur nobis, isq; situ corruptus ac mucidus. Aquæ etiam, quamquam fœtidæ, non ad satietatem, sed in diem cyathum duntaxat unum, & quidem exiguum bibebamus. Ex hac tam insalubri victus ratione, multi è nostris, ubi terram attigissent, periculosis morbis impliciti, pleriq; etiam exstincti sunt.

Gallorum ex Florida redeuntium angustiæ.

TANDEM mœstam hanc nostram & laboriosam navigationem, lætus, ut in malis, excepit exitus. Quum enim ad Rupellæ littus appulissemus, ab ejus oræ accolis & ipsius adeò urbis civibus perbenignè & humanissimè excepti fuimus: multa in nos ab illis publicè ac privatim hospitaliter facta, munificeq; adeò collatæ opes, ut quæ in suam cuiq; redeunti patriam necessaria erant, nemini nostrûm deessent.

Rupellanorum in miseros benignitas.

CAPUT VIII.

Johannes Ribaldus Prætor Hispanicam classem quærens, naufragium facit. Galli fame & miseriis conflictantur. Tandem ab Hispanis in deditionem accepti fœdè trucidantur.

NUNC eorum, quæ de Johanne Ribaldo superiùs retulimus, redire in memoriam oportet. Is, uti ante dictum est, cum lecto militum nostrorum robore, obviam Hispanis ad certamen egressus: eos quidem, quum quinque dies per altum quæsisset, non reperit. Sed Prætoriam suam navim (Trinitatem vocabant) quæ à cætera classe aberraverat, fortè nactus: omnium ignarus, quæ in Castello nobis acciderant, totius oræ appulsu prohibere Hispanos constituit. Prætoriam conscendit, ut facilius inde, ex navalis disciplinæ moræ, omnes Prætoris edicta & jussa acciperent.

INTEREA adversam per se tempestatem, quum sævire ventus cœpisset, continui etiam imbres fœdabant. Quinto die vento vis addita: geminatur tempestas: neq; ulla

Gallica classis naufragium.

ope impediri potuit, quo minus terræ illatæ naves carinas vadis figerent. Quinquaginta fermè leucis suprà Majum flumen ad oram evecti, fractis navibus, & commeatu amisso, incolumes tamen ipsi evaserunt. Unus tantùm Grangius trib. mil. fracto navis malo insidens, fluctibus haustus est: cujus magnum meritò desiderium fuit. Erat enim in eo homine non summa tantùm ingenii consiliiq; præstantia, sed mirifica etiam in familiari congressu comitas ac dexteritas, qua cæteros ad virtutum suarum imitationem alliceret.

Gallorum naufragorum angustia.

CÆTERÙM nostros ægrè emersos undis, omni tempestate truculentior excipit fames: neq; ad eam sedandam, quidquam opis omnibus amissis supererat: nisi quæ terra ultrò præberet, herbarum videlicet, radicúmque omne genus, mandere conarentur. Quumq; alia alimenta deficerent, ea necesse erat ubiq; rimari, quę latranti stomacho objicerent. Neq; enim tantùm fames, sed sitis quoq; miseros fatigabat, cui pellendæ nihil præter veteres cisternas & putres lacunas aderat, ex quibus fœdam adeò & turbidam cœno aquam hauriebant, ut vel solus spumæ ejus conspectus etiam valentissimis nauseam & ægritudinem cieret. Attamen indomita famis sitísque rabies omnia, quamvis spurca & insalubria, ingerere in ventrem subigebat: totos octo dies tam misero victu extrahunt.

NONO demum die exiguam fortè scapham reperiunt: lætum id inter mala: ejus ope sperant se sociis, qui in castello erant, naufragium suum significaturos. Quippe ab eo terrestri itinere, duodecim leucarum intervallo aberant, maritimo quinquaginta. Ad hæc interjectum flumen Delphinorum, quatuor in latitudinem stadia diffusum, profundo alveo & nusquam vada aperiente, non nisi navigio transmitti poterat. Itaq; excepta lætè ea scapha, linteas suas tunicas seu indusia concepta, stupæ vice, rimis explendis infulciunt, & commissuras ejus ferruminant.

Ribaldi ad socios oratio.

TUM Johannes Ribaldus Prætor pro solita comitate & modestia, multos eorum, quorum consilio utebatur, convocatos, in eam fermè sententiam alloquitur: HUMANAM patientiam, ô socii, miseriæ nostræ vicerunt. neque in tantis ærumnis vita tolerari diutiùs potest. Et multò quidem optabiliùs esset morte semel defungi, quàm tam perdito rerum statu centies mori veriùs, quàm vivere, nisi fides vetaret providentiæ Dei diffidere, cujus vel in extremis rebus auxilium sperandum atq; exspectandum est. Interea tamen, quod nostrarum partium est, versanda nobis sunt sedulò omnia, si quem fortè industriâ animi & labore inveniamus malorum exitum. Itaq; à nobis aliquos scapha ad castellum mittendos censeo, qui nostris deploratum rerum nostrarum statum renuncient, & auxilium petant. Ac protinus magnam vim lacrymarum profundens, positis humi genibus, preces ad Deum orditur. Quibus peractis, quem potissimum huic obeundæ legationi deligerent, circumspectant. Thomas Vassor Diepensis ad eam rem maximè idoneus visus: ei negotium dat Ribaldus, ut quam celerrimè possit, sociis, quam misero statu sint, significet. Ei se comites adjunxere Vincentius Simon, Michaël Gouor, & alii usq; ad decem & sex.

NOSTRI, qui (ut paulò antè dictum est) trans flumen erant, eadem die in ulteriore parte castellum versus cohortem armatorum, expasso vexillo incedere prospiciunt. Postquam conjecturis quantæcumq; ex tanto intervallo capi potuerunt, Hispanos esse innotuit: nostri, qui in tantis rerum angustiis hoc sibi supremum perfugium superesse crederent, nonnullos è suis ad hostem mittunt, qui cum eo de deditione & vita paciscantur. Legati Galli primò satis humaniter ab Hispano excepti sunt.

Hispani ducis crudelis perfidia.

Hispanæ illius cohortis præfectus (Vallemandum vulgò appellabant) viri nobilis, equitis

equitis & Christiani fide suam in Gallos benevolentiam affirmans: & eum Hispano victori solemnem semper morem fuisse testatus, ut supplici hosti, Gallo præsertim, clementer consuleret: neq; se ab eo instituto discedere velle, aut quidquam gravius in eos statuere, quod postea in mutua utriusq; gentis inter se odia & publicas clades erumperet: omnes liberaliter palam per interpretem affatus, fidenter venire ad se hortatur. Simulq; instrui scapham & quinq; Hispanos trajicere in ulteriorem ripam ad nostros jubet. Hispani transmisso fluvio, Gallos Vallemandi præfecti nomine liberaliter appellant. Johannes Ribaldus prætor primus naviculam cum triginta suis conscendit: ipse à Vallemando satis comiter excipitur: cæteros ab eo aliquantulum seductos, Hispani manibus ponè tergum revinctis, binos simul colligant.

INTEREA Galli uno quoq; trajectu triginta trans flumen exponebantur: tantisper Vallemandus Ribaldum, hominem minimè malum, qui de ipsius fide non dubitaret, fallacibus verbis produci & lactari curat. Nostri interim, quum omnes flumen transmisissent, bini ad eum modum colligantur, simulq; permisti Hispanis Galli ad Castellum procedunt. Ribaldus prætor & alii, in primis Ottignii dominus, ubi suos ita nexos & jugatos vident, nescio quid sinistri ex eo augurari & toto ore expallescere. Interea tamen rursum Vallemandi fidem appellant: Ille sedulo confirmat eos, neq; alio indita Gallis vincula testatur, quàm ut tutò in castellum deduci possint. ibi se illis cum fide præstiturum quæ pepigerit. *Hispanus Gallum fallacibus verbis lactat.*

QUUM jam non procul à Castello abessent, ille tum sciscitatus, quínam inter Gallos nautæ, remiges, fabri nautici, tormentarii, aliiq; maritimis muneribus utiles essent: triginta ejus generis inventos à cæteris secernit. Nec longo temporis spacio armatorum cohors Castello egressa, pleno gradu in nostros contendit, qui seorsum à Vallemandi agmine ducebantur. Gregem ovium ad lanienam agi diceres. Tum cornua occinere incipiunt, & Hispanorum militum furor erumpere: cæduntur vincti & inermes Galli ad fistularum, tympanorum & buccinarum cantus, ita ut queritantium clamor exaudiri non posset. Ibi gladiis & hastis strenuè sævire Hispani, & quàm fœdissimum quisq; vulnus fecerat, tam maximè gloriari. Ergo vix semihoræ spacio facilem & egregiam scilicet victoriam de inermibus ac deditis tulere, quos ipsi in fidem acceperant. *Gallorum inermium laniena.*

DUM hæc perpetrantur, Johannes Ribaldus Vallemandi fidem implorans, vitæ suæ parci orat: ipse etiam Ottignius ad pedes ejus provolutus, promissorum ut meminisse velit, supplex obsecrat. Sed omnia hæc frustra fuere. Nam ille neglectim obverso tergo, præteriit: simulq; unus carnificum ejus, pugionem in Ribaldi aversum corpus defigit: moxq; eo vulnere prolapsum, uno alteroq; subinde ictu jacentem conficit. *Ribaldi prætoris Galli mors.*

Hic fuit miserabilis nostrorum exitus, quũ se in fidem & clementiam Hispanorum tradidissent, quæ Punica religione servata ab illis fides est. Neque satis habuere sævitiam innoxio sanguine explere, sed ut omnem barbariem superarent, Legati regii barbam abrasere luculenti facinoris specimen: eamq; inclusam literis Hispalim misere, quemadmodum à nauticorum nostrorum nonnullis, quorum opera Hispani ad eum nuncium in Hispaniam perferendum usi sunt, nuper bona fide nobis relatum est: in iis nominatim Christophoro Britone, Portugratiensi, qui clam Hispali Burdegalam transgressus, Burdegala Diepam navi revectus est.

POST hæc Hispani memorabili victoriæ tropæum imponunt: Legati Regii corpus membratim dissecant, & ejus capite in quatuor partes diffisso, miserabiles illas quadras totidem arrectis contis præfigunt, eosq; quatuor Castelli angulis statuunt.* **Hactenus Gallica illa historia: nos quæ sequũtur addidimus.*

Hispani Gallorum cæsorum corpora cremant.

Postremò (quòd ex nobili quodam Britone, qui Floridam vidit, ipse accepi) Hispani, ut insigni aliqua catastrophe eam tragœdiam clauderent, lacera illa corpora (truncos artus, putres puerorum, fœminarum & virorum formas, exstructa extra Castellum pyra, igni cremarunt, ut facilè appareret, id non magis hostili rabie, quàm veræ Religionis odio, ab ipsis esse factum. Sed utcumq; cæsorum reliquias flammis aboleverint, tam fœdæ rei tamen memoriam neq; à conspectu ipsius Dei, neq; ex hominum animis delere adhuc potuere, neq; umquam poterunt.

Cæterum in tradenda Gallorum cæde, quæ plurimis & oculatis testibus memorata sunt, retuli: sed non omiserim eorundem temporũ rumorem validum adeò, ut non exolescat. Expeditione suscepta, Hispanum ab Aulicis quibusdam per occultos nuncios de re tota certiorem esse factũ: & qui eò navigarent, maximam partem Hugonotos esse, Regni perturbatores & Regis ipsius hostes, obviam prædam & quæ impunè invadi posset. Hæc vulgò tum jactata nec affirmare, nec refellere in animo est. Sed postquam ea gesta sunt, quod tam atrocis injuriæ exemplo non Galli tantùm, sed Regis quoque ipsius Majestas, cujus auspiciis ea expeditio suscepta fuerat, violata esse videretur: etsi ea in fœminas puerosq; immanitas omnium questus anteiret, cæsorum liberi, viduæ, cognati & amici, ultionem orantes, Carolo IX. Regi Galliæ supplicem libellum obtulere. Ac Carolum quidem de eo questum apud Regem Hispaniæ, atq; illum facinus pro rato non habuisse satis constat: quum interea non minus impunitas maneret sicariis quàm interfectis: donec senescente facti invidia, mentionem omnem ac memoriam ejus rei majores casus oppressere. Porrò libelli exemplum infrà scriptum est.

SUPPLICIS LIBELLI EXEMPLUM, CAROLO IX. Regi Galliæ oblati à viduis, liberis, pupillis & orphanis, propinquis & amicis subditorum ejus, qui ab Hispanis in Francia Antarctica, quàm vulgò Floridam vocant, fœdè trucidati sunt, Anno MDLXV.

Miserabiles planè personæ atq; opis egentes (Christianissime Rex) viduæ & orbati parentibus pueri puellæq; propè innumeræ, pedibus tuæ Majestatis, plenæ lacrymarum & supplices, advolvuntur: & ærumnas suas apud te deplorantes, lugubre spectaculum patrum, virorum, filiorum, fratrum, nepotum & propinquorum suorum (qui circiter nõgenti, misti fœminis virisq; pueri, in Florida à *Petro-Claudio & Hispanis militibus fœdè trucidati sunt) propè præsens oculis tuis exhibent. Id verò facinus, quum per se vel auditu fœdum atque horrendum sit: tum hodie maximè subditorum tuorum sanguis perfidiosissimè fusus, Dei fidem & justitiam adversus sceleratos latrones implorat.

**Is idem est, qui Vallemando sibi nomen fecerat.*

Itaque jam tuarum partium est, ô Rex, cogitare, ea lege imperio tuo subjectos populos, tum ut eos justitia regas, tum ut sub præsidio ac tutela Majestatis tuæ incolumes conserves. In primis verò miseris atq; afflictis, qui secundum Dei opem ad tuam fidem confugiunt, præsertim recenti adhuc vulnerum dolore succurrere: eorúmque, haud secus atq; herus fidelium servorum, aut etiam pater filiorum, ærumnis ingemiscens, orbitatem & lacrimas consolari. Nam querelæ quidem, quas ad te deferunt, non minus miseratione dignæ videntur, quàm Petri-Claudii Hispani immanitas consuetis belli commerciis omnibusq; divinis ac humanis legibus adversa est.

ID,

Id, quò faciliùs intelligas, nos rem paulò altiùs repetentes patienter, ut facis, audito. Meminit Majeſtas tua ſubditos illos tuos Regiis literis fretos, quas Johannes Ribaldus abs te accepit, tuo mandatu, tuis auſpiciis, in Floridam navigaſſe. Quò quum perveniſſent, quinq; Hiſpanæ naves (quarum maxima octingentarum amphorarum, proxima, ducentarum, cæteræ mediocris formæ, erant, repentè pluſquam hoſtili impetu tuos illos homines adortæ ſunt. Mox claſſiarii earum milites in terram lapſi, Caſtellum tuo nomine atq; auſpiciis à Gallis exſtructum irrumpentes, viros, fœminas, pueros, & quidquid obvium fuit obtruncant: neq; his aut illis ætas aut imbecillitas miſerationem attulit. Quinetiam transfoſſa puerorum infantiumq́; corpora (horrendum viſu!) præfixa haſtis ad ludibrium oſtentabant.

Inde octingentos fermè Gallos, cohortem Ribaldi prętoriam (quamquam fide data, ſi arma tradidiſſent, abire omnes incolumes paſſuros) manibus poſt tergum revinctis, ſervilibus probris fœdatos: ſceleratos, leproſos, pædicones & latrones Francos vocantes, in ore ipſius Ribaldi jugulant. Quumq́; is tam fœdi ſpectaculi horrore perterritus, ad Petrum-Claudium accedere conaretur, ut ſe in ejus fidem ac tutelam, velut aſylum, conjiceret, ab eo ſuperbè repulſus, moxq́; ejus juſſu à milite, pugionem in tergum impreſſo, percuſſus eſt. Quo vulnere, quum corruiſſet, idem hic miles jacentis pectus uno & altero ictu hauſit. Mortuo quoq; ludibria adjecta: cervices incidit miles: barbæ pilos abradit, & quadrifidum caput quatuor pilis eodem in caſtello, ubi cæterorum corpora exanima jacebant, præfigit. Poſtremò literas ad Regem Hiſpaniæ, præclaræ victoriæ nuncias, & in iis pilos aliquot Ribaldi barbæ incluſos, mittit: perſpicuè tali ludibrio prodens, quàm parum Regiam tuam Majeſtatem vereretur, quam adeò ſuperba contumelia, per clientium tuorum injurias & dedecora, violare auſus eſt.

Neque verò credibile eſt, Principem ullum aut Regem Chriſtianum, imò nec Barbarum, tam abhorrenti ab omni humanitate eſſe animo, ut exſecrabile illud facinus approbet, & eò quidem fœdiùs, quòd media pace in tuos admiſſum eſt, quum tibi neq; cum Hiſpano, neq; cum ulla externa gente, bella aut hoſtiles inimicitiæ intercederent. Perpetrati tamen hujus latrocinii Hiſpanos, nulla injuria abs te violatos, reos eſſe, noſtrum ſanguis & lacrymæ noſtræ clamant, & quidem iis locis ac perſonis, quæ ſub nullius jure ac ditione, præterquam tua, ſunt. Niſi fortè Petro-Claudio impudentiam ſævitiæ adjungere, ac dicere libeat, Ibi jus eſſe, ubi vis & arma plus polleant: licere peregrinis latronibus in præſidia & ditiones tuas, in tuorum fortunas & corpora, cum exercitu imperioq́; invadere: licere pro ſuo jure in eorum cervices ſævire, quos Deus Majeſtati tuæ ſubditos attribuit, & quidem tam arcto fidei & obſequii vinculo tibi obſtrictos, ut milites mortem oppetere malint, quàm in novi Principis fidem ac ditionem concedere.

Quamobrem ſi Petri-Claudii facinus Hiſpaniæ Rex ratum non habeat, nihil ſupereſt, niſi ut iſtius ſupplicio injuriam tibi factam expiet, vel tibi eum noxæ dedat: tibiq́; in poſterum jus ac poſſeſſionem vacuam Floridæ tradat, quæ pridem tuis auſpiciis ab tuis occupata, regni tui finibus ac ditionibus adjecta eſt. Neq; enim ſubditi illi tui, qui propagandis imperii tui finibus, eam provinciam pro virili parte manucepere, pro fugitivis eò redacti ſunt, aut rei exuléſve in ultimas terras deportati: ſed eos Majeſtatis tuæ legatos, miniſtros mandatorum tuorum, eò navigaſſe juſſu & miſſu tuo, literis ipſemet Regiis Ribaldo datis confirmaſti, qui tuam in eo vicem ac perſonam referret.

Indignas verò illas & atroces in uno ſcelere per ſe injurias, etiam onerat iſtorum impunitas. Quippe ſi inultę omittantur, liceatq; nefariis latronibus, violatoribus omnis

humani juris ac fidei publicæ, non luce hac tantùm, sed spoliis etiam tuis nostrisq; impunè perfrui: sicuti dolor ad nos, sic ad te dedecus, & manante latiùs exemplo, periculum ad omnes pertinebit. Sed ut ab aliis impunitate alatur istorum immanitas, te tamen subditorum tuorum injurias, per quorum latera foderis, lentè non accepturum confidimus. Neq; verò meritas ab istis pœnas expeti, tua tantùm aut nostra, sed publici exempli & humanæ societatis, interest, quam Petrus-Claudius cum suis, quantum in se fuit, solvit.

POENI cæteriq; Afri fidem ac fœdera quoties commodum erat, frangebant. Itaq; Punica fides, ut illis quondam exitio fuit, etiam vulgò hodie infamis est. Romanis contra adeò sancta erat fides, ut eam fallere etiam hosti pejus omni peste fugerent. Utinam hæc laus merito à nobis Petro-Claudio ejusq; sociis tribui posset: quibus adeò vilis promissorum veritas & fides fœderum fuit, ut ad eam violandam sacrum Dei nomen vertere veriti non sint, ac si eum in scelerum suorum societatem adsciscere vellent. Deum equidem non ignoramus, interdum improbis frena laxantem eorum quoq; opera uti, sive ad nos castigandos, sive ut ipsi justum scelerum suorum acervum, justis pœnis materiem, cumulent. Idq; ne justitiæ ipsius & judiciorum obliti, paternam ejus indulgentiam malè agendo fatigemus. Sed vicissim hoc verum est: ut idem ad opus hominum scelera & Dei judicia concurrunt: ita Deum graves tandem ab impiis pœnas pro meritis exigere.

QUOD Reliquum est (Christianissimè Rex) tot pupillorum orbitas, tot viduarum solitudo, ac justæ nostrûm omnium lacrymæ & squalor te moveant, qui parentes, qui propinquos, clientes tuos, per immane Petri-Claudii scelus amisimus. Liceat privatarum injuriarum oblivisci: nihil ad te mala nostra pertineant. Quid augusto Regiæ majestatis nomine spreto, quid pollutis auspiciis tuis, quid non fœderum modò fide, sed etiam jure gentium in legatis tuis violato? Fortissimis viris, tribunis ac ducibus tuis, contra omne fas & belli commercia interfectis, non jura experiere, non arma capies? sed horrendos istos carnifices tuorum strage ovantes & super impunitatem præmia etiam ferentes scelerum, tacitus intuebere?

MELIORA equidem de te ominamur & speramus (ô Rex) Deumq; ipsum Opt. Max. obnixè quęsumus, ut verè heroicos in te spiritus excitet. Isti cruentos à recenti tuorum cæde gladios manantia sanguine spolia, & reliquias infelicis exercitus tui in Hispaniam ad triumphum & ludibrium deferunt. Quum sibi tantum licere in tuis te sciente ac vidente pulchrum ducunt, posśuntne apertiùs demonstrare quid facturi sint, si teipso potiantur?

QUAMOBREM, ut tuæ Majestati & Gallico nomini injustum dedecus meritis parricidarum supplicis deleas, generosum & dignum te, dignum avis tuis, spiritum indue: Deo bene juvante, subditorum tuorum causam suscipe, susceptamq; qua potes ac debes fide tuere: ut coram toto Christiano orbe tuam in protegendis subditis fortitudinem, tum etiam tuorum innocentiam, testatam facias. Nullo quidem majore piaculo (ô Rex) tum innoxio nostrorum sanguini, tum justæ iræ tuæ parentare potes, quàm latronum pœna: ut non tantùm cæsorum viduæ conjuges, propinqui & liberi desiderium suorum & graves suos dolores eo solatio leniant: sed etiam te omnes verè Regem tanto parem nomini, & Patrem populi tui, agnoscant.

FINIS.